

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ  
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΜΣ Η Σύγχρονη Εγκληματικότητα και η Αντιμετώπισή της

**Η Πρόσληψη από τους Ανήλικους Κρατουμένους  
του Προληπτικού της Υποτροπής Ρόλου  
των Σωφρονιστικών Καταστημάτων**

**Τριμελής Επιτροπή**

Καθηγητές Α.Μαγγανάς, Α.Χάιδου, Έ.Λαμπροπούλου

**Απειρανθίτου Μαρούσα AM3205M023**

Αθήνα 2006

# **ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ**

## **ΠΕΡΙΛΗΨΗ**

## **ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ**

## **ΕΙΣΑΓΩΓΗ**

## **A ΜΕΡΟΣ.ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΛΗΨΗ ΤΗΣ ΥΠΟΤΡΟΠΗΣ**

- A.I.Η Ιστορική εξέλιξη των προγραμμάτων μεταχείρισης κρατουμένων
- A.II.Σχετικές μελέτες και εμπειρικές έρευνες
  1. Εκπαίδευση των κρατουμένων
  2. Επαγγελματική κατάρτιση των κρατουμένων
  3. Υποστήριξη των κρατουμένων
  4. Εργασία των κρατουμένων
  5. Δραστηριοποίηση των κρατουμένων
- A.III.Προγράμματα στο ΕΚΚΝΑ για την πρόληψη της υποτροπής
- A.IV.Συμπεράσματα

## **B ΜΕΡΟΣ.Η ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΟ ΕΚΚΝΑ**

- B.I.Προπαρασκευαστικές ενέργειες
  1. Διατύπωση του σκοπού της έρευνας-Θεωρητικές υποθέσεις
  2. Χρήστες αποτελεσμάτων
  3. Μέθοδος συλλογής στοιχείων
  4. Δειγματοληψία

- Β.ΙΙ. Η έρευνα και οι δυσκολίες της
- Β.ΙΙΙ. Παρουσίαση αποτελεσμάτων
  1. Κοινωνικά χαρακτηριστικά των κρατουμένων
  2. Ποινική κατάσταση
  3. Συμμετοχή σε προγράμματα για την πρόληψη της υποτροπής
  4. Επιθυμίες και προσδοκίες των κρατουμένων
- Β.ΙV. Συμπεράσματα

## **ΕΠΙΛΟΓΟΣ**

## **ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ**

## **ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ**

Στους ανηλίκους  
που δέχτηκαν να μου μιλήσουν  
και σε όλους τους ανηλίκους και νεαρούς  
που ζουν σε συνθήκες εγκλεισμού

## ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Από την γέννησή της ως κυρίαρχη ποινή η φυλακή προέβλεπε την «κοινωνική αποκατάσταση» των κρατουμένων με μέσο άλλοτε την εργασία, άλλοτε τη σχολική και επαγγελματική εκπαίδευση, την υποστήριξη ή την δραστηριοποίησή τους.

Σε σχέση με τους ανηλίκους η φυλάκιση αποτελεί την έσχατη αντίδραση του επίσημου κοινωνικού ελέγχου. Η ελληνική νομοθεσία προβλέπει αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα για την κοινωνικοποίηση και διαπαιδαγώγηση των ανηλίκων παραβατών και μόνο αν κριθεί αναγκαίο επιτρέπει τον εγκλεισμό τους σε Ειδικά Καταστήματα Κράτησης.

Ενώ όμως αυτοί που κρατούνται προέρχονται από το πιο ευάλωτο τμήμα του πληθυσμού, δεν υπάρχει κάποια ουσιαστική μέριμνα για την ένταξή τους στην κοινωνία με καλύτερους όρους, παρά τις όποιες καλές προθέσεις της Πολιτείας. Αντίθετα επιστρέφουν πολλαπλά ευάλωτοι (πχ λόγω απώλειας επαφής με τον κόσμο της εργασίας ή λόγω στιγματισμού).

Μέσα από έρευνα που πραγματοποιήσαμε και από την κριτική ανάγνωση προηγούμενων εμπειρικών μελετών φαίνεται ότι τα προγράμματα που σχεδιάστηκαν για την πρόληψη της υποτροπής των ανηλίκων κρατουμένων έχουν μειωμένη αποτελεσματικότητα κυρίως γιατί πραγματοποιούνται σε ένα περιβάλλον στέρησης της ελευθερίας με ό,τι αυτό συνεπάγεται.

Για την αποφυγή των δυσμενών επιδράσεων της στέρησης της προσωπικής ελευθερίας έχουν δοκιμαστεί σε άλλες χώρες μέτρα αντιμετώπισης της ανήλικης παραβατικότητας στην ανοικτή κοινότητα καθώς και επέκταση των προγραμμάτων γενικής πρόληψης. Έως να ισχύσουν και στην Ελλάδα, αντικαθιστώντας οριστικά την ποινή του εγκλεισμού ανηλίκων, προτείνουμε σταδιακή ελαχιστοποίηση των κλειστών δομών της φυλακής για μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα ως προς την ένταξη των ανηλίκων στην κοινωνία. Ταυτόχρονα, όσο υπάρχουν ακόμη καταστήματα κράτησης ανηλίκων, προτείνουμε να επεκταθούν τα προγράμματα εκπαίδευσης, κατάρτισης, υποστήριξης, εργασίας και δραστηριοποίησης των κρατουμένων ακόμα και αν αμφισβητείται η επιτυχία τους στην πρόληψη της υποτροπής.

### Λέξεις-κλειδιά:

προγράμματα πρόληψης υποτροπής, καταστήματα κράτησης, ανήλικοι παραβάτες

## **ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ**

|                |                                                      |
|----------------|------------------------------------------------------|
| <b>ΑΣΚΑ</b>    | Αγροτικό Σωφρονιστικό Κατάστημα Ανηλίκων             |
| <b>CPT</b>     | Committee for the Prevention of Torture              |
| <b>ΕΒΕΑ</b>    | Εμπορικό-Βιομηχανικό Επιμελητήριο Αθηνών             |
| <b>ΕΕ</b>      | Ευρωπαϊκή Ένωση                                      |
| <b>ΕΕΔΑ</b>    | Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου       |
| <b>ΕΚΚΕ</b>    | Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών                     |
| <b>ΕΚΚΝΑ</b>   | Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα                |
| <b>ΕΡΕΑ</b>    | European Prison Education Association                |
| <b>ΗΥ</b>      | Ηλεκτρονικός Υπολογιστής                             |
| <b>ΙΑΑΑ</b>    | Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων Αρρένων                       |
| <b>ΙΑΚΕ</b>    | Ίδρυμα Αναπτύξεως Κοινωνικής Εργασίας                |
| <b>ΙΔΕΚΕ</b>   | Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης-Επιμόρφωσης Ενηλίκων |
| <b>ΙΕΚ</b>     | Ινστιτούτο Επαγγελματικής Κατάρτισης                 |
| <b>ΚΑΤΚ</b>    | Κέντρο Απεξάρτησης Τοξικομανών Κρατουμένων           |
| <b>ΚΕΘΕΑ</b>   | Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων                  |
| <b>ΚΕΚΟΠΠΟ</b> | Κέντρο Κοινωνικής Πολιτικής (Δήμου Κηφισιάς)         |
| <b>ΜΚΟ</b>     | Μη Κυβερνητική Οργάνωση                              |
| <b>ΝΕΛΕ</b>    | Νομαρχιακή Επιτροπή Λαϊκής Επιμόρφωσης               |
| <b>ΟΑΕΔ</b>    | Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού           |
| <b>ΟΕΕΚ</b>    | Οργανισμός Επαγγελματικής Εκπαίδευσης-Κατάρτισης     |
| <b>ΣΕΚΕ</b>    | Συμβούλιο Επιμόρφωσης στην Κοινωνική Εργασία         |
| <b>ΣΚΑ</b>     | Σωφρονιστικό Κατάστημα Ανηλίκων                      |
| <b>ΥΠΕΠΘ</b>   | Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων          |
| <b>ΦΕΚ</b>     | Φύλλο Εφημερίδας Κυβερνήσεως                         |

## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο εγκλεισμός αποτελεί σε πολλές χώρες την έσχατη αντίδραση του επίσημου κοινωνικού ελέγχου απέναντι στον ανήλικο παραβάτη.

Παρότι η φυλακή δεν πείθει για τον θετικό ρόλο που επιτελεί<sup>1</sup> έχει γίνει δεκτή σαν «*αναγκαίο κακό*» για να εξουδετερώνει επικίνδυνα άτομα, για να καταγγέλλει επίμεμπτες συμπεριφορές για τις οποίες θα ήταν αναποτελεσματικές οι πιο ήπιες ποινές και για να χρησιμεύει ως τελευταίο μέσο για όσους αρνούνται να εκτελέσουν άλλου είδους κυρώσεις. Για τους ανηλίκους, σκοπός του εγκλεισμού είναι η συμμόρφωσή τους με τους κανόνες της κοινωνικής συμβίωσης που περιέχονται στο ειδικό μέρος του Ποινικού Κώδικα και στους ειδικούς ποινικούς νόμους.<sup>2</sup>

Η ελληνική νομοθεσία διαπνέεται από μια διάθεση κοινωνικοποίησης και διαπαιδαγώγησης των ανηλικών παραβατών για τους οποίους προβλέπονται αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα. Ως έσχατη λύση επιβάλλεται εγκλεισμός σε Ειδικά Καταστήματα Κράτησης «*στα οποία εφαρμόζονται εξειδικευμένα προγράμματα μορφωτικού και επαγγελματικού χαρακτήρα*», μόνο αν κριθεί αναγκαίο για να συγκρατηθούν «*από την τέλεση νέων αξιόποινων πράξεων*».<sup>3</sup>

Μπορεί όμως η φυλακή<sup>4</sup> να εμποδίσει την τέλεση νέων παραβάσεων; Είναι δυνατόν να γίνει τριτογενής *πρόληψη* (πρόληψη της υποτροπής) με χρήση μέτρων *κατασταλτικών*; Η παρούσα εργασία διερευνά την άποψη ανηλικών κρατουμένων για το συγκεκριμένο θέμα.

---

<sup>1</sup>Pavarini 1999, σελ.311-326, Lynch 1999. Επίσης, Hulsman (1997), Αλεξιάδης (1997), Φαρσεδάκης (1996) στο Μαγγανάς 2004, σελ.283-284.

<sup>2</sup>Μαγγανάς 2004, σελ.283, Πιτσελά 2004α, σελ.550.

<sup>3</sup>N.3189/2003, N.2776/1999. Πρβλ. Χάιδου 1990, σελ.22-25,46-51.

<sup>4</sup>Οι νόμοι πλέον αναφέρονται σε «*ειδικά καταστήματα κράτησης*» και όχι σε «*σωφρονιστικά καταστήματα*» ή «*φυλακές*». Οι ανήλικοι εγκλειστοί όμως, και όχι μόνο αυτοί, δεν βλέπουν πέραν της αλλαγής ονομασίας κάποια ουσιαστική διαφορά. Βλ. και Πιτσελά 2004α, σελ.340, υποσημείωση11.

Ως *υποτροπή* θεωρείται κάθε νέα καταδίκη του ατόμου μετά την έκτιση της ποινής ή κάθε νέα καταδίκη σε ποινή στέρησης της ελευθερίας (με και χωρίς αναστολή εκτέλεσης της ποινής, με και χωρίς μετατροπή της ποινής) ή κάθε νέα καταδίκη σε ποινή στέρησης της ελευθερίας (χωρίς αναστολή ή μετατροπή).<sup>5</sup>

Προϋπόθεση μείωσης της υποτροπής θεωρείται η «επανακοινωνικοποίηση» (ή «επανένταξη» ή «κοινωνική αναπροσαρμογή» ή «αποκατάσταση» ή «αναμόρφωση») η οποία ορίζεται ως «*αναδόμηση της προσωπικότητας του κρατούμενου*» με προγράμματα μεταχείρισης που θα στοχεύουν «*στην εκρίζωση του συστήματος των αξιών που έχει ήδη αφομοιώσει ο κρατούμενος και στην αντικατάστασή του από το σύστημα αξιών της συμβατικής κοινωνίας*». <sup>6</sup> Τέτοιες παρεμβάσεις έχουν κριθεί ως αντισυνταγματικές και ανεπίτρεπτες, <sup>7</sup> ενώ είναι σαφώς αναποτελεσματικές.

Στα σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων συναντά κανείς κρατούμενους από τις κατώτερες κοινωνικά τάξεις γιατί αυτοί είναι πιο εύκολο να επιλεγούν από τους μηχανισμούς της επίσημης κοινωνικής αντίδρασης και να στιγματιστούν ως εγκληματίες, αφού ανταποκρίνονται στο εγκληματικό στερεότυπο.

Ακόμα κι αν ο εγκλεισμός δεν οφείλεται σε ατομικά χαρακτηριστικά αλλά στον στιγματισμό των ανηλίκων παραβατών ως παρεκκλίνοντες και στις αντιδράσεις των μελών της κοινωνίας απέναντί τους, ωστόσο τα προγράμματα πρόληψης της υποτροπής που πραγματοποιούνται εντός των καταστημάτων κράτησης έχουν μια πατερναλιστική διάθεση προστασίας και ενίσχυσης των τυπικών προσόντων τους. <sup>8</sup>

Ο στόχος της «επανακοινωνικοποίησης» δεν αναφέρεται στον ισχύοντα σωφρονιστικό κώδικα, <sup>9</sup> διαπνέει όμως τις διατάξεις του. Τα δε προσφερόμενα

---

<sup>5</sup>Πιτσελά 2004α, σελ.363.

<sup>6</sup>Γιοβάνογλου 2006, σελ.17,265.

<sup>7</sup>Αλεξιάδης (1983, 1986, 1989), Πανούσης (1989) στο Καρύδης 1990, σελ.16. Επίσης, Δασκαλάκης 1985β, σελ.81.

<sup>8</sup>Δασκαλάκης 1985β, σελ.77-78.

<sup>9</sup>Βλ. πρόταση Αλεξιάδη (1997) στο Αρχιμανδρίτου 2000, σελ.154-155. Επίσης, Χάιδου 2002, σελ.75.

προγράμματα επικεντρώνονται στους τομείς της εκπαίδευσης, κατάρτισης, υποστήριξης, εργασίας και δραστηριοποίησης των ανηλίκων.

Ωστόσο, το ποσοστό υποτροπής είναι δυσανάλογα αυξημένο στους αποφυλακισμένους ηλικίας 15 έως 20 ετών, συγκριτικά με τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας, γεγονός που δείχνει ότι οι νέοι ωφελούνται από τη φυλακή ελάχιστα ή καθόλου. Η πιθανότητα τέλεσης νέου αδικήματος από ανηλίκους αυξάνεται όσο έρχονται σε επαφή με το σύστημα απονομής δικαιοσύνης ενώ η χρονική απόσταση μεταξύ αυτών των επαφών κάθε φορά μειώνεται.<sup>10</sup>

Αυτό εύλογα συνδέεται με την εγκληματολογική θεωρία της «κοινωνικής αντίδρασης» σύμφωνα με την οποία παρεκκλίνουσα συμπεριφορά είναι αυτή που χαρακτηρίζεται έτσι από τους ανθρώπους και παρεκκλίνων αυτός στον οποίο ο συγκεκριμένος χαρακτηρισμός έχει εφαρμοστεί επιτυχημένα, με καθοριστικές συνέπειες στην περαιτέρω κοινωνική του συμμετοχή και αυτοεικόνα του.<sup>11</sup> Το άτομο που έχει εσωτερικεύσει τον στιγματισμό του μπορεί να αποδεχτεί και να υιοθετήσει τον ρόλο του παρεκκλίνοντα που του έχει αποδοθεί.<sup>12</sup>

Η φυλακή έχει ρόλο πρόληψης της εγκληματικότητας καθώς συγκρατεί το κοινωνικό σύνολο από την τέλεση αξιόποινων πράξεων (*γενική πρόληψη*), όμως στην παρούσα εργασία ενδιαφέρει αν βοηθάει στην «επανακοινωνικοποίηση» και «βελτίωση» του παραβάτη (*ειδική πρόληψη*) όπως είναι ο αρχικός της στόχος.<sup>13</sup>

Στο πρώτο μέρος της εργασίας παρουσιάζονται προγράμματα πρόληψης της υποτροπής, η εξέλιξή τους και προηγούμενες εμπειρικές μελέτες σχετικά με το πώς τα αντιλαμβάνονται οι αποδέκτες τους στην Ελλάδα (κυρίως) και στο εξωτερικό.

---

<sup>10</sup>Πιτσελά 2004α, σελ.363-364.

<sup>11</sup>Becker 2000, σελ.59,82.

<sup>12</sup>Δασκαλάκης 1985α, σελ.20.

<sup>13</sup>Λαμπροπούλου 1994, σελ.260-269, Χάιδου 2003, σελ.109-111.

Τέλος, γίνεται αναφορά σε προγράμματα που έχουν πραγματοποιηθεί τα τελευταία χρόνια στο ΕΚΚΝ Αυλώνα.<sup>14</sup>

Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται έρευνα που πραγματοποιήθηκε την άνοιξη του 2006 στο ΕΚΚΝΑ, για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, καθώς και τα συμπεράσματά της.<sup>15</sup>

Η εργασία ολοκληρώνεται με κάποιες σκέψεις για το ισχύον σωφρονιστικό σύστημα και για άλλες μορφές απονομής της Ποινικής Δικαιοσύνης.

---

<sup>14</sup>Το κατάστημα του Αυλώνα ιδρύθηκε με το Προεδρικό Διάταγμα 202/1997 ως Γενικό Κατάστημα Κράτησης Α΄ τύπου, στις εγκαταστάσεις της Στρατιωτικής Φυλακής Αυλώνας των οποίων η χρήση παραχωρήθηκε για το σκοπό αυτό στο Υπουργείο Δικαιοσύνης από το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας. Ως προς τη λειτουργία του έχουν εφαρμογή οι διατάξεις του Ν.2776/1999. Με την απόφαση 26248/1998 του Υπουργού Δικαιοσύνης, η οποία δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ Β΄ 198/4.3.1998, αποφασίστηκε η μετατροπή του σε Ειδικό Κατάστημα Κράτησης και μετονομάστηκε σε Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα, με σκοπό τη μεταστέγαση των ανηλίκων κρατουμένων του ΣΚΑ Κορυδαλλού. Με την ίδια υπουργική απόφαση μεταβλήθηκε η έδρα του ΣΚΑ από τον Δήμο Κορυδαλλού στον Δήμο Αυλώνα Αττικής.

<sup>15</sup>Για την έγκριση πραγματοποίησης της έρευνας ευχαριστώ θερμά το Συμβούλιο Φυλακής του ΕΚΚΝΑ και τη Διεύθυνση Πρόληψης Εγκληματικότητας και Σωφρονιστικής Αγωγής Ανηλίκων του Υπουργείου Δικαιοσύνης. Επίσης, οφείλω ιδιαίτερες ευχαριστίες στο Υπηρεσιακό Συμβούλιο του Υπουργείου Δικαιοσύνης για την χορήγηση εκπαιδευτικής άδειας κατά τους καλοκαιρινούς μήνες του 2006. Παρότι μικρής διάρκειας η χρησιμότητά της ήταν ουσιαστική για την ολοκλήρωση της εργασίας.

## **Α ΜΕΡΟΣ.ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ** **ΠΡΟΛΗΨΗ ΤΗΣ ΥΠΟΤΡΟΠΗΣ**

Ο εγκλεισμός σε σωφρονιστικό κατάστημα διαδέχθηκε τις εκτελέσεις καταδίκων και τις σκληρές σωματικές ποινές που κυριαρχούσαν τους προηγούμενους του 18<sup>ου</sup> αιώνες ως *«μια τιμωρία που να επιδρά βαθύτερα, στην καρδιά, στη σκέψη, στη θέληση, στο θυμικό»*.<sup>16</sup>

Όσο η θανατική ποινή περιοριζόταν και υποκαθίστατο από την στερητική της ελευθερίας ποινή άρχισε να παρουσιάζεται το πρόβλημα πώς οι κρατούμενοι δεν θα διαπράξουν νέα αδικήματα μετά την αποφυλάκισή τους και πώς θα βοηθηθούν σε αυτή την κατεύθυνση κατά τον χρόνο εγκλεισμού. Οι φυλακές έκτοτε κλήθηκαν να λειτουργήσουν ως πλαίσια πρόληψης της υποτροπής και όχι ως χώροι αποθήκευσης στοιβαγμένων ανθρώπων<sup>17</sup> με άσχημες συνθήκες διαβίωσης.<sup>18</sup>

Τότε φαίνεται να ξεκίνησε η ιδέα της «βελτίωσης» και «αναμόρφωσης» των κρατουμένων ώστε να γίνουν μελλοντικά πολίτες με αυξημένες πιθανότητες ενσωμάτωσής τους στην κοινωνία. Η κοινωνική επανένταξη των παραβατών μετά την αποφυλάκιση συνιστά αυτό που ονομάζουμε «ειδικοπροληπτικό σκοπό» της στερητικής της ελευθερίας ποινής και έτσι παρουσιάζεται στους Σωφρονιστικούς Κώδικες πολλών χωρών.<sup>19</sup> Επίσης, το υπερνομοθετικής ισχύος κείμενο του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα λέει ότι *σκοπός της μεταχείρισης των καταδίκων είναι η βελτίωση και η κοινωνική επανένταξή τους*.<sup>20</sup>

Με τον όρο «μεταχείριση» ή «βελτιωτική μεταχείριση» περιγράφονται οι τρόποι και τα μέτρα δράσης πάνω στον παραβάτη με σκοπό την επιρροή της

---

<sup>16</sup>Φουκώ 1989, σελ.27.

<sup>17</sup>Αρχιμανδρίτου 2000, σελ.39,44-45.

<sup>18</sup>Howard 1991, σελ.7-13.

<sup>19</sup>Λαμπροπούλου 1994, σελ.148,228-231,260.

<sup>20</sup>Ν.2462/1997, άρθρο 10§3 στο Πιτσελά 2001, σελ.884, υποσημείωση18.

συμπεριφοράς και του τρόπου ζωής του ώστε να επιτευχθεί η «βελτίωση» και η κοινωνική αποκατάστασή του.<sup>21</sup>

### **Α.Ι.Η ιστορική εξέλιξη των προγραμμάτων μεταχείρισης κρατουμένων**

Οι πρώτες οργανωμένες προσπάθειες μεταχείρισης, τα houses of correction στην Αγγλία και Ολλανδία τον 16<sup>ο</sup> αιώνα, είχαν βασιστεί στην προοδευτική για την εποχή τους ιδέα ότι η εργασία, η εκπαίδευση και η προσευχή θα βοηθούσαν στην κοινωνική διαπαιδαγώγηση των κρατουμένων και, συνακόλουθα, στην πρόληψη της υποτροπής. Οι κρατούμενοι σε αυτούς τους χώρους δεν ήταν μόνο παραβάτες του νόμου αλλά και άτομα περιθωριακών ομάδων του πληθυσμού που αντιμετώπιζονταν ως απειλή για τη δημόσια τάξη και ως πιθανοί μελλοντικοί εγκληματίες.<sup>22</sup>

Στα πιο γνωστά houses of correction (Bridewell στην Αγγλία, Tuichthuis στην Ολλανδία) ο κύριος τρόπος μεταχείρισης ήταν η σκληρή πολύωρη σωματική εργασία που, επίσης, καθόριζε τους όρους διαβίωσης στη φυλακή. Η εργασία ήταν υποχρεωτική για όλους. Οι κρατούμενοι, όμως, που εργάζονταν περισσότερο πρόθυμα και απέδιδαν ικανοποιητικά (με κριτήρια παραγωγικότητας) εξασφάλιζαν προοδευτικά, ως επιβράβευση, την τοποθέτησή τους σε θέσεις επιτέλεσης ελαφρότερων εργασιών. Επρόκειτο για αυτούς που *«θα μπορούσαν να αναμορφωθούν σε σκληρά εργαζόμενα μέλη της κοινωνίας»*.<sup>23</sup>

Η χρήση της υποχρεωτικής εργασίας ως ύστατου μέσου εξιλέωσης και αναμόρφωσης των κρατουμένων παρουσιαζόταν μεν ως ανθρωπιστική επιλογή των κρατούντων (όταν ακόμα γινόταν ευρεία χρήση των σωματικών ποινών και της θανατικής ποινής), όμως ήταν μια επιλογή με επιπλέον κοινωνικοοικονομική χροιά. Σε μια εποχή που υπήρχε τεράστια ανάγκη για φθηνά εργατικά χέρια και που ο

---

<sup>21</sup>Δασκαλάκης 1985β, σελ.1-2.

<sup>22</sup>VanDer Slice 1991, σελ.30-45.

<sup>23</sup>Αρχιμανδρίτου 2000, σελ.74-76.

Προτεσταντισμός θεωρούσε την σκληρή κύριο εγκληματογόνο παράγοντα, αποδείχθηκε ότι η εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης των περιθωριακών πολιτών και των καταδίκων ήταν πιο συμφέρουσα από την εξόντωσή τους.<sup>24</sup>

Στο τέλος του 18<sup>ου</sup> αιώνα οι γενικότερες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες άλλαξαν επηρεάζοντας και τον τρόπο μεταχείρισης των κρατουμένων. Δεν είχε πια σημασία (έστω θεωρητικά) η κοινωνική επανένταξή τους παρά μόνο ο τιμωρητικός και κατασταλτικός χαρακτήρας της ποινής. Οι συνθήκες κράτησης χειροτέρευσαν οδηγώντας σε μια ανάγκη μεταρρύθμισης στον τομέα έκτισης των ποινών, η οποία ξεκίνησε από την Αμερική στις αρχές του επόμενου αιώνα.<sup>25</sup>

Συγκεκριμένα στην Pennsylvania των ΗΠΑ οργανώθηκαν για πρώτη φορά καταστήματα κράτησης με «αναμορφωτικό» χαρακτήρα που βασίζονταν στην αρχή της συνεχούς και απόλυτης απομόνωσης των κρατουμένων σε ατομικά κελιά, με περισυλλογή, χωρίς δυνατότητα επαφής μεταξύ τους. Η επίδειξη καλής συμπεριφοράς επιβραβευόταν με το ευεργέτημα της κατά μόνας εργασίας. Το απομονωτικό σύστημα της Pennsylvania (πενσυλβανικό σύστημα) είχε δυσμενείς συνέπειες στην ψυχική υγεία των κρατουμένων παρά τον «πνευματικό» στόχο του.<sup>26</sup>

Στην περιοχή Auburn η «αναμόρφωση» επιχειρήθηκε με μια διαφοροποίηση του απομονωτικού συστήματος. Το ονομαζόμενο ωβούρνειο ή μεικτό σύστημα ή σύστημα της σιωπής προέβλεπε τη διαμονή των κρατουμένων σε ατομικά κελιά κατά τη διάρκεια της νύχτας και την εργασία τους από κοινού κατά τη διάρκεια της ημέρας σε καθεστώς απόλυτης σιωπής, εκτός αν χρειαζόταν κάποιου βαθμού λεκτική επικοινωνία για ζητήματα εργασίας.<sup>27</sup> Το ωβούρνειο σύστημα, αντίθετα από το πενσυλβανικό, στόχευε στη μεγιστοποίηση της παραγωγικότητας. Η ομοιότητα των

---

<sup>24</sup>Τσαλίκोगλου 1996, σελ.159-160, Rusche & Kirchheimer 1991, σελ.46-53.

<sup>25</sup>Rusche & Kirchheimer 1991, σελ.53-63, Melossi 1991, σελ.64-82.

<sup>26</sup>Αρχιμανδρίτου 2000, σελ.42,47-48, Melossi 1991, σελ.77-78.

<sup>27</sup>Αρχιμανδρίτου 2000, σελ.43

δύο αυτών σωφρονιστικών συστημάτων έγκειτο στην προϋπόθεση της αποφυγής επαφής μεταξύ των κρατουμένων.<sup>28</sup>

Σχετικό με τα προαναφερθέντα ήταν το ονομαζόμενο προοδευτικό σύστημα: οι κρατούμενοι ταξινομούνταν ανάλογα με την εργατικότητα τους η οποία επηρέαζε τις συνθήκες διαβίωσής τους και τον χρόνο της ποινής.<sup>29</sup>

Οι σωφρονιστικές πρακτικές που ως τώρα παρουσιάστηκαν βασίζονταν στην πειθαρχία και στην εργασία εντός του καταστήματος κράτησης που αναμενόταν να μεταβάλλουν τον παραβάτη σε κοινωνικά προσαρμοσμένο και «χρήσιμο» πολίτη, εξοικειωμένο με την βιομηχανική εργασία.<sup>30</sup> Η δε σωφρονιστική νομοθεσία, ήδη από τον 18<sup>ο</sup> αιώνα, στόχευε στην αλλαγή του κρατουμένου μέσω της εργασίας και της θρησκευτικής αγωγής.<sup>31</sup>

Η επίδραση αυτών των πρακτικών και των νόμων φθάνει έως την εποχή μας, με κάποιες παραλλαγές.<sup>32</sup> Η πειθαρχία και ο αυστηρός έλεγχος χαρακτηρίζουν και τις σύγχρονες φυλακές, ενώ η εργασία και η εκπαίδευση των κρατουμένων είναι βασικά μέσα με τα οποία επιχειρείται η «βελτίωση» και η «κοινωνική αποκατάστασή» τους.

### **Α.Π.Σχετικές μελέτες και εμπειρικές έρευνες**

Οι τρεις άξονες παρέμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για περιορισμό στο ελάχιστο δυνατό του κοινωνικού αποκλεισμού των κρατουμένων είναι η σχολική και επαγγελματική εκπαίδευσή τους, η δυνατότητα εργασίας εντός της φυλακής και η αξιοποίηση του «ελεύθερου χρόνου» τους.<sup>33</sup>

---

<sup>28</sup>Melossi 1991, σελ.77-78.

<sup>29</sup>Αρχιμανδρίτου 2000, σελ.79-85.

<sup>30</sup>Φουκώ 1989, σελ.286-290,420-421.

<sup>31</sup>Αρχιμανδρίτου 2000, σελ.44-46.

<sup>32</sup>Σχετικά με την μεταχείριση των ανηλίκων παραβατών κατά τις αρχές του προηγούμενου αιώνα στο εξωτερικό και την Ελλάδα (πχ Εμπειρίκιο άσυλο και το παράρτημά του για τα κορίτσια, Εφηβείο Αβέρωφ) βλ.Κωτούλα 1921, σελ.16-39,61-63,71-72,85-88, Κωτούλα 1927, Nemeth 1940, σελ.76-93.

<sup>33</sup>Δασκαλάκη 1999, σελ.263.

Επιπλέον αυτών, ειδικά για τους ανηλίκους, έχει υποστηριχθεί ότι η μείωση της υποτροπής και η κοινωνική επανένταξή τους επιτυγχάνεται και αν στελεχωθούν τα καταστήματα κράτησης με επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων που θα τους στηρίξουν ψυχολογικά και θα βοηθήσουν να βελτιωθεί η αυτοεκτίμησή τους.<sup>34</sup>

Επιστήμονες, ερευνητές και διεθνείς οργανώσεις έχουν κατά καιρούς ενδιαφερθεί για την αποτελεσματικότητα τέτοιων προσπαθειών στην πρόληψη της υποτροπής. Στη συνέχεια παρουσιάζονται κάποιες εκτιμήσεις τους σχετικά με το ρόλο της εκπαίδευσης, κατάρτισης, υποστήριξης, εργασίας και δραστηριοποίησης των κρατουμένων (τομείς στους οποίους υπάρχουν οργανωμένα προγράμματα εντός του ΕΚΚΝΑ).

### **1.Εκπαίδευση των κρατουμένων**

Η πλημμελής εκπαίδευση των ανηλίκων συχνά συνδέεται με την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς. Έτσι, η εκπαίδευση έχει θεωρηθεί ως βάση στην οποία μπορεί να στηριχθεί η δημιουργία μιας αποτελεσματικής στρατηγικής για την αντιμετώπιση της εγκληματικότητας.<sup>35</sup>

Η εκπαίδευση των κρατουμένων θεωρείται σημαντική για τον «εξανθρωπισμό» του σωφρονιστικού συστήματος και τη βελτίωση των συνθηκών κράτησης, όσο και για τη διευκόλυνση της επιστροφής των κρατουμένων στην κοινωνία. Αρμόδια Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, λαμβάνοντας υπόψη το θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα στη μόρφωση, το ρόλο της εκπαίδευσης στη βελτίωση του ανθρώπου και της κοινωνίας, καθώς και το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο πολλών κρατουμένων, έχει συστήσει στα κράτη-μέλη την υλοποίηση μέτρων εκπαιδευτικής πολιτικής στις φυλακές, παρόμοιων με τα αντίστοιχα στην ελεύθερη

---

<sup>34</sup>Πετρόπουλος κ.συν. 2000, σελ.403.

<sup>35</sup>όπ, σελ.383-384, Λύρα 1987, Φαρσεδάκης, 1985, σελ.68-76.

κοινωνία, πιστεύοντας ότι θα επιδράσουν θετικά στους κρατούμενους και στον χώρο κράτησης (ζήτημα «τάξης και ασφάλειας»).

<sup>36</sup>

Ακολουθώντας την ανωτέρω σύσταση, και με προτροπή της European Prison Education Association, τα κράτη-μέλη της ΕΕ προβλέπουν εκπαιδευτικά προγράμματα στα σωφρονιστικά καταστήματα.<sup>37</sup> Άλλωστε, η απουσία προγραμμάτων εκπαίδευσης κρατουμένων αξιολογείται και από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας ως ανεπίτρεπτη μεταχείριση.<sup>38</sup> Επιπλέον, οι Στοιχειώδεις Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την Απονομή Δικαιοσύνης σε Ανηλίκους ή οι Κανόνες του Πεκίνου του 1985 αναγνωρίζουν την ανάγκη παροχής παιδείας σε νεαρούς κρατούμενους, ώστε να διασφαλιστεί ότι αυτοί δεν θα αφήσουν το κατάστημα σε μειονεκτική θέση από πλευράς εκπαίδευσης.<sup>39</sup>

Στην Ελλάδα, ο Σωφρονιστικός Κώδικας του 1967 προέβλεπε τάξεις στοιχειώδους εκπαίδευσης σε κάθε φυλακή, καθιέρωση μορφωτικών διαλέξεων και μαθημάτων μέσω επαγγελματικών σχολών.<sup>40</sup> Ο Σωφρονιστικός Κώδικας του 1989 προέβλεπε την γενική αγωγή των κρατουμένων και την εκπαίδευσή τους σε σχολεία είτε εντός της φυλακής είτε εκτός (με εκπαιδευτικές άδειες ή αλληλογραφία). Ο δε Κώδικας του 1999 αναφέρεται με περισσότερες λεπτομέρειες στα μέτρα εκπαίδευσης

---

<sup>36</sup>Council of Europe 1990, σελ.3-5,13-15.

<sup>37</sup>Δασκαλάκη 1999, σελ.278-280, Rocks 2003. Οι κρατούμενοι στην Ελλάδα δικαιούνται ευεργετικού υπολογισμού ημερών ποινής λόγω συμμετοχής σε εκπαιδευτικά προγράμματα εντός της φυλακής.

<sup>38</sup>Πιτσελά 2001, σελ.884, υποσημείωση16. Για τις επισκέψεις της Επιτροπής σε ελληνικά σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων βλ. CPT 1994, σελ.45, CPT 2001, σελ.29-32.

<sup>39</sup>Κανόνας 26.6, Απόφαση 40/33 της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών. Στο Πιτσελά 2001, σελ.884, υποσημείωση17.

<sup>40</sup>Δασκαλάκη 1999, σελ.265-268. Έως το 1967 η εκπαίδευση των κρατουμένων περιλάμβανε μόνο μαθήματα θρησκευτικής αγωγής, γραμματισμού και χειροτεχνίας.

κρατουμένων, προβλέποντας διορισμό Συμβούλου Εκπαίδευσης σε κάθε κατάσταση κράτησης.<sup>41</sup>

Στο σχεδιασμό εκπαιδευτικών προγραμμάτων για κρατούμενους χρειάζεται να ληφθεί υπόψη ότι οι άνθρωποι που εισάγονται σε ένα σωφρονιστικό κατάστημα συχνά έχουν σημαντικά εκπαιδευτικά κενά, χαμηλή αυτοεικόνα, πολλαπλά βιώματα αποτυχίας, αρνητική αντίληψη για το σχολικό σύστημα και τη χρησιμότητά του, αισθήματα απόρριψης από και προς την εκπαίδευση. Στις περιπτώσεις των ανηλίκων παραβατών έχουν καταγραφεί περιστατικά χρήσης ουσιών πριν τον εγκλεισμό, διακοπή του σχολείου ή σοβαρά προβλήματα φοίτησης, μικρή υποστήριξη από το οικογενειακό ή κοινωνικό περιβάλλον, συνεπώς μειωμένο κίνητρο για ένταξη σε ένα δομημένο πρόγραμμα εκπαίδευσης. Στο ΕΚΚΝΑ υπάρχουν επιπλέον προβλήματα ελλιπούς παρακολούθησης ορισμένων μαθητών και ύπαρξης μαθητών με διάφορες μητρικές γλώσσες.<sup>42</sup>

Επειδή ακριβώς οι νεαροί κρατούμενοι έχουν βιώσει έντονα απορριπτικές καταστάσεις στέρησης και αποκλεισμού ήδη πριν τον εγκλεισμό τους, χωρίς αυτό να σημαίνει απαραίτητα ότι επανειλημμένα θα τελούν αξιόποινες πράξεις, η πρόληψη της υποτροπής δεν πρέπει να βασίζεται μόνο στην θετική επίδραση της εκπαίδευσης κατά το χρόνο στέρησης της ελευθερίας. Άλλωστε, οι σχετικές έρευνες στο εξωτερικό είναι μάλλον αντιφατικές.<sup>43</sup>

Στην Ελλάδα, με συνεργασία του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου και του Υπουργείου Δικαιοσύνης, πραγματοποιήθηκε κατά το έτος 1996 πανελλαδική εμπειρική έρευνα για την σχέση της παρεχόμενης εκπαιδευτικής, σε ευρεία έννοια,

---

<sup>41</sup>N.1851/1989, N.2776/1999. Ο θεσμός των εκπαιδευτικών αδειών έχει εφαρμοστεί στην περίπτωση δύο κρατουμένων του ΕΚΚΝΑ που χρειάστηκε να δώσουν εξετάσεις ο ένας στο ΙΕΚ και ο άλλος στο ΤΕΙ όπου είχαν εισαχθεί ήδη από πριν συλληφθούν.

<sup>42</sup>Council of Europe 1990, σελ.18,31, Θανοπούλου & Μοσχόβου 1998, σελ.78, Τσιμπουκλή 1999, σελ.98, Δαμιανός 2004.

<sup>43</sup>Πιτσελά 2004α, σελ.341-342,421, Palmer 1996, σελ.139-140.

αγωγής με τις προσδοκίες των ανηλίκων κρατουμένων στα Σωφρονιστικά Καταστήματα και Ιδρύματα Αγωγής Ανηλίκων της χώρας. Συγκεκριμένα εξετάστηκε εάν, κατά πόσο και γιατί η επικρατούσα κατάσταση ικανοποιεί τις εκπαιδευτικές-επαγγελματικές ανάγκες των ανηλίκων αποτρέποντας πιθανή υποτροπή τους.<sup>44</sup>

Από το συνολικό δείγμα των 178 ανηλίκων κρατουμένων που ερωτήθηκαν, μόνο οι 59 (33.5%) δήλωσαν ότι παρακολούθησαν κάποιο εκπαιδευτικό πρόγραμμα στη διάρκεια κράτησής τους. Από αυτούς, το 59.3% είχε παρακολουθήσει μαθήματα πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, το 20% μαθήματα επαγγελματικής εκπαίδευσης (ΟΑΕΔ), το 10% προγράμματα της ΝΕΛΕ και το 7% μαθήματα δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Κάποιοι, λόγω ανυπαρξίας άλλων προγραμμάτων, παρακολούθησαν μαθήματα χαμηλότερης εκπαιδευτικής βαθμίδας από αυτήν που είχαν ήδη τελειώσει και δεν ανταποκρίνονταν στις πραγματικές ανάγκες και ενδιαφέροντά τους. Ο ένας στους τέσσερις κρατούμενους μαθητές διέκοψε το εκπαιδευτικό πρόγραμμα είτε λόγω συχνών μεταγωγών του, είτε γιατί δεν τον ενδιέφερε, είτε λόγω κακής οργάνωσης και λειτουργίας του προγράμματος. Μόνο το 25.4% των ανηλίκων που παρακολούθησαν κάποιο εκπαιδευτικό πρόγραμμα πίστευε ότι αυτό θα επηρεάσει θετικά τη μελλοντική τους σταδιοδρομία. Πάντως, 156 ανήλικοι (88.2% του συνολικού δείγματος) επιθυμούσαν να παρακολουθήσουν προγράμματα εναρμονισμένα με τις εκπαιδευτικές τους ανάγκες. Από αυτούς οι περισσότεροι (51.9%) ήθελαν πρωτοβάθμια εκπαίδευση, το 20.5% τεχνικές-επαγγελματικές σχολές, το 11.5% δευτεροβάθμια εκπαίδευση και το 8.3% σχολές μαθητείας ΟΑΕΔ. Το 80% των ανηλίκων του δείγματος δήλωσαν ότι δεν έμαθαν κάτι στο κατάστημα κράτησης που θα βοηθούσε στην επαγγελματική σταδιοδρομία τους. Τέλος, οι

---

<sup>44</sup>Πετρόπουλος κ.συν. 2000, σελ.384.

εκπαιδευτικοί των φυλακών δήλωσαν ότι είναι σπάνιο οι μαθητές να εγγραφούν σε σχολεία μετά την αποφυλάκισή τους.<sup>45</sup>

Δεν γνωρίζουμε να έχουν γίνει άλλες έρευνες για την επιρροή της εκπαίδευσης στην πρόληψη της υποτροπής των ανηλίκων κρατουμένων. Ωστόσο, θέματα σχετικά με εκπαιδευτικά προγράμματα για φυλακισμένους ή/και ανήλικους παραβάτες έχουν θιγεί σε διάφορες έρευνες κάποιες από τις οποίες θα παρουσιαστούν στη συνέχεια.

Το έτος 1983 πραγματοποιήθηκε από το ΕΚΚΕ έρευνα με ερωτηματολόγια σε δείγμα 427 ανδρών κρατουμένων, τροφίμων έξι φυλακών ενηλίκων με κλιμακούμενη αυστηρότητα καθεστώτος. Το ένα τέταρτο σχεδόν του δείγματος (102 στους 427, κανείς όμως από τις φυλακές Κέρκυρας, Αίγινας και Χαλκίδας) απάντησαν ότι από τον εγκλεισμό τους μέχρι τότε είχαν πραγματοποιηθεί στο κατάστημα κράτησής τους ορισμένα μαθήματα ανάγνωσης και γραφής, καθώς και ορισμένες ομιλίες μορφωτικού περιεχομένου. Όλα γίνονταν περιστασιακά, από πρωτοβουλία εθελοντών εκτός φυλακής και δύσκολα θα ονομάζονταν «εκπαίδευση». Πολλές ομιλίες ήταν θρησκευτικού περιεχομένου ενώ άλλες ήθελαν να εμφυσήσουν στους κρατουμένους τον μύθο της κοινωνικής τους επανένταξης. Τα θέματα μάλλον δε ενδιέφεραν τους κρατουμένους: Στους 427 μόνο 45 απάντησαν ότι τις παρακολουθούσαν συχνά, 36 σπάνια και οι υπόλοιποι ποτέ. Ένας δεν απάντησε. Επιπλέον, στους 427 μόνο 51 απάντησαν ότι η παρεχόμενη εκπαίδευση μπορούσε να τους χρησιμεύσει αργότερα.<sup>46</sup>

Το έτος 1985, με πρωτοβουλία του τότε Υφυπουργείου Νέας Γενιάς, πραγματοποιήθηκε έρευνα στα Ιδρύματα Αγωγής Ανηλίκων και στο ΣΚΑ Κορυδαλλού. Στηρίχθηκε σε συνεντεύξεις με δείγμα κρατουμένων και του

---

<sup>45</sup> όπ, σελ.392-395,401.

<sup>46</sup> Δασκαλάκη 1999, σελ.268-270. Ο τίτλος της έρευνας ήταν «Ο Θεσμός της Φυλακής στην Ελλάδα» και τα αποτελέσματά της δημοσιεύτηκαν με τη μορφή προκαταρκτικής έκθεσης στην *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών-ειδικό τεύχος Αφιέρωμα στον Ηλία Δασκαλάκη*, **68α**, άνοιξη 1988.

προσωπικού, καθώς και στην έρευνα αρχείων και παρατήρηση. Από την έρευνα αναδείχτηκε η ύπαρξη πρακτικών προβλημάτων για την εκπαίδευση των εγκλείστων στα ΙΑΑΑ. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρήθηκαν ελλείψεις στον αριθμό των μαθητών και στην υλικοτεχνική υποδομή, καθώς και μη λειτουργία των υπαρχόντων εργαστηρίων. Τέλος, φάνηκε ότι οι κρατούμενοι του ΣΚΑ δεν συμμετείχαν σε εκπαιδευτικά προγράμματα γιατί τα αντικείμενα εκπαίδευσης δεν σχετίζονταν με τις δυνατότητες και τις ανάγκες τους, όμως κρίνονταν ως «νωθοί και ανεπίδεκτοι εκπαίδευσης».<sup>47</sup>

Η επόμενη σχετική έρευνα πραγματοποιήθηκε το έτος 1993 από το Πανεπιστήμιο Αθήνας σε δείγμα 156 ανηλίκων κρατουμένων από το ΑΣΚΑ Κασσαβέτειας, το ΣΚΑ και τις Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού (83.7% του τότε συνολικού αριθμού ανηλίκων κρατουμένων). Από το σύνολο των ερωτηθέντων, μόνο το 34.6% παρακολουθούσε μαθήματα σχολείου στην διάρκεια κράτησης. Οι πιο πολλοί ανήλικοι του δείγματος (64.1%) εκδήλωναν έντονο ενδιαφέρον για σχολική ή τεχνική εκπαίδευση. Οι απρόθυμοι για εκπαίδευση ισχυρίζονταν κυρίως ότι τα μαθήματα ήταν άχρηστα ή βαρετά. Παρομοίως και οι κρατούμενοι μαθητές, όταν ερωτήθηκαν για την ωφέλεια που είχαν από τα εκπαιδευτικά προγράμματα, απάντησαν θετικά σε ποσοστό 50% και αρνητικά σε ποσοστό 50%.<sup>48</sup>

Το 1996 πραγματοποιήθηκε έρευνα από τη Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης που εξέταζε την εκπαιδευτική και επαγγελματική πορεία 56 αποφυλακισμένων και 11 ανηλίκων παραβατών χωρίς ιστορικό εγκλεισμού που συμμετείχαν σε επιδοτούμενα από την ΕΕ προγράμματα κατάρτισης. Οι περισσότεροι ανήλικοι παραβάτες είχαν διακόψει τη φοίτηση στο σχολείο επικαλούμενοι οικονομικά προβλήματα/ανάγκη εξεύρεσης εργασίας, κακή σχέση με το σχολείο ή

---

<sup>47</sup>Πανάγου κ.συν. 1991, σελ.505,514-515,524,529.

<sup>48</sup>Κουράκης κ.συν. 1995, σελ.61-62.

λόγους οικογενειακούς. Περίπου οι μισοί επιθυμούσαν συνέχιση της εκπαίδευσής τους και είχαν ήδη παρακολουθήσει μαθήματα ξένων γλωσσών ή επαγγελματικής κατάρτισης σε ενδιαφέροντα για αυτούς αντικείμενα, αλλά είχαν ασαφή εικόνα για την επαγγελματική διέξοδο που αυτά τους προσέφεραν. Από τους αποφυλακισμένους που συμμετείχαν στην έρευνα οι περισσότεροι έμειναν στάσιμοι εκπαιδευτικά τόσο κατά όσο και μετά την φυλάκισή τους, μέχρι να παρακολουθήσουν το πρόγραμμα στα πλαίσια του οποίου διενεργήθηκε η έρευνα. Η έρευνα αυτή έδειξε ότι όσοι αποφυλακισμένοι και νεαροί παραβάτες δεν είχαν ολοκληρώσει την βασική εκπαίδευση και συχνά δεν είχαν επαγγελματική εξειδίκευση είχαν δυσκολίες επαγγελματικής ένταξης ή επανένταξης.<sup>49</sup>

Οι έρευνες αυτές έδειξαν ότι οι περισσότεροι κρατούμενοι δεν συνεχίζουν την εκπαίδευσή τους εντός της φυλακής<sup>50</sup> κυρίως από έλλειψη ενδιαφέροντος ενώ όσοι παρακολουθούν μαθήματα σχολείου δεν βοηθούνται στη ζωή τους μετά την αποφυλάκιση.

## **2.Επαγγελματική κατάρτιση των κρατουμένων**

Οι άνθρωποι που επιλέγονται από τους θεσμούς της επίσημης κοινωνικής αντίδρασης και στιγματίζονται ως εγκληματίες συνήθως είναι από κατώτερες κοινωνικές τάξεις και κατωτέρου επιπέδου μόρφωσης. Επομένως η επαγγελματική κατάρτιση, όπως και η εκπαίδευση των εγκλείστων, θεωρείται βασικός ενισχυτικός παράγοντας της ομαλής επιστροφής τους στην κοινωνική ζωή.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης, με επίκληση του στόχου της ευρύτερης ανάπτυξης του ατόμου, έχει συστήσει στα κράτη-μέλη να προβλέψουν στις φυλακές υψηλής ποιότητας προγράμματα εκμάθησης επαγγελμάτων με ζήτηση, για να

---

<sup>49</sup>Θανοπούλου & Μοσχόβου 1998, σελ.7,72-76. Ο ίδιος φορέας, ως Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων πλέον (από το 2001), πραγματοποιεί προγράμματα κατάρτισης στα καταστήματα κράτησης νέων της χώρας, ενώ ίδρυσε και λειτουργεί Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας σε φυλακές ενηλίκων.

<sup>50</sup>Στάσιμοι εκπαιδευτικά μένουν και οι κρατούμενοι στην Αυστραλία. Βλ.Cunneen & White 1996, σελ.238.

αντισταθμιστούν οι περιορισμοί στην εργασία που συνήθως έχουν οι αποφυλακισμένοι. Συστήνει να προβλέπονται παράλληλα ενέργειες συμβουλευτικής για την ενίσχυση της αυτοπεποίθησης των κρατουμένων, τα δε προγράμματα να λαμβάνουν υπόψη τις ανάγκες τους και τις σύγχρονες τάσεις στην αγορά εργασίας.<sup>51</sup>

Ήδη το 1987 οι Ευρωπαϊκοί Σωφρονιστικοί Κανόνες ορίζουν ότι η φυλάκιση είναι ποινή καθαυτή, λόγω της στέρησης της ελευθερίας. Οι συνθήκες κράτησης και το σωφρονιστικό καθεστώς δεν πρέπει να χειροτερεύουν την οδύνη που προκαλείται, εκτός αν επιβάλλεται ένας διαχωρισμός ή η διατήρηση της πειθαρχίας. Χρειάζεται να καταβληθεί κάθε προσπάθεια ώστε οι κρατούμενοι να έχουν δυνατότητα βελτίωσης των ικανοτήτων τους και αύξησης των πιθανοτήτων επανένταξής τους στην κοινωνία μετά την αποφυλάκιση. Για αυτό προτείνονται ενέργειες κατάρτισης σε συνεργασία με φορείς της ελεύθερης κοινωνίας.<sup>52</sup>

Η σημασία της επαγγελματικής κατάρτισης των νεαρών ατόμων κατά το στάδιο της ιδρυματικής μεταχείρισης διαφαίνεται επίσης σε αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών. Σύμφωνα με τους Κανόνες του Πεκίνου σκοπός της ιδρυματικής μεταχείρισης των ανηλίκων είναι η παροχή παιδείας και επαγγελματικών δεξιοτήτων, με προοπτική να βοηθηθούν στην ανάληψη εποικοδομητικών και παραγωγικών ρόλων στην κοινωνία.<sup>53</sup>

Κάθε χώρα, ανάλογα με τη σωφρονιστική πολιτική της, παρέχει διαφορετικής μορφής προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης σε ανοικτούς ή κλειστούς χώρους κράτησης. Αλλού εφαρμόζεται και αλλού σχεδιάζεται η σύνδεση της κατάρτισης με τις ανάγκες της τοπικής οικονομίας και κοινωνίας, η δημιουργία κοινωνικών επιχειρήσεων, η χρήση ηλεκτρονικού εκπαιδευτικού υλικού, η εκμάθηση βασικών

---

<sup>51</sup>Council of Europe 1990, σελ.4,31-32. Παραδοσιακά η κατάρτιση των ανηλίκων κρατουμένων γινόταν σε τομείς όπως η οικοκυρική και η ραπτική για τα κορίτσια, η κηπουρική και οι κατασκευές για τα αγόρια. Βλ.Κωτούλα 1921, σελ.30-31,63,87.

<sup>52</sup>Κανόνες 64-66, Council of Europe 1991, σελ.198.

<sup>53</sup>Πιτσελά 2004α, σελ.386.

εφαρμόσιμων επαγγελματικών γνώσεων χαμηλού επιπέδου και απαιτήσεων σε τομείς δεξιοτήτων με ζήτηση.<sup>54</sup>

Μπορεί να υπάρχουν κρατούμενοι με πολύ καλή κατάρτιση, ενεργητικότητα και πρωτοβουλία που απογοητεύονται όσο δεν βελτιώνουν τις ικανότητές τους εντός της φυλακής.<sup>55</sup> Συνηθέστερα όμως, οι νεαροί που έχουν εμπλακεί στο σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης παρουσιάζουν ποικιλία προβλημάτων τα οποία η κατάρτιση καλείται να αντιμετωπίσει πχ κενά στην εκπαίδευση, έλλειψη προσωπικής οργάνωσης και δεξιοτήτων εργασίας, δυσκολίες επικοινωνίας, χαμηλή αυτοεκτίμηση μικρή οικογενειακή υποστήριξη. Σε τέτοιες περιπτώσεις βοηθούν ενέργειες συμβουλευτικής στήριξης πριν την κατάρτιση, όπως στο ακόλουθο παράδειγμα.

Ο «Εκπαιδευτικός Κύκλος Προετοιμασίας για την Εργασία» είναι πρόγραμμα που χρησιμοποιήθηκε το 1999 στην Ελλάδα από την ΜΚΟ Άρσις, σε επτά νέους παραβάτες και τρεις νέους που απειλούνταν έντονα από κοινωνική περιθωριοποίηση. Στόχοι ήταν να ξεκαθαρίσουν οι νέοι τα επαγγελματικά τους σχέδια, να βελτιώσουν την αυτογνωσία τους, να κατανοήσουν τα δεδομένα των προγραμμάτων κατάρτισης και της αγοράς εργασίας, να έρθουν σε επαφή μεταξύ τους και με τη δομή στήριξης, να σκεφτούν το ενδεχόμενο ολοκλήρωσης των σπουδών τους και, τέλος, να προετοιμαστούν καλύτερα για την ένταξη σε προγράμματα κατάρτισης ή στην αγορά εργασίας. Οι νέοι που ολοκλήρωσαν το πρόγραμμα το αξιολόγησαν θετικά ως προς

---

<sup>54</sup> Παύλου 1998. Στην Δανία, για παράδειγμα, η επαγγελματική κατάρτιση των νεαρών κρατουμένων είναι μια εκπαιδευτική διαδικασία που συνδυάζεται με εργασίες εντός της φυλακής προσαρμοσμένες στα ενδιαφέροντα, στις ανάγκες και στις ικανότητές τους. Οι κρατούμενοι επικοινωνούν και συνεργάζονται με τους εκπαιδευτές τους πριν αρχίσουν την παραγωγή καθώς και σε όλα τα στάδια αυτής έως και την αξιολόγηση. Έχουν καταγραφεί θετικά επιτεύγματα αυτής της διαδικασίας (που θεωρείται πιο σημαντική από το τελικό προϊόν), σε περιπτώσεις νέων που εγκατέλειψαν νωρίς το σχολείο και δεν είχαν καμιά επαγγελματική εξειδίκευση ούτε είχαν ποτέ εξασκήσει κάποιο επάγγελμα. Εκτιμήθηκε ότι μέσω του προγράμματος ενδιαφέρθηκαν για την μάθηση και την εργασία και ανέπτυξαν το αίσθημα ευθύνης τους (Council of Europe 1990, σελ.26,32).

<sup>55</sup> Council of Europe 1990, σελ.32. Το Συμβούλιο της Ευρώπης προτείνει για αυτούς προγράμματα κατάρτισης στην διοίκηση επιχειρήσεων ή στην αυτοαπασχόληση.

την επίτευξη των στόχων του, αν και εκτιμήθηκε ότι ο χρόνος παρέμβασης (75 ώρες) ήταν λίγος.<sup>56</sup>

Ο ελληνικός σωφρονιστικός κώδικας προβλέπει την οργάνωση και πραγματοποίηση στα καταστήματα κράτησης προγραμμάτων «επαγγελματικής εκπαίδευσης, μαθητείας και εξειδίκευσης», όχι ως μια πάγια δραστηριότητα αλλά σε συνεργασία με ποικίλους αρμόδιους φορείς<sup>57</sup>. Τέτοιες παρεμβάσεις συνήθως είναι αποσπασματικές, στηριζόμενες σε ευρωπαϊκά προγράμματα χρηματοδότησης (πχ πρωτοβουλία «Απασχόληση»-άξονες youthstart/integra- επιχειρησιακό πρόγραμμα «Καταπολέμηση του Αποκλεισμού από την Αγορά Εργασίας», Equal).<sup>58</sup>

Έρευνα που πραγματοποιήθηκε το έτος 1985 από το Υφυπουργείο Νέας Γενιάς διαπίστωσε ότι στο ΣΚΑ Κορυδαλλού υπήρχαν μεν εργαστήρια αγγειοπλαστικής, ξυλουργικής και ξυλογλυπτικής, η κατάρτιση όμως των κρατουμένων γινόταν από εξωτερικούς επιμορφωτές (της ΝΕΛΕ). Η συμμετοχή στα εργαστήρια ήταν ελάχιστη επειδή τα αντικείμενα δεν ενδιέφεραν τους νέους ούτε υπήρχαν άλλα κίνητρα παρακολούθησης. Οι κρατούμενοι ήθελαν πιο σύγχρονα εργαστήρια που να τους κατοχυρώνουν επαγγελματικά καθώς και επιμορφωτικά σεμινάρια σε κοινωνικά θέματα, κυρίως για προβλήματα νεολαίας. Στο ΙΑΑΑ οι νέοι πήγαιναν στα εργαστήρια για να επικοινωνούν με τους τεχνουργούς και η επαγγελματική κατάρτιση ήταν υποτυπώδης.<sup>59</sup>

---

<sup>56</sup>Μόσχος 1999, σελ.88-90,95.

<sup>57</sup>Ν.2776/1999. Πρόκειται για προγράμματα εκμάθησης βασικών επαγγελματικών δεξιοτήτων που συνοδεύονται από συμβουλευτικές ενέργειες και οι συμμετέχοντες σε αυτά τυγχάνουν ευεργετικού υπολογισμού ημερών ποινής. Συνήθως διαρκούν από τρεις έως έξι μήνες και σπάνια γίνονται σε καθημερινή βάση.

<sup>58</sup>Ο νυν Υπουργός Δικαιοσύνης έχει μιλήσει για αναβάθμιση της επαγγελματικής κατάρτισης των κρατουμένων της χώρας και για νέα προγράμματα που θα πραγματοποιηθούν σε συνεργασία με το Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας. Θα έχουν κριτήριο τις κενές θέσεις ανά ειδικότητα στην αγορά εργασίας, σύμφωνα με έρευνα του Παρατηρητηρίου Απασχόλησης (Αγόρευση του Υπουργού Δικαιοσύνης στη Βουλή, 2006).

<sup>59</sup>Πανάγου κ.συν. 1991, σελ.519,521-523,529.

Σε έρευνα του Πανεπιστημίου Αθήνας το έτος 1993 φάνηκε ότι, από το σύνολο των 156 ανηλίκων κρατουμένων του δείγματος, μόνο 14 άτομα (περίπου 9%) παρακολουθούσαν μαθήματα καλλιτεχνικού χαρακτήρα, τεχνικής φύσης ή πρώτων βοηθειών. Αρκετοί ανήλικοι (64.1%) φάνηκαν πρόθυμοι να παρακολουθήσουν μαθήματα σχολείου ή προγράμματα εκμάθησης τεχνικών επαγγελμάτων. Ίσως η προσφορά θέσεων στα προγράμματα ήταν τότε περιορισμένη.<sup>60</sup>

Πανελλαδική έρευνα που πραγματοποιήθηκε το έτος 1996 με συνεργασία του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου και του Υπουργείου Δικαιοσύνης έδειξε ότι τα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης, παρά την καλή πρόθεση των οργανωτών, δεν έχουν πάντα το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα και συμβάλλουν ελάχιστα στην κοινωνική επανένταξη των ανηλίκων κρατουμένων όσο δεν σχεδιάζονται κατάλληλα ώστε να λαμβάνουν υπόψη τους τις ιδιαιτερότητες, τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντά τους. Οι ανήλικοι δήλωσαν ότι τα σημαντικότερα κίνητρα παρακολούθησης προγραμμάτων ήταν η επιδότηση, ο ευεργετικός υπολογισμός της φοίτησης στην ποινή και ο τίτλος σπουδών. Η ύπαρξη κινήτρων τους ενθάρρυνε σημαντικά να συμμετάσχουν και να ολοκληρώσουν ένα πρόγραμμα που ξεκίνησαν. Τέλος, η οργάνωση προγραμμάτων με άμεσο και θετικό αντίκτυπο στην επαγγελματική σταδιοδρομία των ανηλίκων κρίθηκε απαραίτητη.<sup>61</sup>

Έρευνα της Γενικής Γραμματείας Λαϊκής Επιμόρφωσης το έτος 1996 έδειξε ότι μόνο το 9% των αποφυλακισμένων του δείγματος είχε παρακολουθήσει παρόμοια προγράμματα στη φυλακή. Κυρίως ήταν προγράμματα εισαγωγικά στους ΗΥ,

---

<sup>60</sup>Κουράκης κ.συν. 1995, σελ.61-62. Τα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης συνήθως σχεδιάζονται για μια μικρό αριθμό κρατουμένων (από 10 έως 15 άτομα στο καθένα), αν και η συμμετοχή σε αυτά συνεκτιμάται θετικά για τη χορήγηση ευεργετικών μέτρων, βάσει του Ν.2776/1999. Σε επίσκεψή της στο ΕΚΚΝΑ κατά το έτος 1999, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας διαπίστωσε, μεταξύ άλλων, ότι μόνο τριάντα νέοι καταρτίζονταν (οι μισοί ως μηχανικοί αυτοκινήτου και οι άλλοι μισοί ως χειριστές ΗΥ). Ως εκ τούτου, η Επιτροπή σύστησε στις ελληνικές αρχές εμπλουτισμό των οργανωμένων δραστηριοτήτων και με περισσότερα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης. Βλ. CPT 2001, σελ.30.

<sup>61</sup>Πετρόπουλος κ.συν. 2000, σελ.394,403-404.

εξάμηνης διάρκειας τα οποία οι αποφυλακισμένοι αξιολόγησαν θετικά. Δήλωσαν ότι τους παρείχαν γνώσεις με ζήτηση στην αγορά εργασίας, που μπορούσαν να αξιοποιήσουν κατά την επαγγελματική τους επανένταξη ως αυτοαπασχολούμενοι ή μισθωτοί. Εντούτοις, η κατάρτιση δεν φαίνεται να επηρέασε τις επαγγελματικές τους προοπτικές, αφού μετά την αποφυλάκιση στράφηκαν σε επαγγέλματα σχετικά με την εμπειρία και τις δεξιότητες που είχαν πριν τον εγκλεισμό.<sup>62</sup>

Στα πλαίσια του ευρωπαϊκού ερευνητικού προγράμματος «Ορέστης» (άξονας Leonardo da Vinci της ΕΕ) ερωτήθηκαν 54 νεαροί κρατούμενοι στη Γερμανία και Κάτω Χώρες και 100 στην Ελλάδα για θέματα σχετικά και με την επαγγελματική τους κατάρτιση. Η πλειοψηφία των κρατουμένων στην Ελλάδα (79%) δεν είχαν ολοκληρώσει την υποχρεωτική σχολική εκπαίδευση και αυτό δεν διευκόλυνε την μετάβασή τους σε κατάρτιση. Μόνο το 3% είχε καταρτιστεί στη χρήση ΗΥ, ενώ το 41% είχε χρησιμοποιήσει διαθέτοντας μόνο υποτυπώδεις γνώσεις. Πείρα με ΗΥ είχε το 98% των ανηλίκων κρατουμένων στις Κάτω Χώρες και το 66% στη Γερμανία. Η χρήση υπολογιστή φάνηκε έδινε στους νέους την αίσθηση ότι αποτελούν μέρος της σύγχρονης κοινωνίας και συνέβαλλε στη δημιουργία προοπτικών για το μέλλον.<sup>63</sup>

Το έτος 1998 δημοσιεύτηκε μελέτη μέλους του European Offender Employment Forum στην οποία επισημάνθηκε πόσο σημαντικό είναι τα προγράμματα κατάρτισης όχι μόνο να συνδέονται με τις σύγχρονες τάσεις στην αγορά εργασίας αλλά και να εκλαμβάνονται ως χρήσιμα από τους ίδιους τους κρατούμενους. Με βάση στοιχεία ερευνών υποστηρίχθηκε ότι η ολοκλήρωση προγράμματος κατάρτισης δεν μειώνει την υποτροπή εάν ο καταρτιζόμενος μείνει άνεργος μετά την αποφυλάκιση και δεν εφαρμόσει τις νέες γνώσεις του. Προτάθηκε

---

<sup>62</sup>Θανοπούλου & Μοσχόβου 1998, σελ.72,111-124. Παρόμοιο συμπέρασμα, ότι οι αποφυλακισμένοι βρίσκουν εργασία σχετική με την προ φυλακής πορεία τους, στο O'Donnell 2001, σελ.214-215.

<sup>63</sup>Πιτσελά 2004α, σελ.416-418. Η έρευνα δημοσιεύτηκε το 2001 στο Ενημερωτικό Δελτίο του Ελληνικού Τμήματος της Διεθνούς Εταιρίας Κοινωνικής Αμύνης, **18/34**, με τίτλο «Νεαροί εγκληματίες στα ελληνικά, ολλανδικά και γερμανικά καταστήματα κράτησης».

σταθερή επικοινωνία μεταξύ των φορέων που υλοποιούν προγράμματα για κρατούμενους για να εξασφαλιστεί η αποτελεσματικότητά τους και η ανταλλαγή πληροφοριών.<sup>64</sup>

Το ίδιο έτος ο Μ.Παύλου, Κοινωνιολόγος και συντονιστής προγραμμάτων κατάρτισης για κοινωνικά μειονεκτούντες εφήβους, πραγματοποίησε μελέτη για την επαγγελματική κατάρτιση ανηλίκων στη φυλακή. Διαπίστωσε ότι τα βασικότερα κίνητρα για συμμετοχή κρατουμένων σε ανάλογα προγράμματα ήταν κατά σειρά σημασίας: η χρηματική ωριαία αμοιβή για την παρακολούθηση των μαθημάτων, ο ευεργετικός υπολογισμός της ποινής, η απόδραση από την ανία και την μονοτονία, η παρέα με άλλους κρατούμενους και, σε μικρότερο βαθμό, το ενδιαφέρον για την απόκτηση πρακτικών γνώσεων. Ωστόσο, ανήλικοι κρατούμενοι που συμμετείχαν σε προγράμματα κατάρτισης και αξιολόγησαν ως θετική την εμπειρία τους αδυνατούσαν να προσδιορίσουν κάποιους συγκεκριμένους λόγους για τους οποίους αυτό συνέβη. Ο ερευνητής σύνδεσε το ενδιαφέρον των κρατουμένων με μη αμιγώς εκπαιδευτικές εμπειρίες όπως: η βίωση εμπειριών αποδοχής και ενθάρρυνσης της έκφρασης και της δημιουργικότητας, η εγκαθίδρυση σχέσεων συνεργασίας και αλληλεξάρτησης, η ενίσχυση της αυτοεκτίμησης, η υιοθέτηση θετικών προτύπων και συμπεριφορών, η λειτουργία της ομάδας με κοινούς θετικούς στόχους, η βελτίωση της επικοινωνίας και των δυνατοτήτων μάθησης των εκπαιδευομένων. Στην ίδια μελέτη εκτιμήθηκε ότι η επιτυχία των προγραμμάτων κατάρτισης υπονομεύεται από προβλήματα και περιορισμούς που συνδέονται με τον χώρο των φυλακών (πχ κακές συνθήκες κράτησης, εξάρτηση από πρόσωπα-κλειδιά και από τα άτυπα δίκτυα οργάνωσης της φυλακής) και την κακή λειτουργία των φορέων κατάρτισης (πχ αποσπασματικότητα

---

<sup>64</sup>McCall 1998, σελ.188,191-192.

και ασυνέχεια των προγραμμάτων, έλλειψη προσανατολισμού σε συγκεκριμένες ομάδες παραβατών).<sup>65</sup>

Συνοψίζοντας, φαίνεται ότι τα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης στη φυλακή έχουν περιορισμένο αριθμό συμμετεχόντων όσο απουσιάζουν ισχυρά κίνητρα και όσο τα αντικείμενα κατάρτισης δεν έχουν ενδιαφέρον και χρησιμότητα για τους κρατούμενους. Μια «επιτυχημένη κατάρτιση» δεν είναι πάντα αποτελεσματική στην αποφυγή της υποτροπής.

### **3.Υποστήριξη των κρατουμένων**

Παρότι το θεραπευτικό πρότυπο δεν αποτελεί την επικρατούσα τάση στον διεθνή χώρο για την μεταχείριση των νεαρών κρατουμένων, η λογική της θεραπευτικής ή υποστηρικτικής παρέμβασης δεν έχει εγκαταλειφθεί. Τα προγράμματα υποστήριξης κρατουμένων βασίζονται στη γενική υπόθεση ότι θα είναι ακόμα πιο δύσκολη η κοινωνική επανένταξη τους, άρα και η πρόληψη του εγκλήματος, εάν δεν υπάρξει κατά την έκτιση της στερητικής της ελευθερίας ποινής συμπαράσταση και φροντίδα για την αντιμετώπιση των ποικίλων προσωπικών προβλημάτων που αυτοί έχουν, όπως οικογενειακές δυσκολίες ή χρήση ουσιών.<sup>66</sup>

Η αρωγή στον παραβάτη για την κοινωνική του επανένταξη είναι δικαίωμα και όχι υποχρέωσή του. Παρέχεται σε ατομικό ή ομαδικό επίπεδο από εθελοντές, κρατικούς φορείς, ΜΚΟ ή/και το επιστημονικό- κυρίως- προσωπικό των καταστημάτων κράτησης.<sup>67</sup> Μπορεί να περιλαμβάνει, ενδεικτικά, συμβουλευτική σε θέματα χρήσης ουσιών και γενικά υγείας,<sup>68</sup> νομική συμβουλευτική,<sup>69</sup> ενίσχυση της

---

<sup>65</sup> Παύλου 1998.

<sup>66</sup> Cunneen & White 1996, σελ.238. Οι κρατούμενοι, εξάλλου, αντιμετωπίζουν ήδη αρκετά προβλήματα όταν αποφυλακιστούν, λόγω θεσμών που εμποδίζουν την κοινωνική τους επανένταξη όπως πχ το ποινικό μητρώο ή η απαγόρευση άσκησης επαγγέλματος. Βλ.Γιοβάνογλου 2006.

<sup>67</sup> Μαγγανάς 2004, σελ.272-282, Πιτσελά 2004β, σελ.32,39-42,156-162, Council of Europe 1990, σελ.44, Ν.1851/1989. Στην Ελλάδα σπάνια προσλαμβάνονται στα καταστήματα κράτησης επιστήμονες άλλων ειδικοτήτων πέραν των Κοινωνικών Λειτουργιών.

<sup>68</sup> Πουλόπουλος 2005, σελ.66-67, Αρχιμανδρίτου, 2000, σελ.145-146, Schanche-Andersen 1996, σελ.125-127, Gustavsson 1996, σελ.135, Olofsson 1996, σελ.136.

αυτογνωσίας και αυτοεκτίμησης, επαγγελματικό προσανατολισμό και προετοιμασία για εργασία μετά την αποφυλάκιση. Στην τελευταία αυτή περίπτωση συνήθως συνοδεύει προγράμματα κατάρτισης.<sup>70</sup>

Οι συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης για την εκπαίδευση στις φυλακές κάνουν αναφορά και στην λεγόμενη «κοινωνική αγωγή» η οποία κρίνεται ότι πρέπει να περιλαμβάνει πρακτικά ζητήματα ώστε ο κρατούμενος να ανταπεξέρχεται ικανοποιητικά στην καθημερινή ζωή μέσα στη φυλακή και να αντιμετωπίζει προϋπάρχοντα προβλήματα (πχ οικονομικά, οικογενειακά, ερωτικά) που επιτείνονται από το γεγονός της κράτησης. Η κοινωνική αγωγή των κρατουμένων υποστηρίζει την προσωπική τους ανάπτυξη και διευκολύνει την επανένταξή τους στην κοινωνία.<sup>71</sup>

Καθώς συχνά σημειώνεται η- όχι απαραίτητα αιτιώδης- σχέση μεταξύ χρήσης ουσιών και παραβατικής συμπεριφοράς,<sup>72</sup> και η συνέχιση της χρήσης εντός των φυλακών,<sup>73</sup> λειτουργούν προγράμματα υποστήριξης κρατουμένων χρηστών σε διάφορα σωφρονιστικά καταστήματα της Ελλάδας και του εξωτερικού. Στόχος είναι α)η ενημέρωση των εξαρτημένων που βρίσκονται στη φυλακή για τους κινδύνους της χρήσης και τις δυνατότητες απεξάρτησης, β)η κινητοποίησή τους για θεραπεία και γ)η προετοιμασία όσων από αυτούς το επιθυμούν για ένταξη σε θεραπευτικό πρόγραμμα. Τα προγράμματα υποστήριξης κρατουμένων δεν παρουσιάζουν πάντα συνέχεια στη λειτουργία τους, λόγω διοικητικών και άλλων αλλαγών στα σωφρονιστικά καταστήματα όπου διενεργούνται (π.χ.μεταγωγές κρατουμένων

---

<sup>69</sup>N.3226/2004.

<sup>70</sup>McCall 1998, σελ.188-189, Βενιοπούλου & Τσιλιμγκάκη 1996, σελ.193-209.

<sup>71</sup>Council of Europe 1990. σελ.5,43-46. Ως παράδειγμα αυτού αναφέρεται ένα πρόγραμμα διάρκειας 120 ωρών που υλοποιήθηκε σε Νορβηγική φυλακή και προετοίμαζε τους κρατουμένους για πρακτικά ζητήματα σχετικά με την ζωή μετά την αποφυλάκιση, όπως τακτοποίηση στο σπίτι, διατροφή, υγιεινή, προσωπικά εισοδήματα, κοινωνικές σχέσεις. Γινόταν σε μικρές ομάδες των 3-5 ατόμων για να υπάρχει ατμόσφαιρα εμπιστοσύνης και αξιολογήθηκε θετικά από τους συμμετέχοντες οι οποίοι δήλωσαν ότι υπήρχε ισορροπία μεταξύ θεωρίας και πρακτικής και ότι βοηθήθηκαν να ξεπεράσουν την αρχική τους ανασφάλεια, ειδικά στο μάθημα της μαγειρικής (όπ, σελ.45).

<sup>72</sup>Rigos 2001, σελ.2.

<sup>73</sup>Γναρδέλης & Κουλιεράκης 2004.

χρηστών, λήψη πειθαρχικών μέτρων). Για τα προγράμματα υποστήριξης χρηστών στη φυλακή συχνά υπάρχει συνεργασία με υπηρεσίες απεξάρτησης στην κοινότητα, ώστε να εξασφαλίζεται η συνέχεια της παρέμβασης και μετά την αποφυλάκιση.<sup>74</sup>

Η ενεργός συμπαράσταση ατόμων και φορέων από την ελεύθερη κοινωνία προς τους ανήλικους κρατουμένους (πολλοί από τους οποίους βρίσκονται σε κοινωνικά μειονεκτική θέση ήδη από πριν συλληφθούν), η κάλυψη αναγκών τους και η προετοιμασία τους για τη ζωή μετά την αποφυλάκιση θεωρείται εξαιρετικά σημαντική, αποτελεί δείγμα αλληλεγγύης των πολιτών προς τους κρατουμένους αλλά και «άνοιγμα» της φυλακής προς την κοινότητα με θετικές για όλους συνέπειες.<sup>75</sup>

Οι μη κρατικοί φορείς και οι ενεργοί πολίτες, άλλωστε, θεωρείται ότι έχουν πιο μεγάλη δυνατότητα επικοινωνίας και δημιουργίας σχέσης εμπιστοσύνης με τους κρατουμένους στους οποίους προσφέρουν βοήθεια από όση έχει το προσωπικό των καταστημάτων κράτησης που στα μάτια των εξυπηρετούμενων μπορεί να ταυτίζεται με το θεσμό της φυλακής.<sup>76</sup> Ακόμα και το επιστημονικό προσωπικό του καταστήματος μπορεί να αντιμετωπιστεί με δυσπιστία λόγω της διπλής αποστολής του, αφού καλείται να εξυπηρετεί τον κρατούμενο και ταυτόχρονα ασκεί καθήκοντα ελέγχου π.χ.συμμετέχοντας στο πειθαρχικό συμβούλιο.<sup>77</sup>

Επιστήμονες ποσοτικά ανεπαρκείς για τον αριθμό των κρατουμένων που πρέπει να εξυπηρετήσουν, επιφορτισμένοι με πλήθος γραφειοκρατικών αρμοδιοτήτων που δεν τους αφήνουν χρόνο για την ουσία του ρόλου τους, αμφισβητούμενοι, επικρινόμενοι, εξουθενωμένοι και ανικανοποίητοι παρά τον ζήλο και τη διάθεση

---

<sup>74</sup>ΚΕΘΕΑ 2003, σελ.34, Schanche-Andersen 1996, σελ.125-126. Βλ.επίσης Gustavsson 1996, σελ.135, Olofsson 1996, σελ.136.

<sup>75</sup>Coyle 2001, σελ.740-744.

<sup>76</sup>Αυτό συμβαίνει γιατί ενδιαφέρεται για την «τάξη και ασφάλεια» της φυλακής. Βλ.και Wortley 2002, σελ.111-112,127-128,150,186-187.

<sup>77</sup>Για τη σύγκρουση ρόλων του επιστημονικού προσωπικού της φυλακής βλ.ενδεικτικά Ζωγράφου 1989β, Αρχιμανδρίτου, 2000, σελ.144-146.

προσφοράς με την οποία τυχόν ξεκίνησαν<sup>78</sup>, είναι δύσκολο να κινητοποιήσουν τους ενδιαφερόμενους ώστε να κάνουν χρήση των δικαιωμάτων και δυνατοτήτων τους και να καταστούν ικανοί να χειραφετηθούν, δηλαδή να φύγουν από σχέσεις εξάρτησης.<sup>79</sup>

Διάφορες έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στις ΗΠΑ από το 1979 έως το 1992 κατέδειξαν τη σημασία που έχουν υπό ορισμένες προϋποθέσεις για την μείωση της υποτροπής διάφορες μορφές υποστήριξης κρατουμένων (ομαδική-ατομική συμβουλευτική ή θεραπεία, παρέμβαση στην οικογένεια, συμπεριφοριστική ή γνωστική θεραπευτική προσέγγιση, εκμάθηση δεξιοτήτων ζωής).<sup>80</sup>

Έρευνα που πραγματοποιήθηκε το έτος 1985 από το Υφυπουργείο Νέας Γενιάς σε Ιδρύματα Αγωγής και στο ΣΚΑ Κορυδαλλού έδειξε ότι στις αναφερόμενες υπηρεσίες υπήρχε έλλειψη σε αριθμό και ειδικότητες επιστημονικού προσωπικού που θα μπορούσε να φέρει σε πέρας τέτοιου τύπου προγράμματα. Επιπροσθέτως, οι υπάρχοντες Κοινωνικοί Λειτουργοί ήταν επιφορτισμένοι με δευτερευούσης σημασίας καθήκοντα και δεν μπορούσαν να επιδοθούν στο έργο τους. Εκτίμησης έχαιρε ο ιερέας των φυλακών που δεν ανήκε στο προσωπικό.<sup>81</sup>

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 1990 στο ΣΚΑ Κορυδαλλού και ΑΣΚΑ Κασσαβέτειας και το 1992 στις Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού, σε συνολικό δείγμα 96 κρατουμένων ηλικίας 17-25 ετών, η πλειονότητα (58 άτομα-60.42%) είπαν ότι στο σωφρονιστικό κατάστημα που κρατούνταν δεν γινόταν κάποια προετοιμασία για την έξοδό τους από αυτό. Και όσοι απάντησαν θετικά (13 άτομα) δεν διευκρίνισαν τι είδους προετοιμασία γινόταν. Στην ίδια έρευνα πρόβλημα

---

<sup>78</sup>Βλ.ενδεικτικά Πιτσελά 2004β, σελ.33,45,55-59, Pollock 1998, σελ.43-44,169-173, Δούκα 2003.

<sup>79</sup>Ζωγράφου 1989α, σελ.181-183, Cohen 1992.

<sup>80</sup>Palmer 1996, σελ.138-143. Η αποτελεσματικότητα της ομαδικής θεραπείας ανηλίκων κρατουμένων στην πρόληψη της υποτροπής έχει αμφισβητηθεί από νεότερη έρευνα (Kapp 2000). Για την αμφισβήτηση του θεραπευτικού προτύπου βλ.Γιοβάνογλου 2006, σελ.15-18. Ο καταργητισμός θεωρεί ότι η μεταχείριση θεραπευτικού τύπου εξυπηρετεί τον θεσμό της φυλακής και τον νομιμοποιεί. Υποστηρίζει δε ότι τέτοιες μεταρρυθμίσεις αφομοιώνονται από το σύστημα της φυλακής ώστε τελικά ο κρατούμενος ωφελείται ελάχιστα ή καθόλου από αυτές (Αρχιμανδρίτου 2000, σελ.184).

<sup>81</sup>Πανάγου κ.συν. 1991, σελ.506-508,515,523-524,527-528. Βλ.και Φιλιππίδη 1990, σελ.40,45.

προσαρμογής αντιμετώπιζε το 59.14% του δείγματος, κυρίως οι νεότερης ηλικίας κρατούμενοι (17-18 ετών).<sup>82</sup>

Την περίοδο 1994-1995 πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις στη Σκωτία σε δείγμα 96 ατόμων που είχαν εμπλακεί με την ποινική δικαιοσύνη, πολλοί από τους οποίους ήταν νέοι. Οι ερωτώμενοι είπαν ότι η βοήθεια από τους Κοινωνικούς Λειτουργούς τους ήταν η ευκαιρία να μιλήσουν με κάποιον, να λάβουν συναισθηματική και πρακτική στήριξη, να βοηθηθούν ώστε να κατανοήσουν την κατάστασή τους, να δουν άλλους τρόπους συμπεριφοράς έχοντας προοπτικές για το μέλλον και, κυρίως, να βελτιώσουν την αυτοπεποίθησή τους.<sup>83</sup>

Στα πλαίσια του προαναφερόμενου ευρωπαϊκού ερευνητικού προγράμματος «Ορέστης» οι συνολικά 154 νεαροί κρατούμενοι ερωτήθηκαν, μεταξύ άλλων, για την υποστήριξη που δέχονταν σε σχέση με προβλήματά τους κατά τον χρόνο κράτησης. Στην Ελλάδα οι κρατούμενοι (60%) δήλωσαν ότι αντιμετωπίζουν τα προσωπικά τους προβλήματα αλληλοβοηθούμενοι και λιγότερο (7%) μέσω της κοινωνικής υπηρεσίας του καταστήματος κράτησης. Παρόμοιο ήταν το εύρημα στις Κάτω Χώρες, όμως στη Γερμανία μόνο το 20% των νέων δήλωσε ότι οι συγκατατούμενοι τους βοηθούν στην αντιμετώπιση προβλημάτων τους. Το 18% των νεαρών κρατουμένων στις φυλακές της Βρέμης προσδοκούσε βοήθεια από τους Κοινωνικούς Λειτουργούς, το 28% από συγγενείς τους, και μικρότερο ποσοστό από τους συνηγόρους, το σωφρονιστικό προσωπικό, τους Ιερείς ή τον Διευθυντή της φυλακής.<sup>84</sup>

Παρόμοιο ήταν το εύρημα πανελλαδικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε το έτος 1996, από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο και το Υπουργείο Δικαιοσύνης. Οι ανήλικοι Έλληνες παραβάτες στα ΣΚΑ και ΙΑΑ, εάν ήθελαν να συζητήσουν με

---

<sup>82</sup>Τρωιανού κ.συν. 1997, σελ.208-209,217. Ανεπαρκώς προετοιμασμένοι για τη ζωή μετά την φυλακή ένιωθαν και οι νεαροί κρατούμενοι στο Queensland Αυστραλίας στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας (Cunneen & White 1996, σελ.235).

<sup>83</sup>Barry 2000, σελ.584.

<sup>84</sup>Πιτσελά 2001, σελ.889-890.

κάποιον ένα προσωπικό τους πρόβλημα, θα εμπιστεύονταν περισσότερο τους συγκαταλεγμένους (30%) ή έναν συγγενή τους εκτός καταστήματος (20%), παρά έναν «ειδικό» Ψυχολόγο ή Κοινωνιολόγο (8%) που, άλλωστε, δεν υπήρχε στο κατάστημα ή τον Δάσκαλο του σχολείου (6%).<sup>85</sup>

Στην Ελλάδα το ΚΕΘΕΑ διενεργεί από το 1985 προγράμματα υποστήριξης κρατουμένων χρηστών σε διάφορα σωφρονιστικά καταστήματα ενηλίκων και ανηλίκων στα οποία έχουν συμμετάσχει περισσότερα από 5.000 άτομα. Όπως εκφράζεται σε κείμενα των αποδεκτών των προγραμμάτων *«είναι ό,τι πιο σημαντικό μπορούσε να γίνει μέσα στη φυλακή...η ευκαιρία μας για νέα αρχή με υγιείς βάσεις. Να αλλάξουμε τη συμπεριφορά μας και τρόπο αντίληψης και σκέψης. Να επαναπροσδιορίσουμε τις αξίες και τις ικανότητές μας. Να αντισταθούμε και να αγωνιστούμε πιστεύοντας και εμπιστευόμενες τον εαυτό μας. Να βάλουμε ποιότητα στη ζωή μας και να διεκδικήσουμε τα χαμένα όνειρά μας. Είναι ένα νέο ξεκίνημα, μια νέα αντίληψη, είναι η ίδια η ζωή»*.<sup>86</sup> Εξίσου θετικοί για τη βοήθεια που δέχονται σε σχέση με την απεξάρτηση είναι και οι χρήστες που κρατούνται στο μοναδικό θεραπευτικό κατάστημα κράτησης της χώρας, το ΚΑΤΚ Ελεώνα Θηβών.<sup>87</sup>

Στις φυλακές οδηγούνται οι πιο περιθωριοποιημένες και ευάλωτες κατηγορίες πληθυσμού. Οι δραστηριότητες υποστήριξης που τυχόν γίνονται εκεί μπορούν να βοηθήσουν στην αντιμετώπιση προβλημάτων τους, όπως η χρήση ουσιών, όμως τέτοιου είδους ενέργειες δεν γίνονται σε όλες τις χώρες συστηματικά, σαν πάγια πολιτική του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης. Έτσι, πολλοί νεαροί κρατούνται χωρίς επαρκή ψυχοκοινωνική μέριμνα και χωρίς να προετοιμάζονται για τη ζωή τους μετά την αποφυλάκιση.

<sup>85</sup>Πετρόπουλος κ.συν. 2000, σελ.399.

<sup>86</sup>ΚΕΘΕΑ 2003, σελ.34-35,83. Βλ.επίσης τις εφημερίδες *Έξοδος Κινδύνου* (Κέντρου Υποστήριξης Φυλακισμένων και Αποφυλακισμένων Χρηστών) και *Η Αίμα* (Προκοινότητας Κέντρου Πολλαπλής Παρέμβασης στις Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού).

<sup>87</sup>Βλ.*Εμείς-Περιοδική έκδοση του θεραπευτικού προγράμματος «Επιλογή» του ΚΑΤΚ Ελεώνα Θηβών*.

#### 4.Εργασία των κρατουμένων

Η πρόσβαση των κρατουμένων σε εργασία είναι σημαντική προτεραιότητα για τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα<sup>88</sup> αλλά και, διαχρονικά, ένας από τους κοινούς τρόπους έκτισης ποινής, όπως τους συνοψίζει στα επτά παγκόσμια αξιώματα για «καλές σωφρονιστικές συνθήκες» ο Μ.Φουκώ.

Αναφερόμενος στην αρχή της εργασίας «ως υποχρέωση και ως δικαίωμα» ο Φουκώ παραθέτει κείμενο του 1945 που δείχνει ότι *«Κάθε καταδικασμένος κοινού δικαίου υποβάλλεται σε εργασία....Κανένας δεν μπορεί να καταναγκάζεται σε αεργία»*. Ήδη το 1857 θεωρούσαν ότι η εργασία έπρεπε να είναι ένα από τα ουσιαστικά στοιχεία της μεταμόρφωσης και της βαθμιαίας κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων: Η ποινική εργασία *«δεν πρέπει να θεωρείται συμπλήρωμα και, κατά κάποιο τρόπο, επίταση της ποινής, αλλά κάτι σαν απάλυνσή της, που η στέρησή της θα ήταν απαράδεκτη»*. Η εργασία έπρεπε να βοηθάει τον κρατούμενο στην εκμάθηση ή άσκηση κάποιου επαγγέλματος, και να προσφέρει πόρους επιβίωσης σε αυτόν και στην οικογένειά του. Κώδικας του 1808 θεωρούσε την εργασία ως παράγοντα της μεταμόρφωσης που η φυλακή έχει σαν σκοπό, καθώς βοηθάει να ξεφύγει ο ένοχος από την *«ολέθρια φυγοπονία που όχι μόνο τον έχει ρίξει στη φυλακή αλλά τον ακολουθεί εκεί για να τον οδηγήσει στην πιο επονείδιστη διαφθορά»*.<sup>89</sup>

Μέχρι τότε η σωφρονιστική εργασία εξυπηρετούσε τον σκοπό της ανταπόδοσης (εκτέλεση καταναγκαστικών έργων από καταδίκους, επίπονων όσο κι η βαρύτητα της ποινής)<sup>90</sup> και επικρίθηκε για τον αχρηστευτικό της χαρακτήρα.

Η εργασία των κρατουμένων αντανάκλα τις ποινικές και κοινωνικές προτεραιότητες κάθε εποχής. Για παράδειγμα, η αποστολή καταδικασθέντων σε

---

<sup>88</sup>Πιτσελά 2001, σελ.884, υποσημείωση16, Δασκαλάκη 1999, σελ.263. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (1994) όμως δέχεται την σωφρονιστική εργασία μόνο με την προϋπόθεση θέσπισης μηχανισμών ελέγχου και εποπτείας της ώστε να μην διαπράττονται παραβιάσεις δικαιωμάτων των κρατουμένων.

<sup>89</sup>Φουκώ 1989, σελ.314,354-355.

<sup>90</sup>Δασκαλάκης 1985β, σελ.71.

αποικίες κατά τον 18<sup>ο</sup> αιώνα είχε πειθαρχική χρησιμότητα αλλά και εξασφάλιζε με φθηνό τρόπο τη δημιουργία αναγκαίων υποδομών για τη λειτουργία ή σύνδεση των αποικιών με το εκάστοτε μητροπολιτικό κράτος. Η ποινική πολιτική κατά τη διάρκεια της βιομηχανικής επανάστασης χαρακτηριζόταν από την εφαρμογή ενός συστήματος μεταρρυθμιστικών κυρώσεων κατά του νου και της ψυχής ενώ οι φυλακές δεν αποτελούσαν μόνο χώρους εγκλεισμού, αλλά και χώρους όπου ο κρατούμενος θα μεταμορφωνόταν σε νομοταγή και συνάμα παραγωγικό πολίτη. Επίσης, κάποιοι μελετητές διαβλέπουν στις σύγχρονες φυλακές έναν λανθάνοντα στόχο, αυτόν του ρυθμιστικού παράγοντα αναφορικά με το πλεόνασμα ή το έλλειμμα εργασιακής δύναμης στην ευρύτερη αγορά εργασίας.<sup>91</sup>

Για τον ανήλικο έγκλειστο στην Ευρώπη του προηγούμενου αιώνα προβλεπόταν επαγγελματική εκπαίδευση-μαθητεία κοντά σε πεπειραμένους τεχνίτες σε τομείς όπως η κηπουρική, οι αγροτικές, οι χειροτεχνικές και οι βιομηχανικές εργασίες προκειμένου να *«διαθέτη τας δεξιότητάς τας απαιτούμενας δια να καταστή ικανός να ανταπεξέρχεται εις τας ανάγκας της ζωής δια της τιμίου εργασίας του»*.<sup>92</sup>

Η άποψη ότι η εξοικείωση των κρατουμένων με την εργασία παίζει ρόλο στην κοινωνική προσαρμογή τους γιατί μαθαίνουν ένα επάγγελμα που μπορούν να χρησιμοποιήσουν για βιοποριστικούς λόγους<sup>93</sup> είναι ακόμα διαδεδομένη. Άλλες

---

<sup>91</sup> Αρχιμανδρίτου, 2000, σελ.66-67,70-72,78-80. Στις πρώτες ιστορικές συνθήκες των φυλακών η εργασία των κρατουμένων είχε σαν μοντέλο τη βιομηχανική εργασία αλλά δεν ήταν εξίσου παραγωγική. Παρότι δεν πραγματοποιούσε το στόχο της «δημιουργίας οικονομικής ωφέλειας» είχε εγείρει διαμαρτυρίες του εργατικού κινήματος της εποχής. Στην πραγματικότητα, το μόνο οικονομικό της αποτέλεσμα ήταν ότι κατάφερνε να παράγει μηχανοποιημένα άτομα, συνηθισμένα στην τάξη και υπακοή, όπως τα ήθελε η βιομηχανοποιημένη κοινωνία (όπ, σελ.64-65, Φουκώ 1989, σελ.314-317).

<sup>92</sup> Nemeth 1940, σελ.88-90. Παρόμοια μέτρα στην Ελλάδα την ίδια χρονική περίοδο δεν δείχνει να εφαρμόστηκαν πολύ αποτελεσματικά. Βλ. Δασκαλάκη 1999, σελ.265-266.

<sup>93</sup> Η εξεύρεση εργασίας μετά την αποφυλάκιση θεωρείται βασικός παράγοντας πρόληψης της υποτροπής. Το 1998 δημοσιεύτηκε έρευνα παιδοψυχιατρικού ενδιαφέροντος που είχε πραγματοποιηθεί στα πλαίσια διδακτορικής διατριβής, σύμφωνα με την οποία από τους 60 νεαρούς ηλικίας 12 έως 18.5 ετών που τελούσαν υπό την επιμέλεια της Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων οι μη έχοντες καμία απασχόληση υποτροπίασαν διπλάσιες φορές από όσους εργάζονταν. Επίσης, σύμφωνα με τα αποτελέσματα αμερικάνικης έρευνας που ολοκληρώθηκε το 1994 και αφορούσε 1.994 άρρενες δράστες σοβαρών παραβάσεων απολυθέντες υπό όρο μεταξύ 1.7.81 και 30.6.82, η έλλειψη προσδοκιών εργασίας ερμηνεύει την υποτροπή κατά το τέλος της περιόδου δοκιμασίας. Συγκεκριμένα,

απόψεις είναι ότι ο εργαζόμενος κρατούμενος δεν παραμένει αργός και αδρανής, επομένως αποφεύγει την πνευματική αποτελμάτωση, διατηρεί την σωματική και διανοητική του υγεία και κρατείται μακριά από τη δημιουργία προβλημάτων.<sup>94</sup>

Ως «σκοτεινές πλευρές» της εργασίας των εγκλείστων έχουν αναφερθεί οι άσχημες συνθήκες που αυτή ασκείται και η έλλειψη συνδικαλιστικών δικαιωμάτων των κρατουμένων. Επίσης, ο ρόλος της στη διατήρηση της πειθαρχίας και στην πάταξη της ανίας ώστε να μην υπάρξει ούτε υποψία ιδεολογικής διαρροής προς την τεμπελιά ή την μη παράγουσα υπεραξία εργασία. Τέλος, έχει σχολιαστεί ότι δεν έχουν όλες οι φυλακές μεγάλο αριθμό προσφερόμενων θέσεων εργασίας για κρατουμένους, ενώ αυτές που διατίθενται δεν συνδέονται άμεσα με την αγορά εργασίας ή με προγράμματα κατάρτισης αλλά αφορούν κυρίως την απασχόληση των κρατουμένων και τη συντήρηση των φυλακών.<sup>95</sup>

Στην έρευνα «Ο Θεσμός της Φυλακής στην Ελλάδα» που πραγματοποιήθηκε από το ΕΚΚΕ το έτος 1983, οι 388 από τους καταδίκους του συνολικού δείγματος μίλησαν σχετικά με την εργασία στη φυλακή και την πιθανότητα να επηρεάζε την επαγγελματική ζωή τους μετά την αποφυλάκιση. Οι περισσότεροι (60.3%) πίστευαν ότι η εργασία στη φυλακή δεν θα τους φαινόταν χρήσιμη για την επαγγελματική τους αποκατάσταση στην ελεύθερη κοινωνία. Η αρνητική αυτή γνώμη κορυφωνόταν ποσοστιαία στις μικρές ηλικίες (το 70.5% των καταδίκων 18-24 ετών είπαν ότι δεν θα βοηθηθούν στη ζωή τους μετά την αποφυλάκιση από την εργασία που έκαναν στη φυλακή) και μειωνόταν κλιμακωτά στις μεγαλύτερες ηλικίες (οι κατάδικοι 25-34 ετών απάντησαν έτσι σε ποσοστό 69.5% κι οι μεγαλύτεροι σε ακόμα μικρότερα

---

η επανασύλληψη για έγκλημα βίας κατά το τέλος της περιόδου δοκιμασίας των νεαρών αυτών παραβατών που βρίσκονταν πιο κοντά στην ενηλικίωση και είχαν επί πλέον υποστεί ιδρυματική μεταχείριση, αποδόθηκε στην αδυναμία εξεύρεσης εργασίας (Γιοβάνογλου 2006, σελ.98-99).

<sup>94</sup>Δασκαλάκης 1985β, σελ.71-72, Σινόπουλος 1985, σελ.155, Πανούσης 1987, σελ.49. Κάποιες από αυτές τις απόψεις έχουν παρουσιαστεί και σε σωφρονιστικούς κώδικες.

<sup>95</sup>Χαΐδου 2002, σελ.57, McCall 1998, σελ.187-191, Πανούσης 1987, σελ.49-50.

ποσοστά). Από τους υποτρόπους το υψηλότερο ποσοστό αρνητικής γνώμης είχαν όσοι πήραν την πρώτη εμπειρία εγκλεισμού στο αναμορφωτήριο. Σχετικά με τις κατηγορίες αδικημάτων το υψηλότερο ποσοστό αρνητικής γνώμης είχαν οι χρήστες ουσιών.<sup>96</sup>

Στην ίδια έρευνα το 68.1% του δείγματος απάντησε ότι δεν υπήρχαν δυνατότητες προσφοράς εργασίας σε όλους τους εγκλείστους. Όσοι εργάζονταν στη φυλακή είχαν υψηλότερο ποσοστό αρνητικής γνώμης (63%) από εκείνους που δεν εργάζονταν (55%). Όσοι έκαναν βοηθητικές εργασίες ή πλαισίωναν διοικητικές υπηρεσίες είχαν υψηλότερο ποσοστό αρνητικής γνώμης (68.6%) από εκείνους που δούλευαν σε αγροτικές και τεχνικές εργασίες (59.1% και 58.3% αντίστοιχα). Και ενώ φαινόταν πιθανότερο να χρησιμοποιηθεί μετά την αποφυλάκιση η εμπειρία σε αγροτικές και τεχνικές εργασίες, αυτές οι δυο ειδικεύσεις ανταποκρίνονταν μόλις στο 45.4% των θέσεων εργασίας που υπήρχαν στο δείγμα. Η γνώμη των εγκλείστων ήταν αρνητική ακόμα κι αν ενδιαφέρονταν για την μελλοντική επαγγελματική τους αποκατάσταση, ακόμα κι αν προέβλεπαν ότι θα είχαν οικονομικά προβλήματα μετά την αποφυλάκιση, ακόμα κι αν σχεδίαζαν να τα λύσουν με την εξαρτημένη εργασία (οι περισσότεροι σχεδίαζαν να αποφύγουν την εξαρτημένη εργασία). Οι κρατούμενοι ίσως δεν απέρριπταν την εργασία καθαυτή αλλά τη ζωή στη φυλακή που αυτή η εργασία τους θύμιζε ή το ότι γινόταν από ανάγκη πχ για τον ευεργετικό υπολογισμό ημερών εργασίας στην ποινή. Σίγουρα όμως η έρευνα αυτή έδειξε ότι η εργασία που κάνει ο εγκλειστος στη φυλακή δεν βοηθάει τη μελλοντική του επαγγελματική αποκατάσταση.<sup>97</sup>

Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε το έτος 1985 από το Υφυπουργείο Νέας Γενιάς σε Ιδρύματα Αγωγής Ανηλίκων και στο ΣΚΑ έδειξε ότι η απασχόληση των

---

<sup>96</sup>Σινόπουλος 1985, σελ.156-161.

<sup>97</sup>όπ, σελ.157-158,161-163.

ανηλίκων σχετιζόταν με την καθημερινή λειτουργία του καταστήματος (διατήρηση καθαριότητας, συντήρηση χώρων, παρασκευή γευμάτων).<sup>98</sup>

Ερευνητής από την Καλιφόρνια ανέλυσε τα πορίσματα 9 μετα-αναλύσεων και 23 βιβλιογραφικών επισκοπήσεων σχετικών με την αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων στο σωφρονιστικό σύστημα επί σαράντα έτη, οι οποίες αναφέρονταν κυρίως στην Αμερική. Σχετικά με τα προγράμματα εργασιακής εμπειρίας, βρήκε ότι συνδέονται με θετικά αποτελέσματα στο ένα τρίτο των περιπτώσεων. Μάλιστα, σε μία έρευνα στην Νέα Υόρκη το έτος 1992 (όπου όμως το δείγμα ήταν μικρό) φάνηκε ότι η εργασία ήταν η μόνη δυναμική παρέμβαση στα πλαίσια του ποινικού συστήματος. Εντούτοις, η εργασία μέσα στις φυλακές (όπου και το δείγμα ήταν πολύ μεγαλύτερο), ακόμα και συνδυασμένη με προγράμματα κατάρτισης, δεν φάνηκε να επιδρά στην υποτροπή.<sup>99</sup>

Η έρευνα της Γενικής Γραμματείας Λαϊκής Επιμόρφωσης το έτος 1996 έδειξε ότι οι περισσότεροι από τους μισούς αποφυλακισμένους του δείγματος είχαν εργαστεί στη φυλακή σε θέσεις καθαριστή, μάγειρα, βοηθού στην κοινωνική υπηρεσία, στρωματοποιού, αρτοποιού, υδραυλικού, σιδερά, πλακά, υπεύθυνου καντίνας ή κηπουρού. Στην περίπτωση των αγροτικών φυλακών έκαναν αγροτικές εργασίες ή μεταφορές. Η συνήθης διάρκεια της απασχόλησής τους ήταν από δύο έως έξι μήνες, σπανίως περισσότερο και αυτό ανάλογα με τη διάρκεια φυλάκισης. Μόνο το 13% όσων είχαν εργαστεί στη φυλακή θεωρούσαν ότι απέκτησαν γνώσεις που θα τους χρησίμευαν μετά την αποφυλάκιση και ήταν οι εργαζόμενοι ως κηπουροί, υπεύθυνοι καντίνας ή επόπτες καθαριότητας. Για τους περισσότερους η φυλάκιση, πέραν των αρνητικών της συνεπειών, ήταν χρόνος κενός στο επαγγελματικό ιστορικό καθώς στη διάρκειά της δεν απέκτησαν προϋπηρεσία σε κάποιο επάγγελμα ούτε έμαθαν νέα

---

<sup>98</sup>Πανάγου κ.συν. 1991, σελ.512,518,522,527.

<sup>99</sup>Palmer 1996, σελ.133-135,140.

επαγγέλματα. Μετά δε την αποφυλάκιση είχαν παρόμοια επαγγελματική πορεία με ό,τι πριν συλληφθούν.<sup>100</sup>

Παρόμοιο εύρημα είχε σχετική βρετανική έρευνα της ίδιας περιόδου. Λιγότεροι από τους μισούς εργαζόμενους κρατουμένους πίστευαν ότι αποκτούσαν συνήθειες χρήσιμες για τη μελλοντική απασχόλησή τους. Οι περισσότεροι έβλεπαν την εργασία ως τρόπο μείωσης της ποινής, οικονομικής ενίσχυσης και αποφυγής της πνευματικής αδράνειας. Κάποιοι ένιωθαν την εργασία ως τιμωρία. Οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι θεωρούσαν την εργασία ως τρόπο οργάνωσης της καθημερινότητας της φυλακής, απασχόλησης των κρατουμένων και διατήρησης της τάξης, ενώ κάποιοι πίστευαν ότι βελτιώνει την προσωπικότητα του κρατουμένου και βοηθάει την επαγγελματική του αποκατάσταση. Οι κρατούμενοι δεν ήταν ικανοποιημένοι από την εργασία τους. Εξαίρεση ήταν οι εργάτες κήπου που πίστευαν ότι η εργασία είχε ενδιαφέρον, ότι οι ίδιοι ανταποκρίνονταν επαρκώς και ότι είχαν κάποιο έλεγχο στα γεγονότα. Στην έρευνα αυτή, επίσης, εκφράστηκε ο προβληματισμός εάν οι συνθήκες εργασίας μέσα στη φυλακή μοιάζουν με αυτές που αφορούν τα ίδια επαγγέλματα στην ελεύθερη κοινωνία (σε σχέση π.χ με το ωράριο ή τους ρυθμούς δουλειάς).<sup>101</sup>

Φαίνεται πως οι θέσεις εργασίας που προσφέρονται στους κρατουμένους δεν είναι ούτε αρκετές ούτε σε τομείς που οι ίδιοι θεωρούν ενδιαφέροντες και χρήσιμους για τη ζωή τους μετά την αποφυλάκιση. Συχνά εξυπηρετούν τις ανάγκες συντήρησης των φυλακών και δεν βελτιώνουν τις προοπτικές των κρατουμένων για μελλοντική επαγγελματική αποκατάσταση. Για αυτό, άλλωστε, οι περισσότεροι συνεχίζουν μετά τη φυλακή την εργασία που έκαναν πριν συλληφθούν.

---

<sup>100</sup>Θανοπούλου & Μοσχόβου 1998, σελ.109-123.

<sup>101</sup>O'Donnell 2001, σελ.215.

### 5.Δραστηριοποίηση των κρατουμένων

Η παραβατικότητα των νέων θεωρείται ότι συνδέεται με το μέγεθος και τον τρόπο οργάνωσης του ελεύθερου χρόνου τους. Νεαροί τελούν αξιόποινες πράξεις ως επί το πλείστον κατά τον ελεύθερο χρόνο που περνούν με τους συνομηλίκους τους, επειδή δεν μπορούν να τον διαχειριστούν υπεύθυνα. Έτσι, κατά την έκτιση της στερητικής της ελευθερίας ποινής θεωρείται σκόπιμο να προσφέρονται στους νέους αρκετές δυνατότητες και ευκαιρίες απασχόλησης με αθλητικές, δημιουργικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες.<sup>102</sup>

Οπωσδήποτε, ο ελεύθερος χρόνος κατά τη διάρκεια της κράτησης δεν έχει την ίδια σημασία που έχει στην ζωή εκτός φυλακής. Άλλωστε, ο χρόνος εγκλεισμού (ή μέρος του) μόνο κατ' ευφημισμό μπορεί να ονομαστεί «ελεύθερος».<sup>103</sup> Ωστόσο, δραστηριότητες «ελεύθερου χρόνου» των κρατουμένων στις οποίες συμμετέχουν ενεργά και αναπτύσσουν πρωτοβουλίες θεωρείται ότι ενισχύουν τον αυτοσεβασμό, τονώνουν την αυτοπεποίθηση, ενδυναμώνουν το συναίσθημα της προσωπικής ατομικότητας, καλλιεργούν τη συναίσθηση κοινωνικής ευθύνης και αλληλεγγύης, ενώ συμβάλλουν στην εξουδετέρωση επιθετικών διαθέσεων των κρατουμένων, στον αποκλεισμό δημιουργίας υποπολιτισμικών ομάδων και στον εξανθρωπισμό της σωφρονιστικής καθημερινότητας. Ο «ελεύθερος χρόνος» αποτελεί πεδίο κοινωνικής μάθησης και μπορεί να προσφέρει βάσιμες δυνατότητες για την αφύπνιση της ατομικής ευθύνης, την ανάπτυξη της προσωπικότητας και γενικότερα την κοινωνικοποίηση του κρατουμένου.<sup>104</sup>

---

<sup>102</sup>Πιτσελά 2001, σελ.885.

<sup>103</sup>Ελεύθερος είναι ο χρόνος που δεν διατίθεται σε υποχρεωτικές δραστηριότητες του ατόμου (βιοτικές, εργασία κλπ) αλλά αφήνεται στην ελεύθερη διάθεσή του, σύμφωνα με τις ιδιαίτερες επιθυμίες του (Τσαούσης 1989, σελ.281). Στο δικαίωμα κάθε ανθρώπου σε ελεύθερο χρόνο αναφέρεται η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1948 (άρθρο 24). Πάντως, έχει αμφισβητηθεί το πόσο «ελεύθερος» είναι και εκτός φυλακής, αφού οι τρόποι διάθεσής του είναι ούτως ή άλλως περιορισμένοι ή τουλάχιστον οι “ενδεδειγμένοι” τρόποι διάθεσής του είναι τυποποιημένοι στα πλαίσια της μαζικοποιημένης κοινωνίας (Γεωργούλας 1999, σελ.72-73).

<sup>104</sup>Πιτσελά 2001, σελ.885.

Ήδη το 1957, στους Στοιχειώδεις Κανόνες Μεταχείρισης των Φυλακισμένων που υιοθετήθηκαν από τα Ηνωμένα Έθνη αναγνωρίζεται ότι οι νεαροί κρατούμενοι πρέπει να ασχολούνται με τη σωματική αγωγή και την ψυχαγωγία, οπότε πρέπει να έχουν στη διάθεσή τους γήπεδο, εγκαταστάσεις και διάφορα όργανα γυμναστικής (κανόνας 21.2). Καθορίζεται ότι κάθε κατάστημα πρέπει να διαθέτει βιβλιοθήκη επαρκώς εφοδιασμένη με διδακτικά και ψυχαγωγικά βιβλία και οι κρατούμενοι πρέπει να ενθαρρύνονται για την κατά το δυνατόν ευρύτερη χρησιμοποίησή της (κανόνας 40). Επιπρόσθετα, ο κανόνας 78 απαιτεί να διοργανώνονται στα καταστήματα κράτησης μορφωτικές-ψυχαγωγικές εκδηλώσεις για τη σωματική και ψυχική ευεξία των κρατουμένων. Ας υπογραμμιστεί ότι οι Στοιχειώδεις Κανόνες Μεταχείρισης των Φυλακισμένων βασίζονται σε θεμελιώδεις αρχές που περιλαμβάνουν ελαχιστοποίηση της εγγενούς ταλαιπωρίας της φυλάκισης, ομαλοποίηση της ζωής στη φυλακή, ενθάρρυνση μιας νομοταγούς και αυτάρκους ζωής μετά την αποφυλάκιση, παροχή βοήθειας ανάλογης προς τις προσωπικές ανάγκες, διευκόλυνση μιας βαθμιαίας επιστροφής στην κοινωνία και τονισμό της συνεχιζόμενης συμμετοχής του κρατουμένου στην κοινωνία.<sup>105</sup>

Οι Ευρωπαϊκοί Σωφρονιστικοί Κανόνες<sup>106</sup> υπογραμμίζουν, επίσης, την ανάγκη ύπαρξης βιβλιοθήκης, ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων και προγραμμάτων φυσικής αγωγής/ άθλησης προς όφελος των κρατουμένων κάθε ηλικίας. Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης<sup>107</sup> έγκαιρα διαπίστωσε ότι ο «ελεύθερος χρόνος» αποτελεί άξονα παρέμβασης για να επιτευχθεί μια ανθρωπιστική και αποτελεσματική μεταχείριση που συντελεί στον περιορισμό του κοινωνικού αποκλεισμού των κρατουμένων. Για αυτόν τον λόγο προτείνεται οι κρατούμενοι να

---

<sup>105</sup>Πιτσελά 2001, σελ.884-886.

<sup>106</sup>Σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης No.R (87)3. Στο Πιτσελά 2001, σελ.885.

<sup>107</sup>Σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης No.R (89)12. (Council of Europe 1990).

έχουν άμεση πρόσβαση σε μια πλούσια σε υλικό βιβλιοθήκη τουλάχιστον μία φορά εβδομαδιαίως, να ενθαρρυνθεί η σωματική αγωγή των κρατουμένων, ο αθλητισμός και οι δημιουργικές-πολιτιστικές δραστηριότητες στα καταστήματα κράτησης.<sup>108</sup>

Οι Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την προστασία ανηλίκων στερημένων της ελευθερίας τους του 1990<sup>109</sup> αναγνωρίζουν το δικαίωμα κάθε ανηλίκου να διαθέτει επαρκή χρόνο για τη καθημερινή γυμναστική και υποχρεώνουν τη σωφρονιστική διοίκηση να προσφέρει κατάλληλη ψυχαγωγία και σωματική άσκηση. Για την ικανοποίηση των ψυχαγωγικών αναγκών των νεαρών κρατουμένων που βρίσκονται στα πρώτα στάδια της προσωπικής τους ανάπτυξης, το σωφρονιστικό σύστημα θα πρέπει να παρέχει κατάλληλους χώρους, εγκαταστάσεις και εξοπλισμό, ενώ κάθε ανήλικος θα πρέπει να έχει πρόσθετο χρόνο για καθημερινές δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου, μέρος των οποίων θα πρέπει να αφιερώνεται, αν ο ανήλικος το επιθυμεί, στην ανάπτυξη καλλιτεχνικών και τεχνικών δεξιοτήτων (κανόνας 47). Τα καταστήματα κράτησης έτσι θα έχουν σωφρονιστικό-παιδαγωγικό χαρακτήρα και λιγότερο χαρακτήρα φυλακής.

Στα πλαίσια της αρχής της ανθρωπιστικής διαβίωσης των κρατουμένων στη φυλακή, ο ελληνικός Σωφρονιστικός Κώδικας του 1967 προέβλεπε τη λειτουργία δανειστικής βιβλιοθήκης στα καταστήματα κράτησης, την οργάνωση της ψυχαγωγίας και της φυσικής αγωγής των κρατουμένων. Ο Κώδικας του 1989 προέβλεπε φυσική αγωγή εφαρμοζόμενη από επαγγελματίες γυμναστές που περιλαμβάνει σωματικές ασκήσεις, ενόργανη γυμναστική, ομαδικά παιχνίδια και αγώνες. Προέβλεπε, επίσης, την οργάνωση πολιτιστικών, ψυχαγωγικών, αθλητικών εκδηλώσεων και την έκδοση

---

<sup>108</sup> Council of Europe 1990, σελ.4-5,34-43.

<sup>109</sup> Απόφαση 45/113 της Γενικής Συνέλευσης. Στο Πιτσελά 2001, σελ.885.

ενημερωτικών ή λογοτεχνικών εντύπων. Παρόμοιες διατάξεις υπάρχουν στον ισχύοντα Σωφρονιστικό Κώδικα.<sup>110</sup>

Παρά την ύπαρξη των αναφερόμενων Κανόνων και Νόμων, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων που επισκέφθηκε την άνοιξη του 1993 το ΣΚΑ Κορυδαλλού έκρινε ότι οι προσφερόμενες δραστηριότητες εκεί δεν ήταν επαρκείς και τόνισε ότι έπρεπε να εξασφαλιστεί, μεταξύ άλλων, η διοργάνωση αθλητικών, ψυχαγωγικών και άλλων εποικοδομητικών ασχολιών «ελεύθερου χρόνου» για τους νεαρούς υπό κράτηση. Μετά από επίσκεψή της στο ΕΚΚΝΑ το 1999, η ίδια Επιτροπή είδε την ανυπαρξία βιβλιοθήκης και αθλητικού εξοπλισμού. Έτσι, σύστησε στις ελληνικές αρχές δημιουργία βιβλιοθήκης, εξοπλισμό των χώρων άθλησης με κατάλληλη υποδομή, δημιουργία εσωτερικών χώρων γυμναστικής, διενέργεια επισκέψεων σε πιο ανοικτές συνθήκες, δικαίωμα τουλάχιστον μιας ώρας άσκησης την ημέρα στην αυλή για όσους τοποθετούνται στο πειθαρχείο και πρόσβαση σε υλικό ανάγνωσης.<sup>111</sup>

Όταν οι προσφερόμενες οργανωμένες δραστηριότητες «ελεύθερου χρόνου» στα καταστήματα κράτησης νέων είναι μηδαμινές ο κρατούμενος δεν έχει τη δυνατότητα επιλογής αυτών που λειτουργούν ενισχυτικά στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς του και ικανοποιούν τις ατομικές του ανάγκες. Έρευνα που πραγματοποίησε το ΕΚΚΕ σε δείγμα κρατουμένων από έξι ανδρικές φυλακές στην Ελλάδα κατά τα έτη 1982 και 1983 διαπίστωσε ότι ο κυρίαρχος τρόπος αναψυχής τους ήταν η τηλεόραση (56%), ακολουθούμενος με απόσταση από τα σπορ (27%).<sup>112</sup>

Έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 1985 στα Ιδρύματα Αγωγής Ανηλίκων και στο ΣΚΑ διαπίστωσε ότι υπήρχαν πολύ σοβαρές ελλείψεις σε κατάλληλα εξοπλισμένους χώρους άθλησης και ψυχαγωγίας των εγκλείστων αλλά και σε

<sup>110</sup> Δασκαλάκη 1999, σελ.266-268, Ν.1851/1989, Ν.2776/1999.

<sup>111</sup> CPT 1994, σελ.45, CPT 2001, σελ.30-32.

<sup>112</sup> Πιτσελά, 2001, σελ.885, υποσημείωση32.

προσωπικό με ικανότητα κινητοποίησής τους. Εκδηλώσεις γίνονταν σπάνια, δεν κάλυπταν πάντα τις επιθυμίες και ανάγκες των νέων, ενώ είχαν παθητικό και εθιμοτυπικό χαρακτήρα. Η τηλεόραση αποτελούσε το κύριο μέσο ψυχαγωγίας τους, δεν επέλεγαν όμως προγράμματα προβληματισμού. Τέλος, δεν υπήρχε ενδιαφέρον για ανάγνωση βιβλίων ή εφημερίδων παρά μόνο για έντυπα λαϊκής κατανάλωσης.<sup>113</sup>

Στην έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 1990 στα σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων Κορυδαλλού και Κασσαβέτειας και το 1992 στις Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού, κανείς νεαρός κρατούμενος δεν θεωρούσε την ψυχαγωγία «πολύ καλή» στο κατάστημα κράτησης ενώ ελάχιστοι θεωρούσαν «πολύ καλή» την υποδομή άθλησης. Στις περισσότερες απαντήσεις κρίνονταν «μέτρια». Το μεγάλο ενδιαφέρον των κρατουμένων ειδικά για την υποδομή άθλησης ίσως εκφράζει την αναζήτηση διεξόδου στην μονοτονία της φυλακής.<sup>114</sup>

Έρευνα του Πανεπιστημίου Αθήνας το έτος 1993 έδειξε ότι οι περισσότεροι από τους 156 ερωτηθέντες ανήλικους κρατουμένους δεν αξιοποιούσαν τον χρόνο τους δημιουργικά ούτε πριν συλληφθούν. Μέσα στη φυλακή περίμεναν να περάσει ο αναγκαίος χρόνος για την έκτιση της ποινής τους υποαπασχολούμενοι με την τηλεόραση και το ραδιόφωνο (37.2%), τον αθλητισμό (20.1%), τις βόλτες στο προαύλιο (16.5%) ή τα χαρτιά και τα επιτραπέζια παιχνίδια (5.4%). Πολύ λιγότερο χρόνο αφιέρωναν σε δραστηριότητες πνευματικές όπως διάβασμα/γράψιμο (11.7%) και καλλιτεχνική δημιουργία (1.2%). Η συντριπτική πλειονότητα των ερωτηθέντων απάντησε ότι αθλητικές, πολιτιστικές ή άλλες εκδηλώσεις εορταστικού χαρακτήρα οργανώνονταν στις φυλακές ανηλίκων σπάνια (61.5%) ή ποτέ (15.4%) ενώ αρκετοί άλλοι απάντησαν με τη φράση «δεν ξέρω/δεν απαντώ» (12.2%).<sup>115</sup>

<sup>113</sup> Πανάγου κ.συν. 1991, σελ.504-506,511-513,515-516,518-519,527,529.

<sup>114</sup> Τρωιανού κ.συν. 1997, σελ.206.

<sup>115</sup> Κουράκης κ.συν. 1995, σελ.46-53,63.

Σε έρευνα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου και του Υπουργείου Δικαιοσύνης το έτος 1996 που αφορούσε 178 ανήλικους κρατουμένους,<sup>116</sup> το 92.7% του δείγματος δήλωσαν ότι είχαν «αρκετό» ή «πολύ» «ελεύθερο χρόνο» στη διάθεσή τους που δεν αξιοποιούσαν δημιουργικά. Συνήθως έβλεπαν τηλεόραση (83.4%),<sup>117</sup> συζητούσαν με συγκατατουμένους (81.5%) ή άκουγαν ραδιόφωνο (70.8%). Το 43.2% ήθελαν να ασχοληθούν με τη μουσική, το τραγούδι κι άλλες μορφές καλλιτεχνικής δημιουργίας ενώ η σημαντικότερη έλλειψη που ένιωθαν ήταν κατά σειρά η ελευθερία, η επαφή με την οικογένειά τους και η ψυχαγωγία. Οι εκπαιδευτικοί των καταστημάτων κράτησης θεωρούσαν σκόπιμο να υπάρχουν δραστηριότητες σχετικές με επαγγελματικό προσανατολισμό, αγωγή υγείας, μουσική, θέατρο, κινηματογράφο και κυκλοφοριακή αγωγή, για να τονωθεί το ενδιαφέρον των ανηλίκων και η κοινωνική συμμετοχή τους.

Σχετική συγκριτική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Ελλάδα, στη Γερμανία και στις Κάτω Χώρες τα έτη 1997-1998 έδειξε ότι ο αθλητισμός και η τηλεθέαση αποτελούσαν, σε διαφορετική ένταση, τις δυο πιο συχνές κοινές ασχολίες «ελεύθερου χρόνου» των νεαρών κρατουμένων και στα τρία κράτη. Κατά μέσο όρο, κάθε ερωτώμενος δήλωνε στη Γερμανία και στην Ελλάδα από δύο δραστηριότητες και στην Ολλανδία τέσσερις, με τις οποίες αξιοποιεί τον «ελεύθερο χρόνο» του στη διάρκεια κράτησης. Από τις ασχολίες που δήλωναν συνολικά οι κρατούμενοι (ως πρώτη-δεύτερη-τρίτη προτίμηση), ο αθλητισμός απολάμβανε τις περισσότερες προτιμήσεις (στην Ολλανδία 72%, στην Ελλάδα 60%, στην Γερμανία 54%) ακολουθούμενος από την τηλεθέαση (στην Ολλανδία 61%, στην Ελλάδα 59%, στην Γερμανία 46%). Εκτός από τις κοινές δραστηριότητες αναψυχής οι κρατούμενοι στην Ολλανδία ασχολούνταν με τον ΗΥ (48%), στην Ελλάδα αναζητούσαν την παρέα των

---

<sup>116</sup>Πετρόπουλος κ.συν. 2000, σελ.397-400,403.

<sup>117</sup>Την ίδια χρονική περίοδο, εμπειρικές έρευνες στην Γερμανία έδειξαν ότι και εκεί η τηλεόραση καταλαμβάνει συνήθως την μερίδα του λέοντος των δραστηριοτήτων «ελεύθερου χρόνου» των κρατουμένων (Πιτσελά 2001, σελ.885, υποσημείωση30).

συγκρατουμένων τους (44%) ενώ στη Γερμανία διάβαζαν και άκουγαν μουσική (33% αντίστοιχα). Η ακρόαση μουσικής δηλώθηκε από το 39% των ερωτώμενων στην Ολλανδία και το 25% στην Ελλάδα, ενώ το διάβασμα προτιμούσε το 37% στην Ολλανδία, αλλά μόλις το 13% στην Ελλάδα.<sup>118</sup>

Στην ίδια έρευνα, οι νέοι ερωτήθηκαν τι είδους δραστηριότητες ήθελαν να υπάρχουν στη φυλακή. Αυτό που φάνηκε είναι ότι οι αθλητικές εκδηλώσεις κατείχαν την πρώτη (και μοναδική στην Ολλανδία) θέση στις προτιμήσεις των κρατουμένων (το 61% της Ολλανδίας, το 50% της Γερμανίας, αλλά «μόνο» το 31% της Ελλάδας). Στη δεύτερη θέση προτίμησης δηλώθηκαν—με απόσταση—τα ψυχαγωγικά παιχνίδια (13% στη Γερμανία, 17% στην Ελλάδα). Επιπλέον, το 17% των κρατουμένων στην Ελλάδα επιθυμούσε προγράμματα κατάρτισης ή δημιουργικής απασχόλησης στον «ελεύθερο χρόνο» του. Άλλες δραστηριότητες έπαιζαν δευτερεύοντα ρόλο. Το 30% των ερωτώμενων στην Ελλάδα και το 39% στην Ολλανδία δεν επιθυμούσαν, ωστόσο, περαιτέρω δραστηριοποίησή τους στα καταστήματα κράτησης ή δεν είχαν σκεφθεί σχετικά και δεν απαντούσαν. Κάποιοι επιθυμούσαν την οργάνωση χρήσιμων εκδηλώσεων, δυσκολεύονταν όμως να τις κατονομάσουν συγκεκριμένα.<sup>119</sup>

Επομένως, εάν εξαιρέσουμε τον αθλητισμό, οι παθητικές δραστηριότητες όπως η τηλεθέαση κυριαρχούν στην καθημερινή σωφρονιστική πραγματικότητα. Οι νεαροί κρατούμενοι έχουν μικρό ενδιαφέρον για πνευματικές ασχολίες, θέλουν όμως καλλιτεχνικές δραστηριότητες, αθλητικές και ψυχαγωγικές εκδηλώσεις. Οι έρευνες έως τώρα δείχνουν ότι τέτοιου τύπου εποικοδομητικές δραστηριότητες που να καλύπτουν τις ατομικές ανάγκες των κρατουμένων και να ενισχύουν την ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους συμβάλλοντας στην προετοιμασία της επανένταξής τους είναι περιορισμένες, εάν όχι ανύπαρκτες.

---

<sup>118</sup>Πιτσελά 2001, σελ.885-886.

<sup>119</sup>όπ, σελ.887.

### **Α.ΙΙΙ.Προγράμματα στο ΕΚΚΝΑ για την πρόληψη της υποτροπής**

Η πολιτειακή αποστολή του Υπουργείου Δικαιοσύνης αναφέρεται στη σχεδίαση και εφαρμογή της γενικής σωφρονιστικής πολιτικής της χώρας σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία, με σκοπό το σωφρονισμό και την κοινωνική επανένταξη των πολιτών που εκδηλώνουν παραβατική συμπεριφορά. Ο νεαρός παραβάτης τυγχάνει μεταχείρισης κατάλληλης προς την ηλικία και τη νομική θέση του και η Διεύθυνση Πρόληψης της Εγκληματικότητας και Σωφρονιστικής Αγωγής Ανηλίκων του Υπουργείου Δικαιοσύνης τον προσεγγίζει ως υποκείμενο δεκτικό εκπαίδευσης, ψυχολογικής υποστήριξης, επαγγελματικής κατάρτισης και κοινωνικής παιδείας με γνώμονα την όσο το δυνατό αρμονικότερη ένταξή του στην κοινωνία των πολιτών.<sup>120</sup>

Στο ΕΚΚΝΑ επιχειρείται η διαμόρφωση προϋποθέσεων κοινωνικής επανένταξης και μείωσης της υποτροπής των κρατουμένων με την οργάνωση και λειτουργία προγραμμάτων καλλιέργειας και ανάπτυξης εκπαιδευτικών και επαγγελματικών προσόντων, προγραμμάτων ψυχοκοινωνικής υποστήριξης καθώς και αξιοποίησης του «ελεύθερου χρόνου» τους. Αναλυτικότερα:

#### *Εκπαιδευτικά προγράμματα*

Η εκπαίδευση των κρατουμένων θεωρείται ότι υποβοηθάει την ομαλή επιστροφή τους στην κοινωνία. Κατά την έκτιση της στερητικής της ελευθερίας ποινής στο ΕΚΚΝΑ οι ανήλικοι κρατούμενοι έχουν τη δυνατότητα να φοιτήσουν στο τριθέσιο Δημοτικό Σχολείο ή στο Γυμνάσιο με Λυκειακές τάξεις (Ενιαίου Λυκείου) που λειτουργούν εντός του καταστήματος. Τα σχολεία αυτά υπάγονται στο Εθνικό Σύστημα Παιδείας της χώρας, έχουν το ίδιο αναλυτικό πρόγραμμα σπουδών με όλα τα σχολεία της Ελλάδας και δίνουν απολυτήρια Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης ισότιμα με αυτά των άλλων σχολείων. Στους απολυτηρίους τίτλους που

---

<sup>120</sup>ΠΔ 36/2000 για τον Οργανισμό του Υπουργείου Δικαιοσύνης, άρθρο 2 περ.β, άρθρο 11 παρ.1. Στο Πιτσελά 2001, σελ.884, υποσημείωση18.

χορηγούνται έχει προβλεφθεί και δεν αναγράφεται πουθενά ότι οι σπουδές πραγματοποιήθηκαν σε σωφρονιστικό κατάστημα.<sup>121</sup>

Δημοτικό σχολείο στις φυλακές ανηλίκων υπάρχει ήδη από δεκαετίες. Όταν μεταστεγάστηκαν στο ΕΚΚΝΑ οι κρατούμενοι του Σωφρονιστικού Καταστήματος Ανηλίκων Κορυδαλλού, μεταφέρθηκε στον Αυλώνα και το Δημοτικό σχολείο που λειτουργούσε στο ΣΚΑ το οποίο λειτούργησε άμεσα, το σχολικό έτος 1998-1999. Η ιδέα για τη δημιουργία και Γυμνασίου στη φυλακή ξεκίνησε στα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας, όταν ομάδα εθελοντών εκπαιδευτικών ξεκίνησε να βοηθάει τα παιδιά που ζούσαν στα εποπτευόμενα από το Υπουργείο Δικαιοσύνης ιδρύματα. Το 1997 προστέθηκε στους μαθητές ένας κρατούμενος του ΣΚΑ Κορυδαλλού και, αφού αυτό έκλεισε, η ομάδα των εκπαιδευτικών μεταφέρθηκε στο ΕΚΚΝΑ τον Σεπτέμβριο 1998. Η δημιουργία του σχολείου έγινε αρκετά αργότερα.<sup>122</sup> Τον Σεπτέμβριο 2004 δόθηκε σε χρήση το κτίριο του σχολικού συγκροτήματος Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης που έως τότε στέγαζε την εξωτερική φρουρά της φυλακής.

Στο ΕΚΚΝΑ εκδίδεται σχολική εφημερίδα και περιοδικό, ενώ πραγματοποιούνται θεατρικές, πολιτιστικές και αθλητικές δραστηριότητες κάποιες από τις οποίες βραβεύθηκαν σε περιφερειακούς και πανελλήνιους μαθητικούς διαγωνισμούς. Επιπλέον, το Γυμνάσιο του καταστήματος εκπροσωπεί την Ελλάδα στην ΕΡΕΑ.<sup>123</sup>

---

<sup>121</sup> Δαμιανός 2004. Στοιχεία για το Γυμνάσιο του ΕΚΚΝ Αυλώνα μπορεί κανείς να βρει στο site της ΕΡΕΑ ([www.epea.org](http://www.epea.org)).

<sup>122</sup> Το Γυμνάσιο της φυλακής ξεκίνησε το 2000, ως παράρτημα του Γυμνασίου του Αυλώνα αρχικά, με απόφαση του Διευθυντή Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ανατολικής Αττικής η οποία ανανεωνόταν κατ' έτος. Τρία χρόνια έπειτα ιδρύθηκε ως Β' Γυμνάσιο Αυλώνα με Λυκειακές τάξεις, όπως φαίνεται στο ΦΕΚ 1129/11.8.03, τεύχος Β.

<sup>123</sup> Κατά τη σχολική χρονιά 2005-2006 ένας μαθητής Λυκείου του ΕΚΚΝΑ πέτυχε στις Πανελλαδικές Εξετάσεις την εισαγωγή του σε Ίδρυμα της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Ένας άλλος μαθητής, ενώ έγραψε καλά και σε ένα μάθημα άριστα (19.2) δεν πέτυχε την εισαγωγή του σε κάποια σχολή λόγω της αλλαγής στο σύστημα πρόσβασης στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση που θέτει ως βασική προϋπόθεση τη συνολική βαθμολογία άνω του 10.

Προβλέπεται ευεργετικός υπολογισμός ημερών ποινής λόγω φοίτησης στο σχολείο της φυλακής (μία ημέρα ποινής για κάθε ημέρα φοίτησης) και αυτό είναι σημαντικό κίνητρο παρακολούθησης των σχολικών μαθημάτων και ολοκλήρωσής τους. Η φοίτηση των κρατουμένων είναι εκούσια και κάθε χρόνο αυξάνεται ο αριθμός των εγγεγραμμένων μαθητών. Αυτό είναι σημαντικό, αν αναλογιστεί κανείς την μακροχρόνια αποχή πολλών ανηλίκων από τα μαθήματα και την ιδιαιτερότητα των συνθηκών λόγω της κράτησης.<sup>124</sup>

### *Προγράμματα κατάρτισης*

Προκειμένου να εξασφαλιστεί η προετοιμασία της επαγγελματικής ένταξης των κρατουμένων, πολλοί από τους οποίους έχουν εγκαταλείψει πρόωρα το σχολικό σύστημα, προβλέπεται η πραγματοποίηση και προγραμμάτων κατάρτισης στο ΕΚΚΝΑ. Μολονότι η επαγγελματική κατάρτιση των κρατουμένων αποτελεί πάγια πολιτική του Υπουργείου Δικαιοσύνης, τέτοιες δραστηριότητες έχουν περιορισμένη, συνήθως, διάρκεια και δεν γίνονται σε μόνιμη βάση στα σωφρονιστικά καταστήματα.

Στο πρόσφατο παρελθόν, από το 2003 και εξής, υπήρχαν στο κατάστημα του Αυλώνα διάφορα προγράμματα κατάρτισης και οι νέοι είχαν την δυνατότητα επιλογής αυτού που πλησίαζε τις προτιμήσεις τους. Τα προγράμματα αυτά αφορούσαν τεχνικές ειδικότητες («*Μηχανολογία αυτοκινήτου-δικύκλου*» από το ΥΠΕΠΘ-Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων, «*Εκπαίδευση στη γενική χειροτεχνία*» από την ΝΕΛΕ Ανατολικής Αττικής), Πληροφορική («*HOPE-εξ αποστάσεως Εκπαίδευση στη χρήση ΗΥ*» από το Πανεπιστήμιο Αθήνας και την Άρσις, «*Εργαστήριο εισαγωγής στη χρήση ΗΥ*» από την Άρσις), καλλιτεχνικά μαθήματα («*Εκπαίδευση στη μουσική παιδεία*» και «*Κινηματογράφος-φωτογραφία*» από το ΥΠΕΠΘ-ΙΔΕΚΕ, «*Εργαστήριο θεατρικής έκφρασης & παιχνιδιού*» από την Άρσις), ή

---

<sup>124</sup> Δαμιανός 2004.

ήταν γενικότερου μορφωτικού ενδιαφέροντος (*«Εκπαίδευση στην ελληνική γλώσσα»* από το ΥΠΕΠΘ-ΙΔΕΚΕ). Όλα πλαισιώνονταν με δράσεις συμβουλευτικής υποστήριξης των καταρτιζομένων.

Τέλος, για δύο σχολικά έτη λειτούργησε στα πλαίσια ευρωπαϊκού προγράμματος χρηματοδότησης η ειδικότητα κατάρτισης *«Βοηθοί μαγειρικής τέχνης»* από τον ΟΕΕΚ-ΙΕΚ Αχαρνών, ως μια προσπάθεια του ΟΕΕΚ να στηρίξει άτομα και ομάδες που βρίσκονταν αποκλεισμένα ή αντιμετώπιζαν σοβαρά εμπόδια πρόσβασής τους στην επαγγελματική κατάρτιση.<sup>125</sup>

Την σχολική χρονιά που πραγματοποιήσαμε την έρευνα στο ΕΚΚΝΑ είχαν γίνει μόνο δύο προγράμματα κατάρτισης: το πρόγραμμα του ΙΕΚ *«Βοηθοί μαγειρικής τέχνης»* και *«Πρόγραμμα Εκπαίδευσης στην Πληροφορική»* από το ΥΠΕΠΘ-ΙΔΕΚΕ, πλαισιωμένο με δράσεις συμβουλευτικής υποστήριξης. Και τα δύο ξεκίνησαν το φθινόπωρο του 2005 και ολοκληρώθηκαν στις αρχές του 2006 (το πρόγραμμα του ΙΕΚ ήταν μεγαλύτερης διάρκειας). Αφορούσαν σε μαθητές επιπέδου τουλάχιστον Γυμνασίου, πολλοί όμως από τους νέους που συμμετείχαν στην έρευνα δεν είχαν αυτό το προσόν ή δεν είχαν εισαχθεί στο κατάστημα την περίοδο που γίνονταν οι αιτήσεις συμμετοχής στα προγράμματα αυτά.

Την τρέχουσα σχολική χρονιά έχουν εγκριθεί στο ΕΚΚΝΑ, χωρίς ακόμα να πραγματοποιηθούν, τα προγράμματα κατάρτισης του ΥΠΕΠΘ-ΙΔΕΚΕ *«Ελληνική γλώσσα»*, *«Μηχανικοί αυτοκινήτων»* και *«Χειριστές ΗΥ»*. Η συρρίκνωση του αριθμού των προγραμμάτων κατάρτισης συνδέεται με την ανησυχία της διοίκησης του καταστήματος ότι θα δημιουργηθούν προβλήματα τάξης και ασφάλειας όσο δεν ενισχύεται ταυτόχρονα το ΕΚΚΝΑ με φυλακτικό προσωπικό.

---

<sup>125</sup>Ραντόπουλος 2004.

Σημαντικό σε σχέση με τα έως τώρα πραγματοποιηθέντα και εγκριθέντα προγράμματα είναι ότι χορηγούν τίτλους που δεν αναγράφουν τον τόπο σπουδών, ενώ γίνονται από φορείς που καταρτίζουν και άτομα εκτός φυλακής (άρα τα μαθήματα είναι αντίστοιχου επιπέδου με αυτά στην ελεύθερη κοινωνία και μπορεί να εξασφαλιστεί η συνέχεια της παρέμβασης μετά την αποφυλάκιση). Σε όλα τα προγράμματα κατάρτισης προβλέπεται ευεργετικός υπολογισμός ημερών ποινής.

### *Προγράμματα υποστήριξης*

Η υποστήριξη των νεαρών κρατουμένων αφορά τα προβλήματα που έχουν εντός της φυλακής (όπως αυτά που συνδέονται με τις συνθήκες κράτησης, τις σχέσεις με συγκατασκευμένους τους ή επικείμενες δίκες τους), προϋπάρχοντες παράγοντες που επηρεάζουν την κατάστασή τους (όπως οικογενειακά προβλήματα, χρήση αλκοόλ και ναρκωτικών), καθώς και ζητήματα που θα αντιμετωπίσουν μετά την αποφυλάκιση (όπως θέματα στέγης, εργασίας, πρόνοιας).

Από την έναρξη λειτουργίας του καταστήματος υπάρχει σε καθημερινή βάση κοινωνική υπηρεσία, στελεχωμένη από τέσσερις Κοινωνικούς Λειτουργούς οι οποίοι, μεταξύ άλλων, επικοινωνούν προσωπικά με τους ανηλίκους κρατουμένους και τις οικογένειές τους, καταθέτουν σε δίκες ανηλίκων ή συντάσσουν σχετικές με αυτούς εκθέσεις, ενώ συνεργάζονται και με φορείς που τους έχουν εξυπηρετήσει ή μπορούν να τους εξυπηρετήσουν σε πρακτικά και άλλα τους προβλήματα (όπως είναι οι Διευθύνσεις Κοινωνικής Πρόνοιας, οι Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων, οι κατά τόπους υπηρεσίες του ΟΑΕΔ, φορείς που παρέχουν υλική και νομική βοήθεια σε απόρους).<sup>126</sup> Ο αριθμός των Κοινωνικών Λειτουργών δεν επαρκεί για να εφαρμόσουν αυτά για τα οποία έχουν εκπαιδευτεί και προσληφθεί.

---

<sup>126</sup>Τα καθήκοντα του Κοινωνικού Λειτουργού καταγράφονται στον Ν.1851/1989, άρθρο 113 και εξειδικεύονται στην Υπουργική Απόφαση 47503/2005. Η συναίνεση του κρατουμένου στην παρέμβαση του Κοινωνικού Λειτουργού είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την έναρξη της βοηθητικής διαδικασίας. Με βάση τον Ν.2776/1999, άρθρα 10,41,70, εκπρόσωπος της Κοινωνικής Υπηρεσίας

Τα προγράμματα κατάρτισης που πραγματοποιήθηκαν στο ΕΚΚΝΑ κατά τα τελευταία χρόνια (από το ΥΠΕΠΘ, την ΝΕΛΕ και την Άρσις) συνοδεύονταν από συμβουλευτική υποστήριξη.

Στο πρόσφατο παρελθόν υπήρχε υποστήριξη των κρατουμένων και από διεθνείς Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις που, όμως, διεκόπη. Συγκεκριμένα, είχαν πραγματοποιηθεί επί σειρά ετών ομάδες υποστήριξης από εθελόντριες του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού καθώς και πρόγραμμα εθελοντικής ομάδας των Γιατρών του Κόσμου με τίτλο «*Δημιουργική έκφραση-προσωπική ανάπτυξη*». Οι Γιατροί του Κόσμου πραγματοποιούν ακόμη πρόγραμμα ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης στο ΕΚΚΝΑ σε τακτά διαστήματα, σε συνεργασία με την νοσηλευτική υπηρεσία του καταστήματος.

Προγράμματα υποστήριξης που δεν έχουν διακοπεί είναι αυτό της ομάδας εθελοντών από το ΚΕΚΟΙΠΟ-Δήμου Κηφισιάς τους οποίους συντονίζει έμπειρη Κοινωνική Λειτουργός του ομώνυμου Δήμου και επισκέπτονται ομάδα κρατουμένων του ΕΚΚΝΑ ανά δεκαπενθήμερο, η στήριξη μικρού αριθμού κρατουμένων σε εβδομαδιαία βάση από εθελόντρια Ψυχολόγο (πρώην στέλεχος της ΜΚΟ Κλίμακα) και η εβδομαδιαία λειτουργία εθελοντικών ομάδων από την ενορία Αγίου Γεωργίου Διονύσου και την Χριστιανική Ένωση Επιστημόνων. Εκπρόσωποι άλλων θρησκειών/δογμάτων έχουν επισκεφθεί το ΕΚΚΝΑ μετά από αίτηση κρατουμένων.

Ως εξαιρετικά σημαντική κρίνεται η λειτουργία του προγράμματος «*Συμβουλευτική και αυτοβοήθεια νεαρών κρατουμένων*» με ευθύνη του ΚΕΘΕΑ-«στροφή» από το φθινόπωρο 2004, τέσσερις φορές την εβδομάδα. Τα στελέχη του προγράμματος μπορούν να συνεργάζονται και με τις οικογένειες των κρατουμένων στο χώρο της «στροφής». Στόχος του είναι να βοηθήσει νέους κρατουμένους που

---

συμμετέχει και στα συλλογικά όργανα που αποφασίζουν για θέματα σχετικά με τη λειτουργία του σωφρονιστικού καταστήματος.

κάποια στιγμή ενεπλάκησαν με τη χρήση ψυχοτρόπων ουσιών να διερευνήσουν και να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα και τις προσωπικές στάσεις που συμβάλλουν στην εκδήλωση προβληματικών συμπεριφορών, όπως η χρήση ουσιών και η παραβατικότητα. Μέσω των διαδικασιών του, το πρόγραμμα ενδυναμώνει τους νέους ώστε να αναζητήσουν νέα προσωπική πορεία και δημιουργική προοπτική.<sup>127</sup> Στις αρχές του 2006 το πρόγραμμα αξιολογήθηκε από το Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών του Πανεπιστημίου Αθήνας ως προς τον σχεδιασμό του, τη διαδικασία και τις επιπτώσεις του στο συνολικότερο σύστημα της φυλακής.

Το έτος 2007 προβλέπεται διορισμός Ψυχολόγου στο κατάστημα. Δεν αναμένονται ακόμη προσλήψεις Κοινωνιολόγων και Εγκληματολόγων. Η επαρκής αριθμητικά στελέχωση των Ειδικών Καταστημάτων Κράτησης Νέων με επιστήμονες διαφόρων ειδικοτήτων θα ήταν αλάνθαστη ένδειξη του ενδιαφέροντος της Πολιτείας για φυλακές λιγότερο «τιμωρητικού» τύπου.<sup>128</sup>

### *Εργασία*

Η εργασία των κρατουμένων θεωρείται ένας από τους παράγοντες που επηρεάζουν θετικά την πρόληψη της υποτροπής. Υποστηρίζεται ότι βοηθάει στη διατήρηση της σωματικής και διανοητικής υγείας των κρατουμένων, στην αποφυγή της δημιουργίας προβλημάτων και στην απόκτηση από τους κρατουμένους κάποιας εξειδίκευσης ώστε να μπορέσουν όταν απολυθούν να ζήσουν με την εργασία τους.<sup>129</sup>

Στο ΕΚΚΝΑ προσφέρονται συνολικά 121 θέσεις εργασίας για ανηλίκους<sup>130</sup> και επιπλέον 15 θέσεις για ενήλικες που μετάγονται για τον σκοπό αυτό από άλλες φυλακές. Όριο ενηλικίωσης θεωρείται η συμπλήρωση του 21<sup>ου</sup> έτους της ηλικίας των κρατουμένων, οπότε και μετάγονται σε καταστήματα κράτησης ενηλίκων. Έτσι, στις

---

<sup>127</sup> ΚΕΘΕΑ-ΔΥ Στροφή 2004, σελ.5.

<sup>128</sup> Βλ. Αρχιμανδρίτου 2000, σελ.142-144.

<sup>129</sup> Σινόπουλος 1985, σελ.155.

<sup>130</sup> Απόφαση 96756/ 2002 Υπουργείου Δικαιοσύνης.

αναφερόμενες 121 θέσεις τοποθετούνται τόσο ανήλικοι έως 18 ετών όσο και νέοι ηλικίας 18-21 ετών. Πολλές θέσεις παραμένουν κενές, λόγω των εγγραφών στο σχολείο και της απαγόρευσης ταυτόχρονης συμμετοχής σε σχολείο και εργασία.

Οι περισσότερες (57) διαθέσιμες θέσεις εργασίας στο ΕΚΚΝΑ είναι στον τομέα της καθαριότητας. Τέσσερις θέσεις προβλέπονται για κουρείς, δύο για αποθηκάριους, πέντε για τεχνίτες, πέντε για πλύντες και έντεκα για εργαζόμενους στο καφενείο. Οι προαναφερόμενες θέσεις είναι αυτές με τον λιγότερο ευεργετικό υπολογισμό ημερών ποινής (περίπου κατά εικοσιτρείς ημέρες μείωση της ποινής για εργασία ενός μήνα διάρκειας τριάντα ημερών).

Προβλέπονται επίσης εικοσιμία θέσεις για βοηθούς μάγειρα, δέκα για συντηρητές και δύο για νοσοκόμους στις οποίες η ποινή μειώνεται κατά τριάντα ημέρες για εργασία ενός μήνα διάρκειας τριάντα ημερών.

Τέλος, διατίθενται τέσσερις θέσεις για έκτακτες ανάγκες και δεκαπέντε θέσεις τεχνιτών οικοδομικών εργασιών στο συνεργείο του καταστήματος στις οποίες η ποινή μειώνεται κατά σαρανταπέντε ημέρες για εργασία ενός μήνα διάρκειας τριάντα ημερών. Σε θέσεις τεχνίτη τοποθετούνται μόνο ενήλικες εργαζόμενοι και δεν έχουν ανηλίκους ως βοηθούς.

Οι θέσεις εργασίας στις οποίες μπορούν να απασχοληθούν ανήλικοι δεν συνδυάζονται με προγράμματα κατάρτισης ώστε να προετοιμαστεί κάποιος επαρκώς για την εξάσκηση ενός αντίστοιχου επαγγέλματος μετά την αποφυλάκιση. Μια τέτοια προσπάθεια έγινε μόνο κατά τα σχολικά έτη 2004-2005, 2005-2006 από το πρόγραμμα κατάρτισης «*Βοηθοί Μαγειρικής Τέχνης*», αφορούσε όμως ελάχιστους κρατούμενους.

*Δραστηριότητες «ελεύθερου χρόνου»*

Στο ΕΚΚΝ Αυλώνα πραγματοποιούνται δραστηριότητες πολιτιστικές, ψυχαγωγικές και σωματικής άσκησης στην κατεύθυνση του να έχει το κατάστημα μάλλον σωφρονιστικό-παιδαγωγικό χαρακτήρα αντί για χαρακτήρα φυλακής.<sup>131</sup>

Δραστηριότητες και εκδηλώσεις τέτοιου χαρακτήρα πραγματοποιούνται στο ΕΚΚΝΑ κυρίως από τα σχολεία και από την κοινωνική υπηρεσία του καταστήματος, κάποτε και σε συνεργασία με άλλους κρατικούς ή ιδιωτικούς φορείς.

Ο Σωφρονιστικός Κώδικας προβλέπει τον διορισμό Συμβούλου Εκπαίδευσης Κρατουμένων σε κάθε κατάστημα ο οποίος σχεδιάζει και συντονίζει τις μορφωτικές, αθλητικές, πολιτιστικές και δημιουργικές δραστηριότητες. Το ΕΚΚΝΑ δεν διαθέτει Σύμβουλο Εκπαίδευσης και οι αρμοδιότητές του έχουν ανατεθεί στην κοινωνική υπηρεσία, τα στελέχη της οποίας συνεργάζονται με τους φορείς που πραγματοποιούν αυτές τις παρεμβάσεις.

Στο κατάστημα λειτουργεί βιβλιοθήκη-αναγνωστήριο με 2000 τίτλους βιβλίων, η οποία ξεκίνησε το έτος 2001 με χρηματοδότηση του ΥΠΕΠΘ στον Οργανισμό Παιδικών και Εφηβικών Βιβλιοθηκών. Έως και την λήξη του εν λόγω προγράμματος (το έτος 2005) λειτουργούσε δύο φορές την εβδομάδα υπό την ευθύνη επαγγελματία Βιβλιοθηκονόμου που πραγματοποιούσε και εκδηλώσεις σε συνεργασία με φορείς, όπως το Μουσείο Ακρόπολης ή το Ευγενίδειο Ίδρυμα. Πλέον ο ίδιος Βιβλιοθηκονόμος επισκέπτεται το κατάστημα εθελοντικά όποτε έχει τη δυνατότητα. Βιβλιοθήκη, με λιγότερους τίτλους βιβλίων, υπάρχει και στα σχολεία για τους κρατούμενους μαθητές.

Οι νέοι μπορούν να απασχοληθούν στο κελί τους με δραστηριότητες που τους ενδιαφέρουν (όπως ζωγραφική, διάβασμα, ακρόαση μουσικής). Όσοι ασχολούνται με

---

<sup>131</sup>Κανόνες του Πεκίνου, ερμηνευτικό σχόλιο στον κανόνα 19 (Πιτσελά 2001, σελ.885).

την χειροτεχνία μπορούν να εκθέσουν τα έργα τους και να τα πουλήσουν σε πανελλήνια έκθεση με δημιουργίες κρατουμένων που διοργανώνεται κάθε χρόνο από το Υπουργείο Δικαιοσύνης.

Κατά τα τελευταία σχολικά έτη πραγματοποιείται, επίσης, στο ΕΚΚΝΑ το πρόγραμμα της Γενικής Γραμματείας Αθλητισμού με τίτλο «Άθληση για όλους», οκτάμηνης διάρκειας. Υλοποιείται από δύο έως τρεις συμβασιούχους Γυμναστές που επισκέπτονται καθημερινά το κατάστημα και κινητοποιούν τους νέους να αθλούνται.

Τέλος, από το φθινόπωρο του έτους 2005 το Υπουργείο Δικαιοσύνης διοργανώνει σε τακτά χρονικά διαστήματα κύκλους εκδηλώσεων πολιτισμού με τον τίτλο-μήνυμα *«Η ζωή είναι παντού»*. Οι εκδηλώσεις γίνονται στα σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας με σκοπό αφ' ενός μεν την ενθάρρυνση των κρατουμένων, αφ' ετέρου δε την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης.

#### **A.IV.Συμπεράσματα**

Η φυλακή, από την γέννησή της ως κυρίαρχη ποινή, προέβλεπε την αλλαγή («βελτίωση» και «κοινωνική αποκατάσταση») των κρατουμένων με μέσο άλλοτε την εργασία, άλλοτε τη σχολική και επαγγελματική εκπαίδευση, την υποστήριξη ή την αξιοποίηση του «ελεύθερου χρόνου» τους μέσα στο κατάστημα κράτησης. Στους τομείς αυτούς θεωρείται ότι υπάρχουν οι κυριότερες δυσκολίες των παραβατών οι οποίες συμβάλλουν στη διαιώνιση της κοινωνικής μειονεξίας τους.

Η αποτελεσματικότητα, όμως, των αναφερόμενων μέτρων στην πρόληψη της πιθανής υποτροπής των ανηλίκων κρατουμένων έχει αποδειχθεί μειωμένη όσο η εκπαίδευση και κατάρτιση δεν ικανοποιεί τις ανάγκες και τα ενδιαφέροντά τους, όσο η υποστήριξή τους δεν είναι συστηματική, οι δραστηριότητές τους παθητικές και η εργασία τους ανέξοδο μέσο συντήρησης των φυλακών αντί μέσο προετοιμασίας της ένταξής τους στην αγορά εργασίας.

Πολλοί ανήλικοι παραβάτες έχουν κοινωνικοποιηθεί σε εξαιρετικά μειονεκτικές συνθήκες (στις οποίες επιστρέφουν μετά την αποφυλάκιση)<sup>132</sup> και έτσι έχουν χαμηλή αυτοπεποίθηση και μεγάλες ελλείψεις σε εκπαιδευτικά-επαγγελματικά προσόντα. Οι διαδικασίες προσαγωγής των κρατουμένων στη φυλακή, η βία και οι κάθε είδους στερήσεις τείνουν να έχουν επιπλέον αρνητική επίδραση στην αυτοπεποίθηση, τον αυτοσεβασμό, την πρωτοβουλία και τη βούλησή τους, εφόσον υπάρχει μικρό μόνο περιθώριο για σημαντικές αποφάσεις ιδίων ενεργειών.<sup>133</sup>

Κάποιες από τις μελέτες και έρευνες που αναφέρθηκαν στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας έχουν επισημάνει ότι έως τότε οι φυλακές δεν είχαν μπορέσει να συμβάλλουν ικανοποιητικά στην προετοιμασία της επανένταξης των κρατουμένων. Ο χρόνος κράτησης ήταν ένα κενό στην επαγγελματική τους πορεία αλλά όχι κενό από την άποψη της ύπαρξης δυσμενών συνεπειών στην υγεία και την δραστηριοποίησή τους. Οι νέοι αξιοποιούσαν παθητικά τον χρόνο τους και δεν ικανοποιούσαν τις βασικές τους ανάγκες (βιολογικές-ψυχολογικές). Σε συνδυασμό και με τα ενδογενή προβλήματα των φυλακών, ο εγκλεισμός των νέων έμοιαζε περισσότερο με «τιμωρία» παρά με «σωφρονισμό».<sup>134</sup>

Πανεπιστημιακοί, αρμόδιοι φορείς και σωφρονιστικοί υπάλληλοι αναφέρουν ακόμα διάφορα προβλήματα των κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές με κυρίαρχο τις συνθήκες κράτησης. Άλλοι μιλούν για την ελλιπή υγειονομική περίθαλψη, άλλοι για διαφθορά του προσωπικού, για μη ικανοποίηση στοιχειωδών όρων διαβίωσης των

---

<sup>132</sup>Skardhamar 2003.

<sup>133</sup>Αρχιμανδρίτου 2000, σελ.123-124. Βλ. και Peterson-Badali & Koegl 2002, σελ.46-47, Windzio 2006, σελ.344-347.

<sup>134</sup>Κουράκης κ.συν. 1995, σελ.63,87, Θανοπούλου & Μοσχόβου 1998, σελ. 110,132, Πετρόπουλος κ.συν. 2000, σελ.397-398.

κρατουμένων ή συγχρωτισμό παραβατών με ποικιλία αδικημάτων, υποτρόπων και μη, καταδίκων και υποδίκων, χρηστών ουσιών ή όχι.<sup>135</sup>

Η στέρηση της ελευθερίας με όλες τις δυσμενείς της συνέπειες καθώς και οι δυσκολίες που συνδέονται με τη ζωή μετά την αποφυλάκιση (πχ οικονομικά προβλήματα, στιγματισμός) δεν καταφέρνουν να αποτρέψουν την υποτροπή λειτουργώντας εκφοβιστικά.<sup>136</sup>

Τα προγράμματα που πραγματοποιούνται κατά το χρονικό διάστημα της κράτησης έχουν σχεδιαστεί ώστε να αντιμετωπίσουν, όσο αυτό είναι δυνατό, τους παράγοντες που συμβάλλουν στην περαιτέρω περιθωριοποίηση και αποκλεισμό των ανηλίκων παραβατών ευνοώντας την υποτροπή. Εάν ούτε αυτά καταφέρνουν να κινητοποιήσουν και να στηρίξουν ικανοποιητικά τους ανηλίκους εγκλείστους σε αυτή την κρίσιμη φάση της ζωής τους, τότε οι προοπτικές πρόληψης της υποτροπής είναι ακόμα περισσότερο μειωμένες.

---

<sup>135</sup>ΕΕΔΑ 2003, Πανούσης 2004, σελ.319-321, Αδαμόπουλος 2006, σελ.75, Αραβαντινός 2006, σελ.165.

<sup>136</sup>Λαμπροπούλου 1994, σελ.257-263.

## **Β ΜΕΡΟΣ. Η ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΟ ΕΚΚΝΑ**

Το θέμα της διπλωματικής εργασίας αρχικά ήταν «Η Πρόληψη της Νεανικής Παραβατικότητας». Επειδή η φοιτήτρια που το ανέλαβε συμβαίνει να εργάζεται ως Κοινωνική Λειτουργός στο ΕΚΚΝΑ προτάθηκε να διερευνήσει εάν οι ανήλικοι κρατούμενοι πιστεύουν στη δυνατότητα τριτογενούς πρόληψης της νεανικής παραβατικότητας, ότι μία φυλακή<sup>137</sup> μπορεί να έχει ειδικοπροληπτικό ρόλο όπως είναι ο εκπεφρασμένος στόχος της.

### **Β.Ι. Προπαρασκευαστικές ενέργειες**

Για τις ανάγκες της εργασίας αποφασίστηκε να πραγματοποιηθεί έρευνα στο ΕΚΚΝΑ με σκοπό την καταγραφή της άποψης ανηλίκων κρατουμένων για τα προγράμματα εκπαίδευσης, κατάρτισης, υποστήριξης, εργασίας, δραστηριοτήτων «ελεύθερου χρόνου» που πραγματοποιούνται στο κατάστημα και για την τυχόν βοήθεια που τους προσφέρουν σε σχέση με τη ζωή τους μετά την αποφυλάκιση.

Από τη μελέτη της υπάρχουσας βιβλιογραφίας προκύπτει πως, σε γενικές γραμμές, η φυλακή δεν επιτελεί τον ειδικοπροληπτικό στόχο της και δεν βοηθάει στην ένταξη του νεαρού κρατουμένου. Αυτό αποδίδεται κυρίως

- στο κλειστό εξαναγκαστικό καθεστώς της φυλακής όπου δεν μπορεί να επιτευχθεί η αναμόρφωση της προσωπικότητας νεαρών δραστών
- στην αναντιστοιχία των συνθηκών ζωής που επικρατούν στα σωφρονιστικά καταστήματα και στην ελεύθερη κοινωνία
- στον κίνδυνο υιοθέτησης κανόνων συμπεριφοράς του κόσμου των κρατουμένων

---

<sup>137</sup>Το ΕΚΚΝΑ σε διάφορα σημεία της εργασίας αναφέρεται ως φυλακή ενώ η επίσημη ονομασία του δεν περιλαμβάνει αυτόν τον όρο. Όμως, έτσι βιώνεται και ονομάζεται από τους ανήλικους κρατουμένους. Βλ. και Πιτσελά 2004α, σελ.340, υποσημείωση 11.

- στις στιγματιστικές συνέπειες της στέρησης της ελευθερίας και την υιοθέτηση από τον κρατούμενο μίας αρνητικής κοινωνικής ταυτότητας<sup>138</sup>
- στην ελλιπή υποστήριξη των αποφυλακισμένων και στη νομοθεσία που δυσχεραίνει την κοινωνική τους επανένταξη.<sup>139</sup>

### **1.Διατύπωση του σκοπού της έρευνας-Θεωρητικές υποθέσεις**

Είναι καιρός που δεν έχει ακουστεί η άποψη των ίδιων των κρατουμένων για το συγκεκριμένο θέμα, η «φωνή» τους<sup>140</sup> και αυτό το κενό είχαμε τη φιλοδοξία να καλύψουμε κατά το δυνατόν με την παρούσα έρευνα.

Οι υποθέσεις μας ήταν οι ακόλουθες:

1)Όσο περισσότερο οι ανήλικοι συμμετέχουν σε προγράμματα εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης κατά τον χρόνο κράτησης τόσο περισσότερο θα τα βλέπουν σαν παράγοντες πρόληψης της υποτροπής.

2)Εάν οι ανήλικοι κρατούμενοι συμμετέχουν σε προγράμματα υποστήριξης τότε θα νιώθουν προετοιμασμένοι για τη ζωή μετά την αποφυλάκιση.

3)Εάν οι ανήλικοι εργάζονται εντός της φυλακής θα μπορούν να μάθουν ένα επάγγελμα και τότε ίσως βοηθηθεί η κοινωνική προσαρμογή τους.

4)Όσο περισσότερο οι ανήλικοι δραστηριοποιούνται εντός της φυλακής τόσο αποτρέπεται η παθητικότητα και η ιδρυματοποίησή τους ενώ διευκολύνεται η πρόληψη της υποτροπής.<sup>141</sup>

Στην έρευνα αποφύγαμε να θίξουμε δύο θέματα α)την κοινωνική υπηρεσία του καταστήματος και β)θέματα οργάνωσης της φυλακής.

---

<sup>138</sup>Πιτσελά 2004α, σελ.231-232,235,409.

<sup>139</sup>Χάιδου 2002, σελ.80-82. Πιο αναλυτικά στο Γιοβάνογλου 2006.

<sup>140</sup>Hulsman & De Celis 1997, σελ.132-133.

<sup>141</sup>Για τα θέματα αυτά βλ.ενδεικτικά και τους προβληματισμούς των: Πιτσελά 2004α, σελ.417,420-421, Πιτσελά 2004β, σελ.156-157, Χάιδου 2002, σελ.44, Λαμπροπούλου 1994, σελ.244-258.

## **2.Χρήστες αποτελεσμάτων**

\*Η επιστημονική κοινότητα.

\*Περίληψη των αποτελεσμάτων της έρευνας και κάποιες προτάσεις θα σταλούν στο Υπουργείο Δικαιοσύνης καθώς και σε σχετικούς με το θέμα φορείς.

## **3.Μέθοδος συλλογής στοιχείων**

Επιλέχθηκε το ΕΚΚΝ Αυλώνα ως χώρος έρευνας κυρίως λόγω ευκολότερης πρόσβασης. Επίσης, σε αντίθεση με το ΕΚΚΝ Βόλου που δέχεται μόνο αλλοδαπούς, το ΕΚΚΝΑ έχει ικανό αριθμό τόσο Ελλήνων όσο και αλλοδαπών κρατουμένων.

Σε συνεργασία με τον επιβλέποντα Καθηγητή αποφασίστηκε να γίνει ποιοτική έρευνα με δομημένες συνεντεύξεις<sup>142</sup>, βασισμένη σε ερωτηματολόγιο που εγκρίθηκε από το Συμβούλιο Φυλακής ΕΚΚΝΑ<sup>143</sup> και το Υπουργείο Δικαιοσύνης.<sup>144</sup>

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν από 25.4.06 έως και 22.5.06, εκτός ωραρίου εργασίας της μεταπτυχιακής φοιτήτριας. Οι περισσότερες έγιναν στον χώρο της κοινωνικής υπηρεσίας, όμως χρησιμοποιήθηκαν και άλλοι χώροι του καταστήματος, όπως η αίθουσα συνηγόρων, το γραφείο του σωματείου υπαλλήλων και το Γυμνάσιο που λειτουργεί εντός του ΕΚΚΝΑ.

Κάθε συνέντευξη είχε διάρκεια περίπου σαράντα λεπτά. Πραγματοποιήθηκαν χωρίς παρουσία τρίτων, εκτός από δύο περιπτώσεις αλλοδαπών κρατουμένων όπου χρειάστηκε διερμηνέας και (με τη σύμφωνη γνώμη των ερωτώμενων) χρησιμοποιήθηκε σε αυτό το ρόλο κάποιος ανήλικος που είχε ήδη δώσει συνέντευξη.

Οι κρατούμενοι είχαν ενημερωθεί για τον σκοπό της έρευνας και το απόρρητο των απαντήσεών τους πριν συμφωνήσουν να συμμετάσχουν σε αυτήν.

---

<sup>142</sup>Για τον τύπο αυτό συνέντευξης βλ.Φίλια 2003, σελ.130-132,139-142, Λάζο 1998, σελ.296-297.

<sup>143</sup>Αρ.43/13.4.2006 απόφαση Συμβουλίου Φυλακής.

<sup>144</sup>Αρ.42844/17.4.2006 έγκριση Διεύθυνσης Πρόληψης Εγκληματικότητας και Σωφρονιστικής Αγωγής Ανηλίκων

#### **4.Δειγματοληψία**

Το δείγμα αποτελούσαν ανήλικοι (γεννηθέντες από 1988 και εξής) που ήταν κρατούμενοι στο ΕΚΚΝΑ την περίοδο της έρευνας.

Επιλέχθηκαν όλοι οι ανήλικοι κρατούμενοι που πληρούσαν τα παραπάνω κριτήρια και είχαν εισαχθεί έως και 12.5.06. Συνολικά ήταν τριάντα άτομα.

Αρχικά χρησιμοποιήθηκε ένας κατάλογος των κρατουμένων ο οποίος είχε εκτυπωθεί από τη γραμματεία του καταστήματος την 30.3.06. Στο σύνολο των 301 κρατουμένων εκείνης της ημέρας οι ανήλικοι ήταν μόλις 24.<sup>145</sup> Από αυτούς έδωσαν οι 22 συνέντευξη γιατί οι δύο είχαν αποφυλακιστεί πριν την έναρξη της έρευνας.

Στη συνέχεια, την 5.5.06, εκτυπώθηκε από τη γραμματεία νέος κατάλογος από τον οποίο προκύπτει ότι οι ανήλικοι κρατούμενοι ήταν 28 άτομα. Από αυτούς οι περισσότεροι περιλαμβάνονταν και στον προηγούμενο κατάλογο. Επειδή κάποιοι ήταν πολύ πρόσφατα εισαχθέντες στο κατάστημα η πρόσκλησή τους για συνέντευξη γινόταν κατά σειρά εισόδου τους. Έδωσαν όλοι συνέντευξη εκτός ενός που στο μεταξύ αποφυλακίστηκε. Το σύνολο των συμμετεχόντων στην έρευνα έφτασε έτσι στους 28. Για την επιλογή των δύο επιπλέον ανηλίκων ζητήθηκε νέος κατάλογος των κρατουμένων από τη γραμματεία την 22.5.06 και επιλέχθηκαν οι δύο με την παλαιότερη ημερομηνία εισαγωγής (8 και 12.5.06).

#### **Β.ΙΙ.Η έρευνα και οι δυσκολίες της**

Πριν την διεξαγωγή της έρευνας μάς προβλημάτιζε η επαγγελματική μας ιδιότητα στον μελετώμενο χώρο. Όμως, στη διάρκεια των συνεντεύξεων είχαμε την

---

<sup>145</sup>Στο σύνολο των 301 κρατουμένων της δεδομένης ημέρας υπήρχαν 24 ανήλικοι (έως 18 ετών) και 211 νέοι (έως 21 ετών). Οι υπόλοιποι 66 ήταν ενήλικες. Από αυτούς, 58 είχαν ηλικία έως 24 ετών και είχαν παραμείνει στο κατάστημα για να ολοκληρώσουν τη φοίτηση στο σχολείο ενώ 9 είχαν ηλικία έως 64 ετών και ήταν εργαζόμενοι στο συνεργείο ως τεχνίτες. Όπως φάνηκε σε πρόσφατη έρευνα (Πιτσελά 2001, σελ.882) ο μέσος όρος ηλικίας των κρατουμένων σε ελληνικά καταστήματα για νέους ήταν και τότε μεγάλος, 19.4 ετών, ενώ στην Ολλανδία και στη Γερμανία ήταν 15.7 και 18.6, αντίστοιχα. Αυτό συμβαίνει γιατί στην Ελλάδα και τη Γερμανία οι έφηβοι καταδικάζονται σπάνια σε περιορισμό σε σωφρονιστικό κατάστημα. Παρόμοιο εύρημα είχε και η εμπειρική έρευνα των Πετρόπουλου κ συν 2000, σελ.387.

αίσθηση ότι υπήρξε σχέση εμπιστοσύνης και πολύ καλή συνεργασία με τους ερωτώμενους. Απόδειξη της εμπιστοσύνης τους κρίνουμε ότι είναι οι αναφορές κάποιων σε θέματα «επίμαχα» όπως είναι πχ η βία μεταξύ συγκρατουμένων με την ανοχή του σωφρονιστικού προσωπικού<sup>146</sup> ή η ύπαρξη ναρκωτικών ουσιών εντός του καταστήματος.<sup>147</sup>

Προκειμένου να πραγματοποιηθούν οι συνεντεύξεις χρειάστηκε να παραμείνουμε στο κατάστημα επιπλέον ώρες, γεγονός που αναστάτωσε ορισμένους υπαλλήλους οι οποίοι θεώρησαν ότι επρόκειτο να πληρωθούμε για υπερωριακή απασχόληση έως να ενημερωθούν ότι η έρευνα γίνεται για λόγους σπουδών.

Δεν χρησιμοποιήθηκε κασετόφωνο, με ό,τι αδυναμίες αυτό συνεπάγεται. Κατά τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων σημειώνονταν πάνω στο έντυπο του ερωτηματολογίου τα αντίστοιχα πεδία, λέξεις-κλειδιά ή ολόκληρες φράσεις, μεγάλο μέρος όμως των απαντήσεων καταγραφόταν αμέσως μετά την κάθε συνέντευξη. Η απόδοση των συνεντεύξεων με τη μορφή κειμένου γινόταν την ίδια ή την αμέσως επόμενη ημέρα.

Οι συνεντεύξεις, τελικά, ήταν ημιδομημένες. Τις περισσότερες φορές οι ερωτήσεις δεν έγιναν με την αλληλουχία και τη διατύπωση του ερωτηματολογίου αλλά ανάλογα με την ροή της συζήτησης. Υπήρξαν περιπτώσεις κρατουμένων (κυρίως αλλοδαπών ή αγραμμάτων Ελλήνων) στους οποίους κάποιες ερωτήσεις έγιναν με περισσότερες διευκρινίσεις γιατί έδειξαν να μην τις αντιλαμβάνονται πολύ καλά την πρώτη φορά που τις άκουσαν.

---

<sup>146</sup> Εδώ γίνονται και μπροστά στον υπάλληλο. Τα ξέρουν κι αυτοί κάτω. Άλλωστε, τους ρουφιάνους τι τους έχουν; Και σε ρωτάει μετά η κοινωνική λειτουργός αν είσαι καλά με τους άλλους στο κελί. Ε, καλά θα σου πει ο κρατούμενος ότι είναι, τι θα σου πει («Κώστας»)

<sup>147</sup> Εδώ στη φυλακή, κάτω, μου έχουν πει κάποιες φορές να πάρω πρέζα αλλά λέω όχι («Αργύρης»).

Επιπροσθέτως, η παρουσία σε δύο συνεντεύξεις μη εκπαιδευμένου διερμηνέα δεν διευκόλυνε την επικοινωνία με τον ερωτώμενο κρατούμενο.<sup>148</sup>

### **B.III.Παρουσίαση Αποτελεσμάτων**

Προκειμένου να παρουσιαστούν οι συνεντεύξεις έγινε αλλαγή όλων των ονομάτων και αφαιρέθηκαν στοιχεία του τόπου καταγωγής ή κατοικίας των κρατουμένων που θα οδηγούσαν κάποιον στο να καταλάβει για ποιους πρόκειται.<sup>149</sup>

#### **1.Κοινωνικά χαρακτηριστικά των κρατουμένων**

Το σύνολο των συμμετεχόντων ήταν 30 άτομα. Οι περισσότεροι (19 άτομα- 63.5%) ήταν Έλληνες, το 79% των οποίων προέρχονταν από μειονοτικές ομάδες (Αθίγγανοι και Μουσουλμάνοι). Από τους αλλοδαπούς το 60% ήταν Αλβανοί. Η πλειοψηφία (60%) των αλλοδαπών ζούσε στην Ελλάδα για τουλάχιστον δύο χρόνια.

Ως προς την ηλικία, 21 άτομα (70%) δήλωσαν 17-18 ετών, 7 άτομα (23%) δήλωσαν 16-16.5 ετών, ένας δήλωσε 14 ετών και ένας δεν απάντησε. Συσχετίζοντας τις απαντήσεις με τα στοιχεία των φακέλων που τηρούνται στην κοινωνική υπηρεσία του ΕΚΚΝΑ για τον κάθε κρατούμενο βλέπουμε ότι οι αναφερόμενοι ανήλικοι δηλώνουν σωστά την ηλικία τους, με απόκλιση έως μισό έτος, εξαιρουμένων τεσσάρων που αναφέρονται με απόκλιση ενός-ενάμιση έτους.

#### *Οικογενειακή κατάσταση*

Αναφορικά με την οικογενειακή κατάσταση, οι 24 ανήλικοι (80%) ήταν άγαμοι.<sup>150</sup> Από αυτούς, δύο είχαν διαλύσει αρραβώνα και ένας είχε παντρευτεί με τα έθιμα της παραδοσιακής κοινότητας στην οποία ανήκει και χώρισε. Ένας ανήλικος ήταν έγγαμος και πατέρας δύο παιδιών ενώ τέσσερις είχαν παντρευτεί με τα

---

<sup>148</sup>Για τα μειονεκτήματα από την αναγκαστική χρήση διερμηνέα (ακόμα και αν αυτός είναι επαγγελματίας) και τρόπους μείωσής τους βλ.Σαραντίδη 2005.

<sup>149</sup>Για το λόγο αυτό δόθηκαν και στους αλλοδαπούς ελληνικά ονόματα.

<sup>150</sup>Βλ.και Πιτσελά 2001, σελ.883, Τρωϊανού κ.συν. 1997, σελ.209-210.

παραδοσιακά έθιμα της κοινότητάς τους και είχαν ή περίμεναν το πρώτο τους παιδί. Ένας δεν απάντησε.

Οι νέοι του δείγματος, στο μεγαλύτερο ποσοστό τους (19 άτομα-63.5%), ζούσαν με την πατρική τους οικογένεια πριν συλληφθούν. Από αυτούς οι 6 (20% του συνόλου του δείγματος) ζούσαν με εκτεταμένη οικογένεια. Με συγγενείς ζούσαν 4 ανήλικοι, με φίλους 2 ανήλικοι, μόνοι τους 2 ανήλικοι, ενώ ένας ζούσε με την σύντροφο, ένας σε Ίδρυμα και ένας δεν απάντησε.

Από τα στοιχεία των φακέλων που τηρούνται στην Κοινωνική Υπηρεσία του ΕΚΚΝΑ για τους εν λόγω ανηλίκους φαίνεται ότι 23 μεγάλωσαν σε πολύτεκνες οικογένειες και 10 σε μονογονεϊκές οικογένειες (κυρίως λόγω χωριστής συμβίωσης των γονέων)<sup>151</sup>. Σε 11 περιπτώσεις ανηλίκων κρατουμένων υπάρχουν και άλλα μέλη της οικογένειάς του σε φυλακή, ενώ σε 4 περιπτώσεις οι γονείς των νέων έχουν σοβαρά προβλήματα υγείας. Οι μισοί νέοι του δείγματος μεγάλωσαν σε οικογένειες με περισσότερες της μίας από τις αναφερόμενες δυσκολίες. Αν και δεν υπήρχε σχετική ερώτηση, στις συνεντεύξεις περισσότεροι από τους μισούς τις ανέφεραν.

#### *Εκπαιδευτικό επίπεδο*

Το εκπαιδευτικό επίπεδο των ανηλίκων του δείγματος είναι χαμηλό.<sup>152</sup>

<sup>151</sup>Σε πρόσφατη έρευνα (Πιτσελά 2001, σελ.882-883) φαίνεται ότι με έναν γονέα μεγάλωσε το 37% των νεαρών κρατουμένων στην Ολλανδία που συμμετείχαν στην έρευνα, το 26% στην Ελλάδα και το 18% στη Γερμανία, ενώ κατά τον χρόνο της συνέντευξης οι οικογένειές τους αποτελούνταν από έναν γονέα ως προς το 18% των κρατουμένων στην Ολλανδία, το 20% στη Γερμανία και το 39% στην Ελλάδα. Η μονογονεϊκή οικογένεια ήταν το αποτέλεσμα, κατά σειρά προτεραιότητας, του διαζυγίου των γονέων, του θανάτου του ενός γονέα και σπανίως της άτυπης εγκατάλειψης της οικογένειας από τον ένα γονέα. Παρόμοιο εύρημα είχαν και άλλες εμπειρικές έρευνες (Κουράκης κ.συν 1995, σελ.30,77,108, Πετρόπουλος κ.συν, 2000, σελ.389-390). Για την οικογενειακή κατάσταση των εγκλείστων στο παρελθόν βλ.Φαρσεδάκη 1985, σελ.31 και στις σελ.54-68 για τις οικογενειακές μεταβλητές που επηρεάζουν την παραβατικότητα ανηλίκων. Αντίθετα, στην έρευνα των Τρωϊανού κ.συν. (1997, σελ.204,296) οι γονείς ήταν παντρεμένοι στο 46.88% των περιπτώσεων.

<sup>152</sup>Σε έρευνα που έγινε στο παρελθόν στα Σωφρονιστικά Καταστήματα και τα Ιδρύματα Αγωγής Ανηλίκων φάνηκαν σημαντικές διαφορές μεταξύ των νέων ως προς το μορφωτικό τους επίπεδο ενώ το ποσοστό αναλφαβήτων Ελλήνων Αθίγγανων ήταν και τότε υψηλό. Αυτό που έχει όμως μεγαλύτερη σημασία είναι το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των ανηλίκων παραβατών σε σχέση με τους νέους από τον γενικό πληθυσμό (Πετρόπουλος κ.συν. 2000, σελ.388). Ομοίως, χαμηλό ήταν το μορφωτικό επίπεδο των ανηλίκων και νεαρών εγκλείστων στην έρευνα των Τρωϊανού κ.συν. 1997, σελ.202,214,224,242.

| ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ<br>ΕΠΙΠΕΔΟ | Έλληνες  | Έλληνες<br>μειονοτ. | Αλβανοί  | Αλλοδαποί-<br>άλλες<br>χώρες | Δεν<br>απαντώ | Αριθμός   | Ποσοστό<br>% |
|-------------------------|----------|---------------------|----------|------------------------------|---------------|-----------|--------------|
| Αγράμματος              | 0        | 9                   | 1        | 1                            | 0             | 11        | 36.5         |
| τάξεις Δημοτικού        | 0        | 3                   | 1        | 3                            | 0             | 7         | 23.5         |
| Απολυτήριο<br>Δημοτικού | 3        | 1                   | 2        | 0                            | 0             | 6         | 20           |
| τάξεις Γυμνασίου        | 3        | 0                   | 0        | 0                            | 0             | 3         | 10           |
| Απολυτήριο<br>Γυμνασίου | 0        | 0                   | 2        | 0                            | 0             | 2         | 6.5          |
| Δεν απαντώ              | 0        | 0                   | 0        | 0                            | 1             | 1         | 3.5          |
| Σύνολο                  | <b>6</b> | <b>13</b>           | <b>6</b> | <b>4</b>                     | <b>1</b>      | <b>30</b> | <b>100</b>   |

**Πίνακας1:** εκπαιδευτικό επίπεδο κρατουμένων

Όσο πιο μεγάλη είναι η σχολική τάξη αυξάνουν οι απαιτήσεις και λιγοστεύει ο αριθμός των ανηλίκων που τις παρακολουθούν. Οκτώ από αυτούς συνεχίζουν εντός του καταστήματος τη φοίτησή τους στο σχολείο, οι άλλοι όμως έχουν διακόψει.

Αν και δεν υπήρχε σχετική ερώτηση, δεκαεπτά νέοι μίλησαν για τους λόγους για τους οποίους διέκοψαν τη φοίτηση στο σχολείο. Ως συνηθέστερος λόγος προβάλλεται η εργασία (4 άτομα-23.5% επί των απαντήσεων) και ακολουθούν η χρήση ουσιών, οι αδικαιολόγητες απουσίες, οι διώξεις και αναταραχές στην περιοχή τους (από 3 άτομα). Σε μικρότερο ποσοστό φαίνεται να διέκοψαν το σχολείο λόγω σχέσης/γάμου, λόγω έλλειψης επιθυμίας ή γιατί είχαν δυσκολίες στα μαθήματα.

Εργασία πριν τη φυλάκιση

| ΕΡΓΑΣΙΑ ΠΡΙΝ ΤΗ ΦΥΛΑΚΙΣΗ                | Περιστασιακά | Σχετικά σταθερά | Δεν απαντώ | Αριθμός | Ποσοστό% |
|-----------------------------------------|--------------|-----------------|------------|---------|----------|
| Βοηθός οικοδόμου & συναφών επαγγελμ.    | 3            | 6               | 0          | 9       | 20.50    |
| Πλανόδιος πωλητής                       | 3            | 3               | 0          | 6       | 13.50    |
| Παλαιοπώλης                             | 2            | 3               | 0          | 5       | 11.50    |
| Βοηθός σε λαϊκή αγορά                   | 1            | 3               | 0          | 4       | 9        |
| Βοηθός σε συνεργείο αυτοκινήτων/μηχανών | 3            | 0               | 0          | 3       | 7        |
| Κατασκευαστής ενδυμάτων κ.ά.            | 1            | 2               | 0          | 3       | 7        |
| Αγροτικές εργασίες                      | 2            | 0               | 0          | 2       | 4.50     |
| Καθαριστής                              | 1            | 1               | 0          | 2       | 4.50     |
| Βοηθός σε καφενείο/καντίνα              | 2            | 0               | 0          | 2       | 4.50     |
| Άεργος                                  | 0            | 0               | 2          | 2       | 4.50     |
| Υπάλληλος super market                  | 0            | 1               | 0          | 1       | 2.25     |
| Εργάτης βιομηχανίας                     | 0            | 1               | 0          | 1       | 2.25     |
| Ποδοσφαιριστής                          | 0            | 1               | 0          | 1       | 2.25     |
| Ραδιοφ.Παραγωγός                        | 0            | 1               | 0          | 1       | 2.25     |
| Εργαζόμενος στον τουρισμό               | 1            | 0               | 0          | 1       | 2.25     |
| Δεν απαντώ                              | 0            | 0               | 1          | 1       | 2.25     |
| Σύνολο                                  | 19           | 22              | 3          | 44      | 100      |

Πίνακας2: εργασία κρατουμένων πριν τη φυλάκιση

Εικοσιεπτά ανήλικοι κρατούμενοι (90% του δείγματος)<sup>153</sup> δηλώνουν ότι έχουν εργαστεί στο παρελθόν, εκ των οποίων οι δώδεκα έχουν ασκήσει περισσότερα του ενός από τα επαγγέλματα<sup>154</sup> του πίνακα 2. Σε έντεκα περιπτώσεις οι ανήλικοι εργάζονταν με ένα τουλάχιστον άλλο μέλος της οικογένειάς τους, το οποίο συχνότερα είναι ο πατέρας τους.

## 2.Ποινική κατάσταση

Το μεγαλύτερο ποσοστό των ανηλίκων (16 άτομα-53.5%) είναι καταδικασμένοι σε κάποια ποινή. Υπάρχουν 13 άτομα (43.5%) που είναι υπόδικοι και ένας που δεν απάντησε.

Οι κρατούμενοι αναφέρουν ότι έχουν συλληφθεί για τα εξής αδικήματα<sup>155</sup>:

| ΑΔΙΚΗΜΑ ΠΟΥ ΑΝΑΦΕΡΟΥΝ               | Αριθμός   | Ποσοστό%   |
|-------------------------------------|-----------|------------|
| <b>Κλοπή/Κλοπές</b>                 | 10        | 30.5       |
| <b>Ληστεία</b>                      | 3         | 9          |
| <b>Ανθρωποκτονία (με πρόθεση)</b>   | 5         | 15         |
| <b>Απόπ.Ανθρωποκτονίας(πρόθεση)</b> | 1         | 3          |
| <b>Παράβαση Ν.για Ναρκωτικά</b>     | 9         | 27.5       |
| <b>Πλαστά Έγγραφα</b>               | 3         | 9          |
| <b>Βιαιοπραγίες</b>                 | 2         | 6          |
| <b>Σύνολο</b>                       | <b>33</b> | <b>100</b> |

**Πίνακας3α:** αδίκημα για το οποίο αναφέρουν οι κρατούμενοι ότι συνελήφθησαν

<sup>153</sup>Βλ. Πετρόπουλο κ.συν. 2000, σελ.395, έρευνα στην οποία μεγάλο ποσοστό των ερωτώμενων ανηλίκων είχαν πριν την φυλάκισή τους εργαστεί, όχι πάντα σε σταθερή βάση. Τα επαγγέλματα που είχαν ασκήσει ήταν μειωμένης εισοδηματικής εμβέλειας και χαμηλού κοινωνικού γοήτρου, όπως συνέβαινε και με τους γονείς τους. Ομοίως, χαμηλού κοινωνικού επιπέδου ήταν και οι ερωτώμενοι σε παλαιότερη έρευνα, όπως προκύπτει από τα επαγγέλματα τόσο των ίδιων όσο και των γονέων τους (Τρωϊανού κ.συν. 1997, σελ.203-204). Βλ. και Φαρσεδάκη 1985, σελ.81.

<sup>154</sup>Σε κάποια από αυτά απαγορεύεται η απασχόληση ανηλίκων βάσει της αρ.130621/2003 απόφασης του Υπουργού Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων.

<sup>155</sup>Οι Πετρόπουλος κ.συν. (2000, σελ.390-391) βρήκαν ότι στις αξιόποινες παραβάσεις που οδήγησαν τους ερωτώμενους στα Ιδρύματα Αγωγής ή στα Σωφρονιστικά Καταστήματα Ανηλίκων προηγούνταν οι κλοπές (47.8%), ακολουθούσαν οι ληστείες (13.5%), οι ανθρωποκτονίες (10.1%), τα ναρκωτικά (9.6%) και οι βιασμοί (3.4%). Μεγάλο ποσοστό ανηλίκων βρέθηκε στα Ιδρύματα όχι γιατί διέπραξε κάποιο έγκλημα αλλά γιατί δεν είχε τις ευκαιρίες να αποφύγει το «ετικετάρισμα». Η προσβολή της ιδιοκτησίας ήταν το αδίκημα που οδήγησε στο σωφρονιστικό κατάστημα και τους περισσότερους ερωτώμενους, 67.71%, στην έρευνα των Τρωϊανού κ.συν. (1997, σελ.211).

Τρεις κρατούμενοι αναφέρουν ότι έχουν συλληφθεί για περισσότερα του ενός αδικήματα και έτσι το σύνολο των απαντήσεων είναι άνω των 30. Δεκατρείς κρατούμενοι του δείγματος λένε ή υπονοούν ότι είναι αθώοι<sup>156</sup> και δύο λένε ότι δεν διέπραξαν όλα τα αδικήματα για τα οποία κατηγορούνται.

Συσχετίζοντας με τον φάκελο του κάθε κρατουμένου, είδαμε ότι όσοι κρατούνται για ανθρωποκτονία ή απόπειρα ανθρωποκτονίας (πλην ενός) δεν ανέφεραν ότι τελέστηκε από πρόθεση. Επίσης, θεωρήσαμε αξιοπρόσεκτο ότι 14 άτομα (46.50%) δεν αναφέρουν σωστά για ποιο αδίκημα κρατούνται. Οι εννέα παραλείπουν κάποια από τις αιτίες εγκλεισμού, δύο νομίζουν ότι κρατούνται και για επιπλέον αδικήματα, ενώ δύο έχουν εντελώς λάθος εικόνα για την αιτία κράτησης<sup>157</sup>. Δύο κρατούμενοι αναφέρουν ότι κρατούνται για «ληστεία» και όχι «ληστείες» όπως πραγματικά ισχύει. Ένας από τους δύο αυτούς κρατουμένους έχει παραλείψει και μία από τις αιτίες εγκλεισμού.

Τα 16 άτομα που έχουν δικαστεί λένε ότι καταδικάστηκαν στις εξής ποινές

| ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΗ ΠΟΙΝΗ  | Αριθμός   | Ποσοστό%   |
|--------------------|-----------|------------|
| Έως και ένα έτος   | 5         | 31.25      |
| Έως και τρία έτη   | 3         | 18.75      |
| Έως και πέντε έτη  | 4         | 25         |
| Άνω των πέντε ετών | 3         | 18.75      |
| Δεν ξέρω           | 1         | 6.25       |
| Σύνολο             | <b>16</b> | <b>100</b> |

**Πίνακας3β:** ποινή που αναφέρουν οι κρατούμενοι ότι τους έχει επιβληθεί

Οι περισσότεροι (9 άτομα) από τους ανωτέρω 16 κρατουμένους δεν έχουν σωστή εικόνα για την ποινή με την οποία κρατούνται. Πέντε κρατούνται με μεγαλύτερη ποινή από όσο νομίζουν (απόκλιση κατά μέσο όρο 6 μήνες) και τρεις με

<sup>156</sup> Οι δύο αθώωθηκαν στο δικαστήριο.

<sup>157</sup> Αναφέρουν ότι κρατούνται για κλοπή ενώ κρατούνται ο μιν ένας για ναρκωτικά, ο δε άλλος για ληστείες, κλοπές, σωματική βλάβη και παράβαση Ν.2170/93.

μικρότερη ποινή<sup>158</sup>. Τέλος, ένας λέει ότι δεν γνωρίζει καθόλου τι ποινή του επεβλήθη, αν και στο ένα από τα δύο δικαστήρια ήταν παρών.

Η πλειοψηφία των νέων του δείγματος δεν γνωρίζουν για πόσο καιρό ακόμα θα κρατούνται: εννέα καταδικασθέντες συν δεκατρείς από τους δεκατέσσερις υποδίκους<sup>159</sup>. Μόλις επτά από τους καταδικασθέντες είπαν με σιγουριά το υπόλοιπο της ποινής που μένει να εκτιθεί και από αυτούς μόνο για τον ένα επιβεβαιώθηκε ότι έχει δίκιο να περιμένει από μέρα σε μέρα την αποφυλάκισή του. Για τους άλλους ήταν δύσκολο να υπολογιστεί με ακρίβεια το υπόλοιπο γιατί δεν ήταν γνωστό τι ημερομίσθια τυχόν θα είχαν στη συνέχεια της κράτησής τους.

Σχεδόν οι μισοί κρατούμενοι του δείγματος (14 άτομα-46.50%) λένε ότι είχαν εμπλοκή με τη δικαιοσύνη στο παρελθόν. Από αυτούς οι επτά αναφέρουν προηγούμενη εμπειρία κράτησης (τέσσερις ήταν ξανά στο ίδιο Κατάστημα), τέσσερις αναφέρουν προηγούμενες συλλήψεις/δίκες και τρεις αναφέρουν παραμονή στο ΙΑΑΑ Βόλου.<sup>160</sup> Άλλοι δύο είχαν φιλοξενηθεί εκεί. Αξιοσημείωτο είναι ότι όλοι όσοι είχαν στο παρελθόν παραμείνει στα ΙΑΑΑ και ΑΣΚΑ τα θεωρούν χώρους πολύ καλύτερους του ΕΚΚΝΑ. Τρεις, μάλιστα, από τους πέντε ανηλίκους που έχουν ζήσει στο ΙΑΑΑ δεν το θεωρούν ως κράτηση, ακόμα και αν έχει επιβληθεί από δικαστήριο.

Στην πλειοψηφία τους οι ανήλικοι συλλαμβάνονται την δεύτερη φορά για αδίκημα σοβαρότερο αυτού για το οποίο λένε ότι είχαν σε νεαρότερη ηλικία απασχολήσει την δικαιοσύνη. Μόνο δύο από τους 14 συνελήφθησαν για το ίδιο

---

<sup>158</sup>Ένας από αυτούς τους τρεις έχει μεν πέντε μήνες μικρότερη ποινή από όσο νομίζει, όμως του έχει επιβληθεί και ποινή απέλασης που δεν την αναφέρει

<sup>159</sup>Ένας υπόδικος δεν απάντησε αλλά είχε ήδη έτοιμα τα πράγματά του για την αποφυλάκιση που έγινε λίγο έπειτα

<sup>160</sup>Στην έρευνα των Πετρόπουλου κ.συν (2000, σελ.392) το ποσοστό υποτροπής ανερχόταν στο 25.8%, ενώ για την πλειονότητα των ανηλίκων, 53.4%, ήταν ο πρώτος τους εγκλεισμός. Αντίθετα, σε παλαιότερη έρευνα το ποσοστό των υποτρόπων κρατουμένων ήταν τουλάχιστον 53.13% (Τρωϊανού κ.συν. 1997, σελ.210).

ακριβώς αδίκημα ενώ σε δύο περιπτώσεις δεν γνωρίζουμε γιατί είχαν συλληφθεί στο παρελθόν.

### 3.Συμμετοχή σε προγράμματα για την πρόληψη της υποτροπής

Λιγότεροι από τους μισούς κρατούμενους συμμετέχουν σε κάποιο από τα προγράμματα που πραγματοποιούνται στο κατάστημα κράτησης.

#### *Εκπαιδευτικά προγράμματα*

| ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ<br>ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ | Έλληνες  | Αλλοδαποί | Δεν<br>απαντώ | Αριθμός  | Ποσοστό%   |
|-----------------------------|----------|-----------|---------------|----------|------------|
| <b>Δημοτικό</b>             | 3        | 1         | 0             | 4        | 50         |
| <b>Γυμνάσιο</b>             | 2        | 1         | 0             | 3        | 37.5       |
| <b>«Σχολείο»(αόριστα)</b>   | 0        | 0         | 1             | 1        | 12.5       |
| <b>Σύνολο</b>               | <b>5</b> | <b>2</b>  | <b>1</b>      | <b>8</b> | <b>100</b> |

**Πίνακας4:** φοίτηση σε εκπαιδευτικά προγράμματα εντός του ΕΚΚΝΑ

Μόνο 8 από τους 30 ανήλικους του δείγματος (26.50%) αναφέρουν ότι κατά την κράτησή τους παρακολούθησαν μαθήματα σε ένα από τα εκπαιδευτικά ιδρύματα που λειτουργούν στο ΕΚΚΝΑ. Δύο όμως από αυτούς (ένας Έλληνας μαθητής Δημοτικού και ένας Γυμνασίου) το διέκοψαν πριν την πραγματοποίηση της έρευνας δηλώνοντας ότι δεν τους βοηθούσε να μάθουν κάτι.

Από τους υπόλοιπους ανηλίκους, δέκα άτομα αναφέρουν ότι θα ήθελαν να ήταν μαθητές αλλά όταν εισήλθαν στο Κατάστημα (Ιανουάριος 2006 και εξής) οι εγγραφές είχαν σταματήσει ενώ τέσσερις επέλεξαν να εργαστούν και έτσι δεν μπορούσαν να εγγραφούν στο σχολείο. Οι υπόλοιποι οκτώ ανήλικοι δεν επιδίωξαν να φοιτήσουν στο σχολείο. Οι τρεις αναφέρουν αρνητική προηγούμενη εμπειρία τους από το εκπαιδευτικό σύστημα, κυρίως κατά την περίοδο ελευθερίας τους, ενώ πέντε απαντούν μάλλον αόριστα (πχ«Δεν το ζήτησα»)

Για την συμβολή των εκπαιδευτικών προγραμμάτων κατά τη διάρκεια κράτησης μίλησαν οι οκτώ μαθητές και δεκατρείς από τους ανηλίκους που δεν

φοιτούν στο σχολείο. Κάποιοι έδωσαν περισσότερες από μία απαντήσεις. Η άποψή τους είναι ότι το σχολείο βοηθάει στους εξής τομείς:

| ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ |                  |                     |         |          |
|------------------------------------|------------------|---------------------|---------|----------|
| <u>A)ΜΕΤΑ ΤΗ ΦΥΛΑΚΗ</u>            | Άποψη<br>μαθητών | Άποψη μη<br>μαθητών | Αριθμός | Ποσοστό% |
| Σχολικές Γνώσεις                   | 4                | 10                  | 14      | 41       |
| Διευκόλυνση ζωής μετά              | 1                | 5                   | 6       | 17.5     |
| Τίτλος Σπουδών                     | 1                | 2                   | 3       | 9        |
| ΠνευματικήΚαλλιέργεια              | 0                | 3                   | 3       | 9        |
| <u>B)ΜΕΣΑ ΣΤΗ ΦΥΛΑΚΗ</u>           | Άποψη<br>μαθητών | Άποψη μη<br>μαθητών | Αριθμός | Ποσοστό% |
| Μείωση Ποινής                      | 2                | 3                   | 5       | 14.50    |
| Δραστηριοποίηση                    | 1                | 1                   | 2       | 6        |
| Καλύτερη έκβαση δίκης              | 0                | 1                   | 1       | 3        |
| Σύνολο                             | 9                | 25                  | 34      | 100      |

**Πίνακας5:** συμβολή των εκπαιδευτικών προγραμμάτων κατά τη διάρκεια κράτησης

Οι περισσότεροι ανήλικοι (41%, όλοι Έλληνες αγράμματοι ή αλλοδαποί) αναφέρουν σαν βοήθεια από το σχολείο τις γνώσεις που αυτό προσφέρει. Αυτό που έχει ενδιαφέρον για την παρούσα έρευνα είναι ότι η φοίτηση στο σχολείο δεν επηρεάζει την στάση των ανηλίκων ως προς την χρησιμότητά του. Άλλωστε, τόσο για τους μαθητές όσο και για εκείνους που για οποιονδήποτε λόγο δεν έχουν εγγραφεί στο σχολείο, η εκπαίδευση θεωρείται χρήσιμη για τη ζωή μετά τη φυλακή (76.50% επί των απαντήσεων).

#### *Προγράμματα κατάρτισης*

Κανείς από τους ανηλίκους του δείγματος δεν συμμετέχει σε προγράμματα κατάρτισης εντός του ΕΚΚΝΑ, αφού την τρέχουσα σχολική περίοδο πραγματοποιήθηκαν μόνο δύο προγράμματα τα οποία οι ανήλικοι δεν μπορούσαν να παρακολουθήσουν είτε γιατί δεν είχαν τις προϋποθέσεις είτε γιατί δεν είχαν ακόμα εισαχθεί στο κατάστημα.

Δεκατέσσερις ανήλικοι έχουν την άποψη ότι χρειάζονται προγράμματα κατάρτισης στα εξής αντικείμενα:

| ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ<br>ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ   | Αριθμός   | Ποσοστό%   |
|-----------------------------|-----------|------------|
| Μηχανικός αυτοκινήτου       | 3         | 18.75      |
| Άλλες τεχνικές κατευθύνσεις | 2         | 12.50      |
| Μουσική                     | 2         | 12.50      |
| Ζωγραφική/χειροτεχνία       | 2         | 12.50      |
| Γλώσσα                      | 2         | 12.50      |
| Πληροφορική                 | 1         | 6.25       |
| Κηπουρική                   | 1         | 6.25       |
| (οτιδήποτε)                 | 3         | 18.75      |
| Σύνολο                      | <b>16</b> | <b>100</b> |

**Πίνακας6:** αντικείμενα κατάρτισης που ενδιαφέρουν τους ανηλίκους κρατουμένους

Οι λόγοι για τους οποίους οι ανήλικοι ανέφεραν ότι είναι χρήσιμα τα προγράμματα κατάρτισης συνδέονται κυρίως με τα προσωπικά τους ενδιαφέροντα (11 απαντήσεις, από τις οποίες μόνο σε μία ανταποκρίνονται τα προσφερόμενα αντικείμενα κατάρτισης). Μόλις επτά άτομα θεωρούν τα προγράμματα κατάρτισης χρήσιμα για τη ζωή τους μετά την αποφυλάκιση ενώ ένας θεωρεί ως χρησιμότητα των προγραμμάτων τη μείωση της ποινής από τη συμμετοχή αυτά.

Τέλος, υπάρχουν τέσσερα άτομα που θεωρούν ότι τα προγράμματα κατάρτισης χρησιμεύουν ελάχιστα ή καθόλου στους κρατουμένους.

#### *Προγράμματα υποστήριξης*

Από τους ανηλίκους του δείγματος μόνο 12 άτομα (40%) αναφέρθηκαν σε προγράμματα υποστήριξης στα οποία είχαν συμμετάσχει κατά τη διάρκεια κράτησης. Όλοι είναι Έλληνες, τέσσερις από τους οποίους ανέφεραν δύο ταυτόχρονα προγράμματα.

| ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ  | Έλληνες | Αλλοδαποί | Αριθμός | Ποσοστό% |
|--------------------------|---------|-----------|---------|----------|
| «Στροφή»                 | 1       | 0         | 1       | 6.25     |
| Εκκλησία                 | 9       | 0         | 9       | 56.25    |
| Εθελοντές Δήμου Κηφισιάς | 4       | 0         | 4       | 25       |
| «Γιατροί του Κόσμου»     | 1       | 0         | 1       | 6.25     |
| Εθελόντρια Ψυχολόγος     | 1       | 0         | 1       | 6.25     |
| Σύνολο                   | 16      | 0         | 16      | 100      |

**Πίνακας7:** συμμετοχή σε προγράμματα υποστήριξης εντός του ΕΚΚΝΑ

Τρεις από τους ανηλίκους που απάντησαν καταφατικά σε αυτή την ερώτηση δεν συμμετείχαν την περίοδο της έρευνας σε κάποιο από τα προγράμματα υποστήριξης που ανέφεραν: το πρόγραμμα της ΜΚΟ «Γιατροί του Κόσμου» είχε διακοπεί περίπου ένα έτος πριν, ενώ οι ανήλικοι που πήγαιναν στη «στροφή» και στην Ψυχολόγο διέκοψαν γιατί δεν ένιωθαν να δέχονται βοήθεια.

Η πλειοψηφία των ανηλίκων που συμμετέχουν σε προγράμματα υποστήριξης αναφέρουν ως τέτοιο την Εκκλησία. Πρόκειται για 9 Έλληνες<sup>161</sup> από το σύνολο των 19 Ελλήνων του δείγματος ή- κατά άλλη εκτίμηση- 9 στους 15 Έλληνες μη Μουσουλμάνους.

Μόνο δύο από τους ανηλίκους κρατούμενους που πάνε στην Εκκλησία (22.25%) πιστεύουν ότι αυτό θα βοηθήσει τη ζωή τους μετά την αποφυλάκιση. Στις υπόλοιπες απαντήσεις φαίνεται ότι οι ανήλικοι συνδέουν τη βοήθεια της Εκκλησίας κυρίως με τον χρόνο έκτισης της ποινής. Συγκεκριμένα, τέσσερις επικαλούνται συναισθηματικούς λόγους, τρεις λόγους πίστης, δύο θεωρούν βοηθητικό το ότι δέχονται συμβουλές και ένας το ότι δίνεται υλική βοήθεια.

<sup>161</sup> Οι πέντε από αυτούς αναφέρονται στον ιερέα του Ιερού Ναού Αγίου Γεωργίου Διονύσου και τις κυρίες της συνοδείας του, ο ένας στην Χριστιανική Ένωση Επιστημόνων, ο ένας και στις δύο αυτές ομάδες και δύο αόριστα στην «εκκλησία».

Το δεύτερο σε συχνότητα αναφερόμενο από τους ανηλίκους πρόγραμμα υποστήριξης είναι αυτό των εθελοντών από το ΚΕΚΟΙΠΟ Δήμου Κηφισιάς. Από τους τέσσερις ανηλίκους που συμμετέχουν σε αυτό οι τρεις (75%) πιστεύουν ότι θα τους βοηθήσει μετά την αποφυλάκιση. Άλλες απαντήσεις συνδέουν τη βοήθεια του προγράμματος με τον χρόνο έκτισης της ποινής: Τρεις ανήλικοι αναφέρουν ότι εκεί ξεχνιούνται/περνά ωραία η ώρα τους, δύο ότι δέχονται συμβουλές/σημαντική υποστήριξη, δύο ότι δίνεται υλική βοήθεια και ένας ότι ενημερώνεται για το πώς είναι η ζωή στον εκτός φυλακής κόσμο.

Μολονότι μόνο ένας ανήλικος συμμετείχε στο πρόγραμμα «στροφή» (και αυτός διέκοψε), το εν λόγω πρόγραμμα υποστήριξης φαίνεται να είναι το πιο γνωστό στους κρατούμενους, αφού το αναφέρουν άλλα δώδεκα άτομα, έστω και για να πούνε ότι δεν το παρακολουθούν. Οι μισοί από αυτούς λένε ότι έκαναν χρήση ουσιών αλλά δεν τους ενδιαφέρει το πρόγραμμα και δεν νιώθουν ότι χρειάζονται απεξάρτηση<sup>162</sup> Πέντε λένε ότι δεν ήταν χρήστες ουσιών και ένας δεν σχολίασε γιατί δεν πάει εκεί.

Παρά την αναμφισβήτητη σημασία ενός προγράμματος για νεαρούς χρήστες ουσιών που κρατούνται σε σωφρονιστικό κατάστημα,<sup>163</sup> μόνο ένας κρατούμενος αναφέρει ότι συμμετείχε στις ομάδες συμβουλευτικής και αυτοβοήθειας από το ΚΕΘΕΑ-«στροφή» και αυτός διέκοψε γρήγορα γιατί, όπως λέει, ένιωσε ότι δεν θα βοηθηθεί. Ίσως, όμως, να ενήργησε έτσι αντιστεκόμενος στην αλλαγή του.

Παρά την προσπάθειά μας, όπως ήδη αναφέρθηκε, να αποφύγουμε συζήτηση για την κοινωνική υπηρεσία της φυλακής, υπήρξαν σχετικές αναφορές από τρεις

---

<sup>162</sup> Γιατί, σύμφωνα με όσα λένε, οι δύο σταμάτησαν μόνοι τη χρήση, ο ένας ήταν χρήστης λίγο καιρό, ένας πήγαινε στο πρόγραμμα κατά την προηγούμενη κράτησή του και δεν νομίζει ότι προσφέρει ουσιαστική βοήθεια ενώ δύο λένε ότι γράφτηκαν στη «στροφή» αλλά δεν πήγαν γιατί δεν άκουσαν να τους φωνάζουν (ο ένας από αυτούς είναι πλέον τακτικό μέλος του προγράμματος, ο άλλος όμως δεν φαίνεται να έχει γραφτεί ποτέ).

<sup>163</sup> Βλ. και Πουλόπουλο 2005, σελ. 66-67.

κρατουμένους, όχι όμως απαραίτητα σε αυτό το σημείο της συνέντευξης.<sup>164</sup> Επίσης, υπήρχαν τρεις ανήλικοι που θα προτιμούσαν υποστήριξη από άτομα εκτός των υπαλλήλων του καταστήματος.<sup>165</sup>

### Εργασία

| ΕΡΓΑΣΙΑ                | Έλληνες   | Αλλοδαποί | Αριθμός   | Ποσοστό%   |
|------------------------|-----------|-----------|-----------|------------|
| <b>Καθαριότητα</b>     | 5         | 0         | 5         | 50         |
| <b>Μαγειρείο</b>       | 4         | 0         | 4         | 40         |
| <b>Διάφορες θέσεις</b> | 1         | 0         | 1         | 10         |
| <b>Σύνολο</b>          | <b>10</b> | <b>0</b>  | <b>10</b> | <b>100</b> |

**Πίνακας8:** εργασία εντός του ΕΚΚΝΑ

Δέκα ανήλικοι εργάζονται ή έχουν εργαστεί κατά την κράτησή τους και όλοι είναι Έλληνες. Από τις συνεντεύξεις προκύπτει ότι όλοι εργάζονταν και πριν συλληφθούν. Από τους ανηλίκους που δεν εργάζονται, οι περισσότεροι (12 άτομα: 8 Έλληνες, 4 αλλοδαποί) έχουν ζητήσει να τοποθετηθούν σε εργασία και περιμένουν κατά μέσο όρο από ένα έως ενάμιση μήνα.

Από τους δέκα ανηλίκους που έχουν εργαστεί στη φυλακή οι οκτώ είναι κατάδικοι και μόνο δύο υπόδικοι. Πρόκειται για δύο ανηλίκους κάτω από 17 ετών που έχουν προφυλακιστεί για ανθρωποκτονία. Από τους δώδεκα ανηλίκους που περιμένουν εργασία οι περισσότεροι (επτά άτομα) είναι υπόδικοι.

Για την συμβολή της εργασίας μίλησαν οι δέκα εργαζόμενοι και δεκατέσσερις από τους ανηλίκους που δεν εργάζονται. Κάποιοι έδωσαν περισσότερες από μία απαντήσεις.

<sup>164</sup>Ενδεικτικά: Δεν με πίστεψαν οι δικαστές, δεν μου αναγνώρισαν ελαφρυντικά. Και είχα πάρει στη δίκη έκθεση της κοινωνικής υπηρεσίας, διαγωγή, χαρτί από το σχολείο, όλα τα είχα («Κώστας»).

<sup>165</sup>Ενδεικτικά: Εδώ βλέπεις όλο τα ίδια πράγματα και τους ίδιους ανθρώπους και τρελαίνεσαι. Πρέπει να βλέπεις λίγο κόσμο γιατί μετά βγαίνεις και σου φαίνονται όλα αλλιώς («Μανώλης»).

| ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ     |                   |                      |           |            |
|--------------------------|-------------------|----------------------|-----------|------------|
| <u>A)ΜΕΤΑ ΤΗ ΦΥΛΑΚΗ</u>  | Άποψη εργαζομένων | Άποψη μη εργαζομένων | Αριθμός   | Ποσοστό%   |
| Εκμάθηση επαγγέλματος    | 6                 | 3                    | 9         | 22         |
| (αόριστα)                | 0                 | 1                    | 1         | 2.50       |
| <u>B)ΜΕΣΑ ΣΤΗ ΦΥΛΑΚΗ</u> | Άποψη εργαζομένων | Άποψη μη εργαζομένων | Αριθμός   | Ποσοστό%   |
| Μείωση Ποινής            | 8                 | 10                   | 18        | 44         |
| Δραστηριοποίηση          | 1                 | 7                    | 8         | 19.50      |
| Καλύτερη έκβαση δίκης    | 1                 | 2                    | 3         | 7          |
| Αποφυγή πειθαρχικών      | 0                 | 1                    | 1         | 2.50       |
| Τιμωρία                  | 0                 | 1                    | 1         | 2.50       |
| Σύνολο                   | <b>16</b>         | <b>25</b>            | <b>41</b> | <b>100</b> |

**Πίνακας9:** συμβολή της εργασίας κατά τη διάρκεια κράτησης

Είναι ενδιαφέρον ότι λιγότεροι από το ένα τρίτο των ανηλίκων που απάντησαν σε αυτή την ερώτηση (24.50%), θεωρούν χρήσιμο για τη ζωή μετά την αποφυλάκιση το να εργάζεται κάποιος κατά τη διάρκεια κράτησης.

#### *Δραστηριότητες «ελεύθερου χρόνου»*

Εικοσιτρείς νέοι αναφέρθηκαν σε μία τουλάχιστον δραστηριότητα «ελεύθερου χρόνου» τους στο ΕΚΚΝΑ, έξι είπαν ότι δεν δραστηριοποιούνται καθόλου αλλά περνούν τον χρόνο τους ξαπλωμένοι στο κελί<sup>166</sup> και ένας δεν απάντησε.

<sup>166</sup>Ενδεικτικά: Στο κρεβάτι μένω. Δεν κάνω τίποτα. Η ώρα περνάει με καφέ και τσιγάρο («Ανδρέας»). Κοιμάμαι όλη μέρα. Δεν κοιμάμαι τα βράδια γιατί σκέφτομαι ότι είμαι τζάμπα φυλακή. Στο δικό μας κελί δεν έχουμε και τηλεόραση. Όλοι είμαστε ανήλικοι, μικρά παιδιά («Ηρακλής»).

| ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ        | Έλληνες   | Αλλοδαποί | Αριθμός   | Ποσοστό %  |
|-----------------------|-----------|-----------|-----------|------------|
| Αθλητισμός            | 5         | 7         | 12        | 25         |
| Τηλεθέαση             | 10        | 2         | 12        | 25         |
| Παρέα συγκαταμενών    | 5         | 3         | 8         | 16.50      |
| Βόλτες στο προαύλιο   | 5         | 2         | 7         | 14.50      |
| Χειροτεχνία/ζωγραφική | 4         | 0         | 4         | 8.50       |
| Μουσική               | 1         | 2         | 3         | 6.50       |
| Διάβασμα              | 1         | 1         | 2         | 4          |
| Σύνολο                | <b>31</b> | <b>17</b> | <b>48</b> | <b>100</b> |

**Πίνακας10:** δραστηριότητες «ελεύθερου χρόνου» εντός του ΕΚΚΝΑ

Από τους κρατούμενους που δραστηριοποιούνται, το μεγαλύτερο ποσοστό βλέπει τηλεόραση ή γυμνάζεται, όχι όμως στα πλαίσια του προγράμματος «Άθληση για όλους» του οποίου την ύπαρξη φαίνεται να αγνοούν οι ανήλικοι. Ίσως αυτό οφείλεται στο ότι η έναρξη του προγράμματος κατά το τρέχον έτος έγινε στο μέσο περίπου της περιόδου των συνεντεύξεων.

Οι περισσότεροι ανήλικοι δεν αναφέρουν σε τι τους βοηθάει η δραστηριοποίησή τους εντός του καταστήματος. Αυτοί που απάντησαν τόνισαν κυρίως ότι είναι ένας τρόπος δημιουργικής αξιοποίησης του χρόνου τους, δεν θεωρούν όμως ότι θα τους βοηθήσει στη ζωή τους μετά την αποφυλάκιση.<sup>167</sup> Μόνο

<sup>167</sup>Ενδεικτικά: *Κάνω κορνίζες με ξυλάκια και τις δίνω δώρο σε συγγενείς μου για να βάζουν τις φωτογραφίες τους. Αυτό με βοηθάει, έχω καλές ιδέες στο μυαλό μου όταν δουλεύω. Έχω χρόνο να σκεφτώ πράγματα ωραία. Σκέφτομαι διαφορετικά όταν κάνω τις κορνίζες. Ξεχνιέμαι («Λευτέρης»).* *Κάνω κορνίζες με ξυλάκια για φίλους μου, όποτε έχω ξυλάκια. Αυτό βοηθάει κάπως, είναι μια ικανότητα. Περνάει η ώρα δημιουργικά οπότε δεν κάνω παρέα με διάφορους και γλιτώνω τα χειρότερα. Στη ζωή μου μετά την αποφυλάκιση θα δείξω σε άλλους πώς γίνεται, όχι όμως και να το κάνω σαν δουλειά («Γρηγόρης»).*

ένας ανήλικος που αθλείται<sup>168</sup> πιστεύει ότι η δραστηριοποίησή του θα επηρεάσει την μετά την αποφυλάκιση ζωή, εφόσον θα έχει μια καλή φυσική κατάσταση.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ακόμα κι όταν οι ανήλικοι δραστηριοποιούνται με κάτι συνήθως το κάνουν χωρίς ιδιαίτερη διάθεση ενώ εκφράζονται και παράπονα για ελλείψεις σε υλικοτεχνική υποδομή.<sup>169</sup> Στον λόγο των ανηλίκων κυριαρχούν αρνητικά συναισθήματα, πίκρα, ανία και ο φόβος να δραστηριοποιηθούν εκτός του κελιού τους για να μην υποστούν βία από παλαιότερους κρατουμένους.<sup>170</sup>

#### 4.Επιθυμίες και προσδοκίες των κρατουμένων

Στο τελευταίο τμήμα της έρευνας οι ανήλικοι κλήθηκαν να μιλήσουν για την ζωή τους μετά την αποφυλάκιση και τους παράγοντες που τυχόν θα την διευκόλυναν.

*«Τι θα θέλατε να είναι διαφορετικό στη διάρκεια κράτησής σας ώστε να βοηθηθείτε πιο πολύ για την περίοδο μετά την αποφυλάκιση;»*

Με εξαίρεση δύο ανηλίκους που πιστεύουν ότι δεν χρειάζεται να υπάρξει κάποια επιπλέον μέριμνα για την προετοιμασία της ζωής τους μετά την αποφυλάκιση,

---

<sup>168</sup> «Διονύσης».

<sup>169</sup> Ενδεικτικά: Έξω πήγαινα σε γυμναστήριο και πιο παλιά έκανα τρία χρόνια βόλεϊ. Εδώ τι γυμναστική να κάνεις; Μόνο μονόζυγο έχει κάτω...Σαν φυλακή ανηλίκων που υποτίθεται ότι είναι εδώ, δεν μπορεί να βλέπεις μόνο την ακτίνα. Το μυαλό στην ακτίνα κλείνει. Γιατί να μην είναι σαν το παράρτημα όλη η φυλακή; Εκεί θέλουν να πάνε όλοι για τα προνόμια που υπάρχουν. Έχει ησυχία, σεβασμό, πλυντήρια, επιτρέπονται κάποιες παραπάνω ηλεκτρικές συσκευές. Γιατί να μην είναι και στην άλλη φυλακή έτσι; («Κυριάκος») Τι να κάνω; Ούτε τηλεόραση δεν έχουμε μέσα. Μόνο το δικό μας κελί δεν έχει. Εφυγε εκείνος που είχε την τηλεόραση. Το βράδυ χθες ζητήσαμε και μας έβαλε ο Αρχιφύλακας σε κελί που είχε τηλεόραση και είδαμε το “Γη και Ουρανός”...Συνήθως δεν κάνουμε τίποτα. Καθόμαστε στο κρεβάτι, μιλάμε, κάνουμε πλάκα. Σφουγγαρίζουμε. Κάνουμε φασίνα κάθε μέρα και περνάει η ώρα. Μετά κοιμόμαστε. Βαρετά είναι...Κάνω και γυμναστική μόνος μου. Μονόζυγο, κάμψεις. Κάθε μέρα κάνω γυμναστική, όταν δεν έχω δουλειά στο κελί («Λουκάς»).

<sup>170</sup> Ενδεικτικά: Είμαι στο κελί όλη την ώρα. Κάθομαι, βλέπω τηλεόραση, δεν έχω τι να κάνω...Δεν βγαίνω στο προαύλιο με τους άλλους, δεν θέλω...Με βοηθάει που κλείνομαι. Δεν θα κάνεις ποτέ φασαρία έτσι, πειθαρχικά. Έξω μπορούν να σε πειράζουν, ενώ στο κελί κανένας. Αυτό μου το λένε οι παλιοί («Φάνης») Έγινε σαν τρελός πια. Πού να το καταλάβω εγώ πώς βρέθηκα εδώ...Δεν έχω όρεξη για μάλα και τέτοια. Και στο προαύλιο αν βγω, κάθομαι σε μια γωνιά. Μετά ξανά στο κελί μου, για την πάρτη μου. Δεν μιλάω και τόσο στους άλλους, μερικές φορές μιλάω στα παιδιά του κελιού...Δεν έχω δύναμη καθόλου γιατί είμαι άδικα («Ορέστης») Στενοχωριέμαι, κλαίω, δεν μπορώ. Προσπαθώ να το ξεπεράσω αλλά δεν μπορώ. Ξυπνάω το πρωί και βλέπω κάγκελα. Ανεβαίνω και κατεβαίνω τα σκαλιά, βγαίνω έξω. Μόνος παραμιλάω. Δεν κάνω παρέες για να μην μπλέξω. Δεν παίζω ποδόσφαιρο, αν και είμαι ποδοσφαιριστής, γιατί μας πειράζουν οι (άλλης εθνικότητας) («Χάρης»). Για το ρόλο του σωματιοειδούς προσωπικού στην αποφυγή ή μη της βίας μεταξύ συνομηλίκων βλ. Peterson-Badali & Koegl 2002, σελ.46-47.

οι υπόλοιποι έκαναν τουλάχιστον μία παρατήρηση. Η συνολική τους εκτίμηση για τον χώρο κράτησης είναι αρνητική.<sup>171</sup>

Οι μισοί ερωτώμενοι (15 άτομα-50%) επιθυμούν επέκταση των ήδη υπαρχόντων προγραμμάτων εργασίας (6 απαντήσεις), κατάρτισης (5 απαντήσεις), εκπαίδευσης και δραστηριοτήτων «ελεύθερου χρόνου» (από 3 απαντήσεις). Δεν υπήρξε κάποια πρόταση για επέκταση των προγραμμάτων υποστήριξης, όμως εκφράστηκε από ορισμένους ανηλίκους ως υποστηρικτικός παράγοντας η διευκόλυνση της συχνότερης επικοινωνίας τους με άτομα του οικείου τους περιβάλλοντος (3 απαντήσεις) ή κοινωνικών φορέων (2 απαντήσεις).

Το ένα τρίτο των ερωτώμενων (10 άτομα-33.33%) επιθυμούν μορφές πιο ανοικτής έκτισης της ποινής, φέρνοντας σε κάποιες περιπτώσεις ως παράδειγμα χώρου κράτησης το ΙΑΑΑ Βόλου ή/και το ΑΣΚΑ Κασσαβέτειας.<sup>172</sup>

Πέντε ερωτώμενοι επιθυμούν την ύπαρξη καλύτερων υλικών συνθηκών κράτησης και τέσσερις την απουσία βίας μεταξύ συγκρατουμένων. Τρεις θα ήθελαν να μην είχαν φυλακιστεί πριν την δίκη τους, ένας να υπολογίζονταν ευεργετικά στην ποινή όλες οι δραστηριότητές του εντός του καταστήματος (αθροιστικά) και ένας

---

<sup>171</sup>Ενδεικτικά: *δεν έχει τίποτα να κάνει η φυλακή. Μόνο σε χαλάει η φυλακή, σε πολλά πράγματα που δεν ξέρεις έξω κι εδώ τα μαθαίνεις. Για παράδειγμα, τα ναρκωτικά. Μαθαίνεις πώς να πιεις αν τα βρεις. Ακούς πιο πολλά από όσα έξω. Τα ακούς εδώ («Φάνης») Τίποτα δεν βοηθάει. Μόνο που μαθαίνεις να σέβεσαι τους γονείς σου και να εκτιμάς κάποια πράγματα. Κατά τα άλλα, σε κάνει χειρότερο. Πιο σκληρός γίνεσαι. Σε αλλάζει. Δεν γίνεται να μη γίνεις ψυχρός. Μόνοι τους φτιάχνουν έναν χειρότερο εγκληματία. Για τους πιο πολλούς (κρατουμένους) είναι μάταια όλα όσα γίνονται. Προγράμματα, όλα...Στη φυλακή παίρνεις μόνο εμπειρίες. Πολλές εμπειρίες. Εγώ, ας πούμε, έμαθα να κάνω τατουάζ, είδα δηλαδή πώς φτιάχνεται το μοτεράκι («Μάρκος») Τίποτα δεν μπορεί να κάνει η φυλακή, νομίζω. Βοηθάνε όσα γίνονται, όχι τόσο πολύ, ίσως. Παρά το τίποτα πάλι... («Νικήτας»)*

<sup>172</sup>Ενδεικτικά: *Να είναι ανοικτές οι φυλακές, σαν το ίδρυμα του Βόλου ή τις αγροτικές, να νιώθεις πιο ανθρώπινα, να νομίζεις ότι είσαι ελεύθερος. Αλλιώς, οι άδειες καθυστερούν και δεν τις παίρνεις και πάντα («Βασίλης») Θα ήθελα και να μας έδιναν τσάπες και εργαλεία, όπως γίνεται στην αγροτική φυλακή, να δουλεύαμε στα χωράφια και όχι στους τοίχους και τα σίδερα. Αφού γύρω-γύρω όλο χωράφια είναι. Θα τα κατάφερνα καλά. Με τσάπα έκανα μεροκάματα στην (χ πόλη της Βόρειας Ελλάδας), στο χωριό μου, που έμενα τα καλοκαίρια («Γρηγόρης») Θες να ξεχνιέσαι. Να μην είναι έτσι κλειστά, έναν τοίχο βλέπεις τώρα και τον Θεό...Η να πηγαίνεις στο ίδρυμα για αρχή. Δεν είσαι μεγάλος, είσαι παιδί 17 χρονών...Να ήταν ένα κομμάτι της φυλακής σαν το ίδρυμα, για τους μικρούς («Μανώλης»).*

θεωρεί αναγκαία «την αντίσταση σε αυτό το επιβεβλημένο σύστημα μέρος του οποίου αποτελούν οι φυλακές».<sup>173</sup>

«Πώς θα θέλατε να είναι η ζωή σας μετά την αποφυλάκιση;»

Η πλειοψηφία των ερωτώμενων (25 άτομα-83.33%) επιθυμούν να εργαστούν μετά την αποφυλάκισή τους, μόνο πέντε όμως θα ήθελαν να επιστρέψουν στην παλιά τους εργασία. Οι ανήλικοι θεωρούν την εργασία σημαντική κυρίως για οικονομικούς λόγους (12 απαντήσεις) αλλά και γιατί την συνδέουν με μια νομοταγή ζωή (3 απαντήσεις).<sup>174</sup> Θεωρήσαμε ενδιαφέρον ότι υπήρξαν έξι απαντήσεις ανηλίκων για εργασίες σχετικές με μετακινήσεις ή ταξίδια, ακόμα και εκτός Ελλάδος.<sup>175</sup>

Η αμέσως επόμενη πιο συχνά αναφερόμενη επιθυμία των ανηλίκων συνδέεται με την οικογενειακή ζωή. Καταγράφηκαν εννέα απαντήσεις σχετικές με την δημιουργία από τους ανηλίκους δικής τους οικογένειας και εννέα απαντήσεις σχετικές με την επιθυμία τους να αντιμετωπίζει η πατρική τους οικογένεια λιγότερες δυσκολίες στο μέλλον.<sup>176</sup>

Οι περισσότεροι ανήλικοι αλλοδαποί κρατούμενοι (7 άτομα-70% επί του συνόλου των αλλοδαπών) προσδιορίζουν και τοπικά τις επιθυμίες τους,<sup>177</sup> κάτι που οι Έλληνες, με εξαίρεση ένα άτομο, δεν αναφέρουν καθόλου- ίσως γιατί θεωρούν ως αυτονόητο ότι θα επιστρέψουν στον ίδιο τόπο.

---

<sup>173</sup> Σε άλλο σημείο της συνέντευξης είχε πει: *Χαρακτήρισα ουτοπιστική οποιαδήποτε λύση εντός του συστήματος. Μόνο με μια συνολική ανατροπή είναι δυνατόν να αποκατασταθεί η ομαλή κοινωνική συμβίωση μεταξύ των ανθρώπων που όλοι θα επιθυμούσαν («Φώτης»).*

<sup>174</sup> Ενδεικτικά: *Στη δουλειά απασχολείς το μυαλό σου, κουράζεσαι και δεν μπλέκεις («Ανδρέας»).*

<sup>175</sup> Πρόκειται για εργασίες οδηγού ή ναυτικού. Έχει, άλλωστε, αναφερθεί ότι η ελεύθερη και περιπετειώδης ζωή θέλγει τους έγκλειστους νέους (Φαρσεδάκης 1985, σελ.81).

<sup>176</sup> Η εργασία και η οικογένεια ήταν οι επιθυμίες που ανέφεραν οι έγκλειστοι συχνότερα και στην έρευνα των Πετρόπουλου κ.συν. (2000, σελ.400). Οι ελλείψεις που είχαν σε επαγγελματική εκπαίδευση-κατάρτιση και επαγγελματικό προσανατολισμό οδηγούσαν σε χαμηλούς επαγγελματικούς στόχους (όπ, σελ.396-397). Παρά την επιθυμία τους, όμως, οι νεαροί αποφυλακισμένοι την Ελλάδα και το εξωτερικό έχουν δυσκολίες εύρεσης εργασίας ενώ τα προγράμματα που θα τους υποστήριζαν σπανίζουν (Cunneen & White 1996, σελ.238, Κουράκης κ.συν. 2004, σελ.2898-2902).

<sup>177</sup> Ενδεικτικά: *Μετά την αποφυλάκιση θέλω να ζω στην Ελλάδα όπου μεγάλωσα και έχω χαρτιά. Στην (χώρα μου) δεν έχω κανέναν («Παύλος»).*

Στον λόγο των ανηλίκων κυριαρχεί η επιθυμία να έχουν μελλοντικά αυτό που κάποιοι από τους ίδιους ονομάζουν «κανονική ζωή» και επικεντρώνεται στην αποφυγή νέας εμπλοκής με την ποινική δικαιοσύνη (5 απαντήσεις), στην απόκτηση ιδιόκτητου σπιτιού (6 απαντήσεις), διπλώματος οδήγησης (2 απαντήσεις) ή αυτοκινήτου (1 απάντηση), στη συνέχιση των επαγγελματικών, εκπαιδευτικών ή αθλητικών δραστηριοτήτων τους (3 απαντήσεις), στην εκπλήρωση των στρατιωτικών υποχρεώσεων (1 απάντηση) και σε εμπειρίες ελευθερίας (3 απαντήσεις), όπως η δυνατότητα να κολυμπήσουν στη θάλασσα.

*«Πώς πιστεύετε ότι θα είναι η ζωή σας μετά την αποφυλάκιση;»*

Οι απαντήσεις των ανηλίκων σχετικά με το επαγγελματικό τους μέλλον δεν είναι ιδιαίτερα αισιόδοξες.<sup>178</sup> Υπάρχουν μεν έντεκα ερωτώμενοι που περιμένουν ότι θα βρουν εργασία στο επιθυμητό ή σε σχετικό με αυτό αντικείμενο, ενώ μόλις επτά φοβούνται ότι θα συμβεί το αντίθετο, ωστόσο κανείς δεν περιμένει ότι θα εργαστεί σε καλύτερες συνθήκες ή με περισσότερες οικονομικές απολαβές. Υπάρχουν, μάλιστα, εννέα ανήλικοι που θεωρούν βέβαιο ότι θα εργαστούν με χαμηλότερο μισθό.<sup>179</sup>

Ο ορίζοντας προσδοκιών των ανηλίκων δείχνει περιορισμένος. Τα περισσότερα από τα επαγγέλματα που μελλοντικά θα ασκήσουν είναι χαμηλά στην κοινωνική ιεραρχία<sup>180</sup> ενώ τρεις νιώθουν ότι έχουν ανεπαρκή προσόντα ακόμα και

<sup>178</sup> Σε παλαιότερη έρευνα οι ανήλικοι έγκλειστοι σε ποσοστό 53.9% δεν είχαν εναλλακτικές λύσεις για την επαγγελματική τους σταδιοδρομία, εν τούτοις ήταν από «σχετικά αισιόδοξοι» μέχρι «αισιόδοξοι» (σε ποσοστό 80%) ότι θα ικανοποιούσαν τους επαγγελματικούς τους στόχους (Πετρόπουλος κ.συν. 2000, σελ.396). Αλλά και ακόμη παλιότερα, μεγάλο ποσοστό των νεαρών κρατουμένων, 59.38%, περίμεναν ότι θα εύρισκαν εργασία μετά την αποφυλάκιση (Τρωϊανού κ.συν. 1997, σελ.212). ΟΙ συνθήκες ζωής μετά την αποφυλάκιση επηρεάζουν την υποτροπή. Σημαντικός έχει κριθεί ο ρόλος της εκπαίδευσης και της εργασίας (Nilsson 2003, σελ.66).

<sup>179</sup> Ενδεικτικά: Στο σουβλατζίδικο είναι σίγουρα καλύτερα. Είχα ένα φίλο που δούλευε σε σουβλατζίδικο και έπαιρνε σαράντα-πενήντα ευρώ μεροκάματο όταν εγώ έπαιρνα εικοσιπέντε. Κουράζεσαι βέβαια, ξεσταίνεσαι το καλοκαίρι, αλλά είναι πιο καλά...Η πλακατζής. Είναι κάτι που το ξέρω αυτό...Όμως δεν θα βρω τέτοια καλή δουλειά. Μάλλον θα δουλέψω πάλι με το φορτηγό σαν συνοδηγός, στη λαϊκή. Δεν περιμένω μεγαλύτερο μεροκάματο («Σωτήρης»).

<sup>180</sup> Ενδεικτικά: Θα ήθελα να είμαι στη δουλειά μου, στη λαϊκή, ή στα χαλιά τον χειμώνα. Έχω ξαναπουλήσει χαλιά μία χρονιά και μου άρεσε που βγαίναμε με το αμάξι και φωνάζαμε...Θέλω και το δίπλωμα (οδήγησης) γιατί χρειάζεται. (Μετά την αποφυλάκιση) θα είμαι στη λαϊκή με τη μάνα και τον αδερφό μου («Μηνάς»).

για αυτά. Μόνο δύο όμως θα ολοκληρώσουν το σχολείο- ένας άλλος το σκέφτεται. Τέσσερις ίσως απευθυνθούν στον ΟΑΕΔ ή σε ΜΚΟ για βοήθεια.

Στις δυσκολίες που περιμένουν ότι θα συναντήσουν μετά την αποφυλάκιση συγκαταλέγεται η πιθανότητα στιγματισμού τους λόγω της κράτησης (5 απαντήσεις), μολονότι κάποιοι δεν φοβούνται ότι θα βιώσουν απόρριψη μετά την γνωστοποίηση αυτού του γεγονότος (3 απαντήσεις). Επίσης η συνειδητοποίηση των αλλαγών στους ίδιους και στο περιβάλλον τους (3 απαντήσεις), οι στρατιωτικές υποχρεώσεις (2 απαντήσεις), η πιθανότητα απέλασης και η γενικευμένη ανεργία (από 1 απάντηση).

Σχετικά με την οικογενειακή τους κατάσταση οι περισσότερες απαντήσεις ήταν αισιόδοξες, κοντά στις επιθυμίες των ανηλίκων. Σε σχέση με την παραμονή τους στην Ελλάδα ή άλλη χώρα της ΕΕ υπήρχαν τρεις απαντήσεις αλλοδαπών εκ των οποίων μόνο η μία απαισιόδοξη. Αντίθετα, απαισιόδοξες ήταν δύο από τις τρεις απαντήσεις σχετικά με απόκτηση επιθυμητών υλικών αγαθών.

Σε σχέση με την ποινική τους κατάσταση, έξι ανήλικοι προσδοκούν μια νομοταγή ζωή στο εξής. Αυτό, δυστυχώς, φαίνεται να είναι περισσότερο ευχή τους παρά βεβαιότητα.<sup>181</sup>

Τρεις κρατούμενοι αναφέρουν σε κάποια στιγμή της συνέντευξης ότι οι στερήσεις και λοιπές δυσκολίες λόγω κράτησης έχουν ειδικοπροληπτικό ρόλο.<sup>182</sup>

Αναφορικά με τις θεωρητικές μας υποθέσεις, παρατηρήσαμε ότι

1)Οι 3 ανήλικοι που φοιτούσαν ακόμα στο Δημοτικό ήταν σχετικά αισιόδοξοι για τη ζωή τους μετά την αποφυλάκιση, όμως ένας εξ αυτών αναγνώριζε ότι είχε

---

<sup>181</sup>Ενδεικτικά: *Θα κάνω τάμα να μην ξαναμπλέξω. Και δεν θα ξαναπιώ («Ηλίας») θα συνεχίσω στον ίδιο δρόμο («Θοδωής»).*

<sup>182</sup>Ενδεικτικά: *Το μεγάλο πρόβλημα στη φυλακή είναι που από τον καινούριο ζητάνε παπούτσια, ρούχα κι άλλα πράγματα με το ζόρι. Αυτό εμένα δεν μου αρέσει και δεν θα ξαναμπλέξω ποτέ, μόνο για αυτόν τον λόγο. Ευτυχώς που εγώ είχα δικούς μου μέσα όταν μπήκα και δεν με πείραζαν («Ζαχαρίας»).*

ανεπαρκή προσόντα για να εργαστεί σε συνεργείο αυτοκινήτων όπως επιθυμούσε..<sup>183</sup>

Οι 2 ανήλικοι μαθητές Γυμνασίου (που συνέχιζαν τη φοίτηση στο σχολείο) ήταν λιγότερο αισιόδοξοι γιατί είχαν υψηλότερες προσδοκίες (άσκηση ελεύθερου επαγγέλματος) και περίμεναν, λόγω στίγματος, αρκετές δυσκολίες.

2)Οι περισσότεροι ανήλικοι κρατούμενοι που υποστηρίζονταν ακόμη από το ΚΕΚΟΠΠΟ ή/και την εκκλησία ήταν αισιόδοξοι, δεν προκύπτει όμως ότι αυτό σχετίζεται αποκλειστικά με τα αναφερόμενα προγράμματα, αφού οι περισσότεροι ήταν ταυτόχρονα μαθητές ή/και εργαζόμενοι.

3)Από τους εννέα ανηλίκους που ακόμη εργάζονταν εντός της φυλακής μόνο δύο προτίθενται να εργαστούν στο ίδιο αντικείμενο (μαγειρική) μελλοντικά. Άλλοι δύο θεωρούσαν τη μαγειρική μια χρήσιμη τέχνη έχοντας όμως επιθυμία διαφορετικής επαγγελματικής αποκατάστασης. Τέλος, δύο ανήλικοι καθαριστές επιθυμούσαν μεν να εργαστούν ως υπάλληλοι καθαριότητας στον Δήμο κατοικίας τους αλλά έπειτα έθεσαν πιο ρεαλιστικούς στόχους.

4)Οι ανήλικοι δεν αναφέρουν συμμετοχή τους σε οργανωμένες δραστηριότητες «ελεύθερου χρόνου». Ειδικά οι Έλληνες, στην πλειοψηφία τους, περνούν τον χρόνο τους παρακολουθώντας παθητικά τηλεόραση (πίνακας10). Η εκμετάλλευση και η βία που χαρακτηρίζει τις σχέσεις μεταξύ κρατουμένων ωθεί κάποιους από αυτούς σε τάσεις απομονωτισμού. Έτσι, ήδη περιθωριοποιημένοι και αδύναμοι ανήλικοι έγκλειστοι τείνουν να αποξενώνονται από την κοινωνία παρά να ενσωματώνονται σε αυτήν.

---

<sup>183</sup>Για τον λόγο αυτό είχε προτείνει να υπήρχαν επιπλέον προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης. Και πάλι, πίστευε ότι δεν θα είναι εύκολο να εργαστεί αν μαθευτεί ότι ήταν κρατούμενος *Αλλιώς ίσως με διώχνανε. Δεν έχει ξανασυμβεί αυτό μα το φοβάμαι* («Άγγελος»).

#### **B.IV.Συμπεράσματα**

Οπωσδήποτε το δείγμα είναι πολύ μικρό για να εξαχθούν με ασφάλεια γενικεύσιμα συμπεράσματα. Οι απόψεις που καταγράφηκαν αφορούν στους συγκεκριμένους ερωτώμενους, στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή της έρευνας και στο συγκεκριμένο κατάστημα κράτησης. Ωστόσο, είναι ενδιαφέρον ότι επιβεβαιώνουν την υπάρχουσα εγκληματολογική γνώση.

Αναφορικά με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των κρατουμένων, παρατηρείται ότι οι περισσότεροι ανήλικοι προέρχονται από περιθωριοποιημένες και ευάλωτες κατηγορίες πληθυσμού (αλλοδαποί ή μέλη μειονοτήτων), ηλικίας κυρίως 17-18 ετών, από οικογένειες με διάφορες δυσκολίες. Οι περισσότεροι είναι άγαμοι, χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου και πριν συλληφθούν εργάζονταν με συγγενείς σε θέσεις σχετικά σταθερές μεν αλλά χαμηλά αμειβόμενες και χωρίς απαιτήσεις ιδιαίτερων προσόντων (πίνακες1,2).<sup>184</sup>

Αναφορικά με την ποινική τους κατάσταση υπήρχαν τόσο κατάδικοι όσο και υπόδικοι, κυρίως για το αδίκημα της κλοπής και για παραβάσεις του νόμου περί ναρκωτικών (πίνακας3). Οι μισοί είχαν προηγούμενη εμπλοκή με την ποινική δικαιοσύνη και είχαν ήδη αποκτήσει αρνητική κοινωνική ταυτότητα.<sup>185</sup>

Τα προγράμματα που πραγματοποιούνται στο ΕΚΚΝΑ καλούνται να αναπληρώσουν τα κενά από την προβληματική κοινωνικοποίηση των ανηλίκων και να τους καταστήσουν πιο ικανούς να ζήσουν στην ελεύθερη κοινωνία, αποτρέποντας την υποτροπή. Στην πράξη, όμως, αποδεικνύεται εξαιρετικά δύσκολο να επιτευχθεί η

---

<sup>184</sup>Γενικά οι άνθρωποι που βρίσκονται έγκλειστοι και τους έχει χρεωθεί η ταυτότητα του εγκληματία βρίσκονται στην πραγματικότητα στη φυλακή λόγω των κοινωνικών αποκλεισμών που τους οδήγησαν εκεί...Αυτά επιβεβαιώνονται από την παρατήρηση ότι κυρίως βρίσκονται εδώ μέσα μετανάστες (λόγω του χαμηλού τους οικονομικού επιπέδου) και τοξικομανείς («Φώτης»).Βλ.και Μαγγανάς 2004, σελ.355, Φαρσεδάκης 1985, σελ.54-68,81, Hulsman & De Celis 1997, σελ.125-126, Drakeford & Staples 2006.

<sup>185</sup>με ξέρουν όλοι σαν κλέφτη...Στο (ψ νησί) μόνο δεν ξέρουν ότι είμαι κλέφτης. Τα παλιά μου αφεντικά δεν το ξέρουν, μα άλλοι το ξέρουν κι εκεί («Ανδρέας»).

κοινωνική ένταξη και η αγωγή των ανηλίκων κάτω από συνθήκες στέρησης της ελευθερίας τους.<sup>186</sup>

Οι ανήλικοι επιθυμούν εγγραφή στο σχολείο, παρά την αρνητική σχέση που ίσως είχαν στο παρελθόν με αυτό, αντιμετωπίζοντας τα παρεχόμενα εκπαιδευτικά προγράμματα ως παράγοντες υποστηρικτικούς για τη μετά την αποφυλάκιση ζωή (πίνακες4,5). Ωστόσο, η φοίτηση στο σχολείο δεν τους καθιστά πιο αισιόδοξους ίσως γιατί δημιουργεί προσδοκίες που είναι δύσκολο να εκπληρωθούν. Άλλωστε οι νέοι προτίθενται να απασχοληθούν σε τεχνικά επαγγέλματα για τα οποία δεν προετοιμάζονται εντός του καταστήματος, αφού τα προγράμματα κατάρτισης δεν ανταποκρίνονται στα ενδιαφέροντά τους (πίνακας6) εκτός του ότι είναι ελάχιστα (στην περίοδο της έρευνας ανύπαρκτα).

Οι ανήλικοι έγκλειστοι επιλέγουν να υποστηρίζονται κυρίως από την ορθόδοξη Εκκλησία (πίνακας7), γεγονός που ίσως σχετίζεται με το ότι ο Χριστός ταυτιζόταν με τους φυλακισμένους και αναζητούσε τους «αμαρτωλούς» και τα «απολωλότα πρόβατα». Ίσως όμως σχετίζεται με το πρόσωπο του συγκεκριμένου ιερέα<sup>187</sup> στον οποίο αναφέρονται ονομαστικά οι ανήλικοι και ο οποίος επισκέπτεται το ΕΚΚΝΑ εθελοντικά. Εύλογα όμως αναρωτιέται κανείς εάν έχουν ίσες ευκαιρίες θρησκευτικής έκφρασης στη φυλακή οι μη ορθόδοξοι ανήλικοι.

Η υποστήριξή τους από ενεργούς πολίτες δείχνει να έχει μεγάλη σημασία για τους ίδιους αφού η συμμετοχή στην ομάδα εθελοντών του ΚΕΚΟΙΠΟ νιώθουν ότι βοηθάει στη ζωή τους μετά την αποφυλάκιση και συμβάλλει στο να έχουν αισιοδοξία (όπως και οι ανήλικοι που συμμετέχουν στην Εκκλησία).

---

<sup>186</sup> Στην περίπτωση της φυλακής, αποκρύπτεται ότι δεν μπορεί σε καμιά περίπτωση να εμφυσήσει ηθική στον άνθρωπο αλλά να τον κάνει πιο εξατομικευμένο, ανταγωνιστικό στους γύρω του και να του καλλιεργήσει εχθρότητα προς την κοινωνία («Φώτης»).

<sup>187</sup> Βλ. και Φιλιππίδη 1990, σελ.36-37,40,43-44.

Ενώ όμως η χρήση ουσιών είναι κάτι που ορισμένοι αναγνωρίζουν ως πρόβλημα<sup>188</sup> και ενώ στο κατάστημα λειτουργεί αντίστοιχο πρόγραμμα υποστήριξης του ΚΕΘΕΑ-«στροφή» (οι υπηρεσίες του οποίου συνδέονται με αυτές που παρέχει το ΚΕΘΕΑ στην ελεύθερη κοινωνία) οι ανήλικοι ερωτώμενοι δεν συμμετέχουν σε αυτό.

Τα προγράμματα εργασίας των κρατουμένων, παρά τις καλές προθέσεις, δεν διευκολύνουν στην κατεύθυνση πρόληψης της υποτροπής. Τυχόν εργασία στους τομείς της καθαριότητας και του μαγειρείου δεν φαίνεται να προετοιμάζει τους κρατουμένους ώστε να ανταποκριθούν στις ολοένα αυξανόμενες απαιτήσεις της αγοράς εργασίας. Αντίθετα, δείχνει ότι βοηθά η εκπαίδευση σε τεχνικές ειδικότητες που τους ενδιαφέρουν συνδυασμένη με προσφορά θέσεων στους ίδιους τομείς.<sup>189</sup> Στο βαθμό που τέτοιου είδους προγράμματα σχεδιάζονται με βάση τις ανάγκες της αγοράς εργασίας<sup>190</sup> και δίνουν κατοχυρωμένους τίτλους σπουδών, η φυλάκιση μπορεί να συμβάλλει κάπως στην προετοιμασία της επαγγελματικής ένταξης των ανηλίκων.

Οι ανήλικοι δεν αναφέρονται στην ύπαρξη βιβλιοθήκης-αναγνωστηρίου, στην υλοποίηση πολιτιστικών-καλλιτεχνικών εκδηλώσεων και στην έκθεση χειροτεχνίας κρατουμένων. Μπορεί μεν η βιβλιοθήκη να μην είναι πλέον σταθερό μέρος της καθημερινότητας στο ΕΚΚΝΑ, όπως προαναφέρθηκε, οι άλλες όμως εκδηλώσεις είναι μόνιμο μέρος της σωφρονιστικής πολιτικής για τους νέους. Ίσως όμως να μην ενδιαφέρουν τους ίδιους οι οργανωμένες δραστηριότητες ή να τις αγνοούν.

Για παράδειγμα, οι ανήλικοι γυμνάζονται μόνοι τους και δείχνουν να αγνοούν την ύπαρξη Γυμναστών του προγράμματος «άθληση για όλους», σημαντικής δραστηριότητας για το κατάστημα που θα τους βοηθούσε να βελτιώσουν την επίδοσή

---

<sup>188</sup>Ενδεικτικά: *Δεν είναι καλά τα ναρκωτικά. Μπλέκεις, κοιμάσαι όπου σε πιάνει το βράδυ, ταλαιπωρία είναι* («Ορέστης»). Βλ. και Κουράκη κ.συν. 2004, σελ.2897,2902-2904.

<sup>189</sup>Ενδεικτικά: *Να έχει στη φυλακή να μάθεις μια τέχνη. Ή κοντά σε μάστορα ή σαν σχολείο. Και χωρίς μεροκάματα να ήταν θα πήγαινα για να μάθω. Πιο πολύ θα ήθελα κάτι για κινητήρες αυτοκινήτων. Θα ήταν χρήσιμο και για τα άλλα παιδιά, για να ζητήσουν μετά δουλειά σε service αυτοκινήτων. Και το δικό τους αυτοκίνητο να ξέρουν να το φτιάχνουν* («Λάμπρος»).

<sup>190</sup>Αγόρευση του Υπουργού Δικαιοσύνης στη Βουλή (2006).

τους στα αθλήματα, να υπακούν σε κανόνες, να ζουν με άλλους ως μέλη μιας ομάδας, να μαθαίνουν και την ήττα, να εξασκούνται στον αυτοέλεγχο, να αντιμετωπίζουν τυχόν επιθετικότητά τους και να έχουν ένα κίνητρο συνέχισης της σωματικής άσκησης σε κάποιον αθλητικό φορέα μετά την απόλυση.<sup>191</sup>

Για τους ανηλίκους του δείγματος σχεδόν καμιά δραστηριότητα «ελεύθερου χρόνου» δεν θεωρείται χρήσιμη για τη μετέπειτα ζωή τους. Αξιοπρόσεκτο, επίσης, είναι ότι στα διάφορα προγράμματα εντός του ΕΚΚΝΑ συμμετέχουν κυρίως Έλληνες (πίνακες 4,7,8,10).

Σε σχέση με τη ζωή μετά την αποφυλάκιση οι ερωτώμενοι επιθυμούν κυρίως «καλή δουλειά», οικογένεια και ό,τι για αυτούς σημαίνει «κανονική ζωή», τα οποία- με εξαίρεση ίσως την εργασία- αισιοδοξούν ότι ίσως τους συμβούν, ακόμη και αν αντιμετωπίσουν δυσκολίες. Για να βοηθηθούν σε αυτή την κατεύθυνση οι περισσότεροι επιθυμούν να υπήρχαν κατά τον χρόνο κράτησης περισσότερα προγράμματα απόκτησης επαγγελματικών γνώσεων και εμπειρίας, ανοικτή έκτιση της ποινής, και καλύτερες συνθήκες κράτησης.<sup>192</sup>

Είναι γνωστό ότι ο εγκλεισμός οδηγεί σε απώλεια των ετεροσεξουαλικών σχέσεων και πολλών επαφών των κρατουμένων με το οικογενειακό-κοινωνικό-εργασιακό τους περιβάλλον και σε ένταξή τους στην υποπολιτισμική ομάδα της φυλακής με ό,τι αυτό σημαίνει. Επιπλέον, έχει επιπτώσεις στην σωματική και ψυχική υγεία των κρατουμένων και αυξάνει τους δείκτες αυτοκαταστροφικής συμπεριφοράς σε σχέση με τον μη έγκλειστο πληθυσμό. Μολονότι τα δεινά του εγκλεισμού δεν

---

<sup>191</sup>Council of Europe 1990, σελ.38.

<sup>192</sup>Ενδεικτικά: *Όχι σίδερα στις πόρτες. Δεν μπορώ πια να τα βλέπω. Να ήταν λίγο ανοιχτό. Εντάξει, το κελί είναι νόμος να κλείνει. Αλλά τα σίδερα έξω;...Να δουλεύεις αμέσως μόλις μπεις. Εγώ για αυτό θέλω να πάω στην Κασσαβέτεια* («Παύλος»). Η απαγόρευση της χρήσης κάγκελων σε παράθυρα και πόρτες της φυλακής και η αντικατάστασή τους από φύλλα διάφανου plexiglass ή άθραυστο γυαλί έχει προταθεί σε διεθνές επίπεδο ως μία από τις τεχνικές προδιαγραφές που μπορεί να αποτρέψει τις αυτοκτονίες κρατουμένων. Βλ.και Θεμελή 1999, σελ.623.

αντιμετωπίζονται το ίδιο από όλους τους κρατούμενους η ιδρυματοποίηση επηρεάζει αρνητικά την υποτροπή.<sup>193</sup>

Όσο ο λόγος των ερωτώμενων ανηλίκων θυμίζει ακόμα τους τρόπους προσαρμογής σε ολοπαγή ιδρύματα όπως περιγράφονται από τον Goffman<sup>194</sup> δεν αναρωτιέται κανείς γιατί ο ειδικοπροληπτικός στόχος της ποινής έχει αποτύχει αλλά στρέφεται σε πιο σύγχρονα μέτρα αντεγκληματικής πολιτικής που δεν θα αναπαράγουν το στίγμα και το εγκληματικό στερεότυπο.<sup>195</sup>

---

<sup>193</sup> Αυτά αναφέρονται και στους ανήλικους παραβάτες (Garland κ.συν. 2005, Χάιδου 2002, σελ.49-65, Windzio 2006, σελ.342, Θεμελή 2000, σελ.886-887, Hulsman & Bernat De Celis 1997, σελ.109-110,118-119, Parisi 1982, σελ.9-15).

<sup>194</sup> Goffman 1994, σελ.58,62-79 (ενδεικτικά).

<sup>195</sup> Χάιδου 2002, σελ.93-96.

## ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Οι ισχύοντες νόμοι προβλέπουν ο εγκλεισμός ανηλίκων στα Ειδικά Καταστήματα Κράτησης Νέων να έχει «*παιδαγωγικό*» στόχο. Έτσι, σχεδιάζονται και εφαρμόζονται στα εν λόγω καταστήματα προγράμματα<sup>196</sup> για να συμβάλλουν στην κοινωνικοποίηση των ανηλίκων και στην πρόληψη της υποτροπής.

Εντούτοις, τόσο οι προηγούμενες εμπειρικές μελέτες όσο και η παρούσα έρευνα δείχνουν ότι αυτός ο στόχος δύσκολα θα πετύχαινε με τον τρόπο που λειτουργούν τα *προγράμματα πρόληψης της υποτροπής* κάτω από συνθήκες στέρησης της ελευθερίας των ανηλίκων, δηλαδή *σε περιβάλλον καταστολής*.

Πολλοί ανήλικοι κατά τον χρόνο κράτησης ασχολούνται με παθητικές δραστηριότητες, χωρίς πνευματικά ενδιαφέροντα και χωρίς διάθεση να υποστηριχθούν για να αλλάξουν σε σχέση με βασικά τους προβλήματα όπως πχ η χρήση ουσιών. Τα προγράμματα εκπαίδευσης-κατάρτισης δεν ανταποκρίνονται πάντοτε στα ενδιαφέροντα και στις προσδοκίες τους για μελλοντική απασχόληση (σε τεχνικά κυρίως επαγγέλματα), η δε κατάρτιση δεν παρέχεται σε σταθερή βάση ούτε συνδέεται με σχετικές εργασίες στο σωφρονιστικό κατάστημα. Έτσι, είναι δύσκολο να βρουν την «*καλή δουλειά*» που οι περισσότεροι επιθυμούν μετά την αποφυλάκιση.

Ενώ δηλαδή στις φυλακές καταλήγει το πιο ευάλωτο τμήμα του πληθυσμού, δεν υπάρχει κάποια ουσιαστική προετοιμασία των κρατουμένων για την ένταξή τους στην κοινωνία με καλύτερους όρους. Αντίθετα, επιστρέφουν πολλαπλά ευάλωτοι (πχ λόγω απώλειας επαφής με τον κόσμο της εργασίας ή λόγω στιγματισμού).

Οι συνθήκες της κράτησης και οι δυσκολίες που οι ανήλικοι αναμένουν να αντιμετωπίσουν λόγω αυτής μετά δεν είναι ό,τι πιστεύουν πως θα τους βοηθούσε να έχουν μελλοντικά νομοταγή ζωή. Κάνουν δε επίκαιρη ακόμα τη ρήση «*Αυτός που*

---

<sup>196</sup>N.2776/1999, N.3189/2003.

αποκλείει δεν περικλείει». <sup>197</sup> Έτσι η φυλακή θεωρείται ότι διαχειρίζεται την κοινωνική περιθωριοποίηση του ποινικού πληθυσμού, ότι κατασκευάζει εγκληματίες και ότι ευνοεί την υποτροπή. <sup>198</sup>

Διάφορες δράσεις του Υπουργείου Δικαιοσύνης, όπως ο Ν.3189/2003, δείχνουν την καλή πρόθεση διαπαιδαγώγησης του παραβατικού ανηλίκου με προοπτική την κοινωνική του ένταξη, δυστυχώς όμως δεν έγιναν εξαρχής οι απαραίτητες προβλέψεις ώστε να είναι άμεσα εφαρμόσιμες όλες οι διατάξεις του, ιδίως τα εξωιδρυματικά αναμορφωτικά μέτρα. <sup>199</sup>

Επειδή οι φυλακές δεν έχουν αποτρεπτικό αποτέλεσμα, είναι η έσχατη ποινή για τις πιο πολλές δημοκρατικές κοινωνίες. Για την αποφυγή των δυσμενών επιδράσεων της στέρησης της προσωπικής ελευθερίας έχουν δοκιμαστεί σε άλλες χώρες μέτρα αντιμετώπισης της ανήλικης παραβατικότητας στην ανοικτή κοινότητα <sup>200</sup> καθώς και επέκταση των προγραμμάτων γενικής πρόληψης. <sup>201</sup>

Έως να ισχύσουν και στην Ελλάδα, αντικαθιστώντας οριστικά την ποινή του εγκλεισμού <sup>202</sup> ανηλίκων, θα προτείνουμε σταδιακή ελαχιστοποίηση των κλειστών δομών της φυλακής για μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα ως προς την ένταξη των ανηλίκων στην κοινωνία.

Ζούμε σε μια χώρα που ακόμα θεωρείται ορθόδοξη δίχως αυτό πάντοτε να εκφράζεται στον «επίσημο» λόγο της εκκλησίας της. Βρίσκουμε ενδιαφέρον να μελετηθεί πώς η χριστιανική διδασκαλία για την αγάπη προς τον πλησίον, την

---

<sup>197</sup> Δασκαλάκης 1985α, σελ.158.

<sup>198</sup> Φουκώ 1989, σελ.350-365.

<sup>199</sup> Μαγγανάς, 2003, σελ.1176, Ευστρατιάδης 2003.

<sup>200</sup> Μαγγανάς 2006, Μαγγανάς, 2004, σελ.196-202,340,343,345,355, Μαγγανάς 1999, σελ.23-25. Αναλυτική παρουσίαση εναλλακτικών μορφών απονομής δικαιοσύνης στο Λαμπροπούλου 1999, σελ.307-397.

<sup>201</sup> Μαγγανάς, 2004, σελ.228-230, Μαγγανάς 1999, σελ.2-15,27.

<sup>202</sup> Mathiesen 1991.

συγχώρεση, την απουσία αποδοκιμασίας ή τιμωρίας<sup>203</sup> μπορεί να διαμορφώσει μια κρατική αντεγκληματική πολιτική με περισσότερη ακόμα ανθρωπιά.<sup>204</sup>

Σε ό,τι αφορά τα προγράμματα που μελετήθηκαν στην παρούσα εργασία, ακόμη κι αν αμφισβητείται η επιτυχία τους στην πρόληψη της υποτροπής, θα προτείναμε να συνεχίσουν να προσφέρονται, σε μεγαλύτερη μάλιστα συχνότητα και ποικιλία, *όσο υπάρχουν ακόμη* καταστάματα κράτησης ανηλίκων.

---

<sup>203</sup>Γιανναράς 1996, σελ.115-135, ιδίως οι σελ.126-131.

<sup>204</sup>Βλ.Αλεξιάδη 2006.

## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- «Αγόρευση του Υπουργού Δικαιοσύνης Αναστάση Παπαληγούρα στη Βουλή επί επερώτησης Βουλευτών του ΠΑΣΟΚ για το σωφρονιστικό σύστημα». (2006).  
URL:[www.ministryofjustice.gr](http://www.ministryofjustice.gr), 28/8/2006
- Αδαμόπουλος, Δ. (2006). «Υγειονομική περίθαλψη στη φυλακή». Στο ΟΣΥΕ, *Πρακτικά 30<sup>ου</sup> Συνεδρίου Ομοσπονδίας Σωφρονιστικών Υπαλλήλων Ελλάδος*, σσ.73-79. Λουτράκι, 11-12/5/2006.
- Αλεξιάδης, Σ. (2006). «Η Εγκληματολογία: από το χθες στο αύριο». Εισήγηση στην 1<sup>η</sup> συνάντηση Ελλήνων Εγκληματολόγων, Μυτιλήνη, 9-11/6/2006.
- Απόφαση Υπουργού Δικαιοσύνης 47503/2005 «Εσωτερικός κανονισμός λειτουργίας των ειδικών καταστημάτων κράτησης νέων». ΦΕΚ Β' 889/30.6.2005
- Απόφαση Υπουργού Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων 130621/2003 «Εργασίες, έργα και δραστηριότητες στις οποίες απαγορεύεται να απασχολούνται οι ανήλικοι». ΦΕΚ Β' 875/2.7.2003.
- Αραβαντινός, Α. (2006). «Ποινική μεταχείριση. Σωφρονιστική ανταπόκριση». Στο ΟΣΥΕ, *Πρακτικά 30<sup>ου</sup> Συνεδρίου Ομοσπονδίας Σωφρονιστικών Υπαλλήλων Ελλάδος*, σσ.163-174. Λουτράκι, 11-12/5/2006.
- Αρχιμανδρίτου, Μ. (2000). *Η ανοικτή έκτιση της ποινής*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Barry, M. (2000). «The mentor/monitor debate in criminal justice: “What works” for offenders». *British Journal of Social Work*, **30**, σσ.575-595.
- Becker, H. (2000). *Οι περιθωριοποιημένοι*, (μτφρ.Α.Κουτζόγλου, Μ.Μπουρλιάσκος). Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Βενιοπούλου, Κ. και Τσίλιμιγκάκη, Β. (1996). «Λειτουργία της ομάδας στήριξης και προσανατολισμού γυναικών μέσα στη φυλακή». *Κοινωνική Εργασία*, **43**, σσ.193-209.

- Γεωργούλας, Σ. (1999), «Η διάθεση του ελεύθερου χρόνου των νέων. Ένα παράδειγμα “δράσεων και αντιδράσεων”», *Κοινωνική Εργασία*, **54**, σσ.71-84.
- Γιανναράς, Χ. (1996). *Το αλφαβητάρι της πίστης*, 11<sup>η</sup> έκδοση. Αθήνα, Δόμος.
- Γιοβάνογλου, Σ. (2006). *Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκουλας.
- Γναρδέλης, Χ. και Κουλιεράκης, Γ. (2004). «Χρήση ενδοφλέβιων ναρκωτικών στις ελληνικές φυλακές ανδρών-Τυπολογία της παραβατικής συμπεριφοράς». *Ποινική Δικαιοσύνη*, **72**, σσ.859-866.
- Cohen, S. (1992). «It's all right for you to talk: political and sociological manifestos for Social Work action». Στο Cohen, S., *Against Criminology*, 2<sup>nd</sup> printing, σσ.95-113. New Brunswick, Transaction Publishers.
- Council of Europe (1991). «The European prison rules. 1987». Στο Muncie J. και Sparks R. (eds), *Imprisonment: European perspectives*, σσ.189-202. Hertfordshire, Harvester Wheatsheaf in association with the Open University.
- Council of Europe (1990). *Education in prison. Recommendation No. R(89)12 Adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 13 October 1989 and explanatory memorandum*. Strasbourg, Council of Europe.
- Coyle, A. (2001). «Non-Governmental Organizations». Στο Van Zyl Smit, D. και Dunkel, F. (eds), *Imprisonment today and tomorrow. International perspectives on prisoners' rights and prison conditions*, 2<sup>η</sup> έκδοση, σσ.740-755. The Hague, Kluwer Law International.
- CPT (2001). *Report to the Government of Greece on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and inhuman or degrading treatment or punishment from 26 October to 2 November 1999*.

*CPT/Inf (2001) 18-part 2*. Strasbourg, Council of Europe, 13/9/2001,  
URL:[www.cpt.coe.int/documents/grc/2001-18-inf-eng-2.pdf](http://www.cpt.coe.int/documents/grc/2001-18-inf-eng-2.pdf), 8/6/2006.

CPT (1994). *Report to the Government of Greece on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and inhuman or degrading treatment or punishment from 14 to 26 March 1993*. CPT/Inf (1994) 20. Strasbourg/Athens, Council of Europe, 29/11/1994,  
URL:[www.cpt.coe.int/documents/grc/1994-20-inf-eng.pdf](http://www.cpt.coe.int/documents/grc/1994-20-inf-eng.pdf), 8/6/2006.

Cunneen, C. και White, R. (1996). *Juvenile justice. An Australian perspective*. Melbourne, Oxford University Press.

Δαμιανός, Π. (2004). «Σχολείο στη φυλακή. Μία πιλοτική εκπαιδευτική μονάδα». Εισήγηση στην Ημερίδα του Υπουργείου Δικαιοσύνης *Επαγγελματική κατάρτιση κρατουμένων, κοινωνική επανένταξη και απασχόληση αποφυλακισμένων*, ΕΒΕΑ, 16/12/2004.

Δασκαλάκη, Η. (1999). «Η Εκπαίδευση των κρατουμένων στην Ελλάδα και στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης». Στο Κατσούλης Η. (επιστ.ευθύνη) *Διαστάσεις του κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα. Κύρια θέματα και προσδιορισμός προτεραιοτήτων πολιτικής*, τόμος Β, 2<sup>η</sup> έκδοση, σσ.263-286. Αθήνα, ΕΚΚΕ.

Δασκαλάκης, Η. (1985α). *Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης. Παραδόσεις*. Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας.

Δασκαλάκης, Η. (1985β). *Μεταχείριση εγκληματία*. Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Ν.Σάκκουλας.

Δούκα, Μ. (2003). «Το “σύνδρομο επαγγελματικής κόπωσης” ή “burnout” στην Κοινωνική Εργασία». *Κοινωνική Εργασία*, **70**, σσ.97-108.

- Drakeford, W. και Staples, J. (2006). «Minority confinement in the juvenile justice system: Legal, social and racial factors». *Teaching Exceptional Children*, **39:1**, σσ.52-58.
- ΕΕΔΑ (2003). «Οι συνθήκες κράτησης στην Ελλάδα το 2002. Έκθεση και προτάσεις της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου». URL: [www.greekhelsinki.gr/bhr/greek/articles\\_2003/ee\\_24\\_02\\_03.doc](http://www.greekhelsinki.gr/bhr/greek/articles_2003/ee_24_02_03.doc), 26/3/2004.
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (1994). «Ψήφισμα Α3-0044/94 της 9/2/1994 σχετικά με τον σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου και την οικονομική εκμετάλλευση των φυλακισμένων και των παιδιών στον κόσμο». *Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων*, **C61**, σσ.106-107.
- Ευστρατιάδης, Σ. (2003). «Οι νέες διατάξεις για την παραβατικότητα των ανηλίκων-Μια καινοτομία στο ποινικό σύστημα πηγή νέων δυσχερειών». *Ποινική Δικαιοσύνη*, **64**, σσ.1178-1179.
- Ζωγράφου, Α. (1989α). «Ο κοινωνικός ρόλος της Κοινωνικής Εργασίας». *Κοινωνική Εργασία*, **15**, σσ.171-187.
- Ζωγράφου, Α. (1989β). «Η διπλή εντολή της Κοινωνικής Εργασίας στο πλαίσιο των κοινωνικών υπηρεσιών». *Κοινωνική Εργασία*, **16**, σσ.199-215.
- Garland, T., Morgan, R. και Beer, A. (2005). «Impact of time in prison and security level on inmate's sexual attitude, behavior, and identity». *Psychological Services*, **2**, σσ.151-162.
- Goffman, E. (1994). *Άσυλα*, (μτφρ. Ξ.Κομνηνός). Αθήνα, Ευρύαλος.
- Gustavsson, H. (1996). «Outreach work in the Gothenburg remand prison». Στο Tsiboukli A. (ed.), *Europe in transition. T.C. in transition. Proceedings of the 2nd European conference on rehabilitation and drug policy, Thessaloniki-Greece, 28/5-2/6/1995*, σσ.135. Αθήνα, ΚΕΘΕΑ.

- Howard, J. (1991). «The state of the prisons». Στο Muncie J. και Sparks R. (eds), *Imprisonment: European perspectives*, σσ.7-29. Hertfordshire, Harvester Wheatsheaf in association with the Open University.
- Hulsman, L. και Bernat De Celis, J. (1997). *Άστοχες ποινές. Το ποινικό σύστημα υπό αμφισβήτηση*, (μτφρ.Γ.Νικολόπουλος). Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Θανοπούλου, Μ. και Μοσχόβου, Β. (1998). *Εκπαιδευτική και επαγγελματική πορεία αποφυλακισμένων και ανηλίκων παραβατών*. Αθήνα, ΥΠ.Ε.Π.Θ.-Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης.
- Θεμελή, Ο. (2000). «Εγκλεισμός και υγεία-Η κατάλυση ενός ακόμα έννομου αγαθού». *Ποινική Δικαιοσύνη*, **8-9**, σσ.885-889.
- Θεμελή, Ο. (1999). «Αυτοκτονίες στις φυλακές. Οι ειδικές τεχνικές προδιαγραφές στους χώρους της φυλακής ως σημαντικό μέσο πρόληψης». *Ποινικά Χρονικά*, **49**, σσ.622-624.
- Kapp, S. (2000). «Positive peer culture: the viewpoint of former clients». *Journal of Child and Adolescent Group Therapy*, **10**, σσ.175-189.
- Καρύδης, Β. (1990). «Οι σκοποί της ποινής: διεθνής εμπειρία και ελληνική πραγματικότητα». *Σύγχρονα Θέματα*, **41-42**, σσ.12-20.
- ΚΕΘΕΑ (2003), *Απολογισμός έργου ΚΕΘΕΑ 2002*, Αθήνα, ΚΕΘΕΑ.
- ΚΕΘΕΑ-Δίκτυο Υπηρεσιών Στροφή (2004). *Πρόγραμμα συμβουλευτικής υποστήριξης & αυτοβοήθειας νέων κρατουμένων. Έδρα: Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα*. Αθήνα.
- Κουράκης, Ν., Μηλιώνη, Φ. & Σταθουλοπούλου, Ε. (2004). «Νεαροί κρατούμενοι μετά την αποφυλάκισή τους». *Ανάτυπο από το επιστημονικό περιοδικό Ποινικός Λόγος*, 2004, σσ.2895-2912.

- Κουράκης, Ν., Μηλιώνη, Φ. & Ερευνητική Ομάδα Φοιτητών Νομικής Σχολής Αθηνών (1995). «Έρευνα στις ελληνικές φυλακές. Α' τόμος: τα Σωφρονιστικά Καταστήματα Ανηλίκων Κορυδαλλού και Κασσαβέτειας». *Ποινικά*, **44**, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκουλας.
- Κωτούλας, Α. (1927). *Αι σωφρονιστικάί προσπάθειαι και ο αγών κατά της εγκληματικότητος παρά τη παιδική και εφηβική ηλικία εν Ελλάδι. Ιστορική επισκόπησις της ενενηκονταετίας 1836-1926. Εν Αθήναις*, τύποις Νικ.Τυλπέρογλου.
- Κωτούλας, Α. (1921). *Οι νεαροί εγκληματίαι. Πώς σωφρονίζονται και πώς προστατεύονται εν Γαλλία και Βελγίω. Εν Αθήναις*, τύποις Β.Ζαγοραίου.
- Λάζος, Γ. (1998). *Το πρόβλημα της ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες. Θεωρία και πράξη*. Αθήνα, Παπαζήσης.
- Λαμπροπούλου, Ε. (1999). *Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των θεσμών της Ποινικής Δικαιοσύνης*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Λαμπροπούλου, Ε. (1994). *Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος*. Αθήνα, Παπαζήσης.
- Λύρα, Μ. (1987). «Εκπαίδευση και εγκληματικότητα». *Κοινωνική Εργασία*, **7**, σσ.168-176.
- Lynch, M. (1999). «Beating a dead horse: is there any basic empirical evidence for the deterrent effect of imprisonment?». *Crime, Law & Social Change*, **31**, σσ.347-362.
- Μαγγανάς, Α. (2006). «Εναλλακτικές μορφές απονομής της Ποινικής Δικαιοσύνης». *Ποινική Δικαιοσύνη*, **90**, σσ.298-304.
- Μαγγανάς, Α. (2004). *Το εγκληματικό φαινόμενο στην πράξη*. Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.

- Μαγγανάς, Α. (2003). «Παραβατική συμπεριφορά ανηλίκων». *Ποινική Δικαιοσύνη*, **64**, σσ.1176-1177.
- Μαγγανάς, Α. (1999). *Θέματα εγκληματολογικά και Ποινικού Δικαίου*. Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Mathiesen, T. (1991). «The argument against building more prisons». Στο Muncie J. και Sparks R. (eds), *Imprisonment: European perspectives*, σσ.177-184. Hertfordshire, Harvester Wheatsheaf in association with the Open University.
- McCall, A. (1998). «Meeting the offender re-integration challenge». *European Journal on Criminal Policy and Research*, **6**, σσ.185-194.
- Melossi, D. (1991). «The establishment of modern prison practice in continental Europe». Στο Muncie J. και Sparks R. (eds), *Imprisonment: European perspectives*, σσ.64-82. Hertfordshire, Harvester Wheatsheaf in association with the Open University.
- Μόσχος, Γ. (1999). «Εκπαιδευτικός κύκλος προετοιμασίας για την εργασία». Στο Αναγνωστάκης, κ.συν., *Εκπαίδευση Ενηλίκων. Όψεις της πραγματικότητας*, σσ.88-96. Πάτρα, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Nemeth, P. (1940). *Διαλέξεις περί δικαστηρίων και ιδρυμάτων δι' ανηλίκους. Παράρτημα του Τριμηνιαίου Δελτίου Σωφρονιστικά Πληροφορία*. Αθήνα, Διεύθυνσις Σωφρονιστικής Διοικήσεως Υπουργείου Δικαιοσύνης.
- Nilsson, A. (2003). «Living conditions, social exclusion and recidivism among prison inmates». *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, **4**, σσ.57-83.
- Νόμος 3226/2004 «Παροχή νομικής βοήθειας σε πολίτες χαμηλού εισοδήματος και άλλες διατάξεις». ΦΕΚ Α' 24/4.2.2004.

Νόμος 3189/2003 «Αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας ανηλίκων και άλλες διατάξεις». ΦΕΚ Α΄ 243/21.10.2003.

Νόμος 2776/1999 «Σωφρονιστικός Κώδικας». ΦΕΚ Α΄ 291/24.12.1999.

Νόμος 1851/1989 «Κώδικας βασικών κανόνων για τη μεταχείριση των κρατουμένων και άλλες διατάξεις». ΦΕΚ Α΄ 122/16.5.1989.

O'Donnell, I. (2001). «Book review: "Prisoners' work and vocational training" by F.Simon, 1999, London, Routledge». *British Journal of Criminology*, **41**, σσ.214-216.

Olofsson, K. (1996). «Group therapy in prison». Στο Tsiboukli A. (ed.), *Europe in transition. T.C. in transition. Proceedings of the 2nd European conference on rehabilitation and drug policy, Thessaloniki-Greece, 28/5-2/6/1995*, σσ.136. Αθήνα, ΚΕΘΕΑ.

Palmer, T. (1996). «Programmatic and nonprogrammatic aspects of successful intervention». Στο Harland, A. (ed.), *Choosing correctional options that work. Defining the demand and evaluating the supply*, σσ.131-182. Thousand Oaks, Sage Publications.

Πανάγου, Ν., Ταβουλάρη, Μ. και Τσόλκα, Σ. (1991). «Έρευνα για την κρατούσα κατάσταση και βελτίωση στα Ιδρύματα Αγωγής Ανηλίκων και το Σωφρονιστικό Κατάστημα Ανηλίκων Κορυδαλλού». Στο *Αφιέρωμα στη μνήμη Ηλία Δασκαλάκη*, σσ.495-539. Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Πανούσης, Γ. (2004). «Ποίος ο διαφθορέυς του κρατουμένου μας; (Διαφθορά και φυλακή)». *Ποινική Δικαιοσύνη*, **68**, σσ.315-329.

Πανούσης, Γ. (1987). «Εργασία ή εργασιοθεραπεία στη φυλακή;». *Κοινωνική Εργασία*, **5**, σσ.49-52.

- Parisi, N. (1982). «The prisoner's pressures and responses». Στο Parisi N. (ed.), *Coping with imprisonment*, σσ.9-26. Beverly Hills, Sage Publications.
- Παύλου, Μ. (1998). «Η επαγγελματική κατάρτιση ανηλίκων στη φυλακή». *Virtual School-The Sciences of Education Online*, **1:2**, Αύγουστος 1998, URL:[www.auth.gr/virtualschool/1.2/Praxis/Pavlou.html](http://www.auth.gr/virtualschool/1.2/Praxis/Pavlou.html), 16/2/2006.
- Pavarini, M. (1999). «Ο μύθος της “σωφρονιστικής λύτρωσης”». Στο Κουκουτσάκη Α. (επιμ.), *Εικόνες εγκλήματος*, σσ.307-326. Αθήνα, Πλέθρον.
- Peterson-Badali, M. και Koegl, C. (2002). «Juveniles' experiences of incarceration. The role of the correctional staff in peer violence». *Journal of Criminal Justice*, **30**, σσ.441-49.
- Πετρόπουλος, Ν., Λαγανάς, Ν., Μακρίδης, Γ. και Παπαϊωάννου, Μ. (2000). «Οι εκπαιδευτικές ανάγκες και τα ενδιαφέροντα των ανηλίκων στα Σωφρονιστικά Καταστήματα και τα Ιδρύματα Αγωγής Ανηλίκων». Στο Δασκαλάκη Η., Παπαδοπούλου Π., Τσαμπαρλή Δ., Τσίγκανου Ι. και Φρονίμου Έ. (επιμ.), *Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21<sup>ου</sup> αιώνα*, σσ.383-407. Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Πιτσελά, Α. (2004α). *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων*, 5<sup>η</sup> έκδοση. Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας.
- Πιτσελά, Α. (2004β). *Η κοινωνική αρωγή στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας.
- Πιτσελά, Α. (2001). «Αξιοποίηση ελεύθερου χρόνου και ανάγκες κοινωνικο-ψυχολογικής στήριξης νέων κατά και μετά τον χρόνο της κράτησης». *Ποινική Δικαιοσύνη*, **8-9**, σσ.881-892.
- Προεδρικό Διάταγμα 202/1997 «Περί ιδρύσεως καταστήματος κράτησης στην Αυλώνα Αττικής». ΦΕΚ Α' 161/12.8.1997.

- Pollock, J. (1998). *Counseling women in prison*. Thousand Oaks, Sage Publications.
- Πουλόπουλος, Χ. (2005). *Εξαρτήσεις: οι θεραπευτικές κοινότητες*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Ραυτόπουλος, Δ. (2004). Εισήγηση στην ημερίδα του Υπουργείου Δικαιοσύνης *Επαγγελματική κατάρτιση κρατουμένων, κοινωνική επανένταξη και απασχόληση αποφυλακισμένων*, ΕΒΕΑ, 16/12/2004.
- Rigos, I. (2001). «Delinquent behaviour and substance abuse in adolescents». *European Federation of Therapeutic Communities' Newsletter*, 7, σσ.2-4.
- Rocks, P. (2003). «The EPEA history». URL: [www.epea.org](http://www.epea.org), 16/6/2006.
- Rusche, G. και Kirchheimer, O. (1991). «Punishment and social structure». Στο Muncie J. και Sparks R. (eds), *Imprisonment: European perspectives*, σσ.46-63. Hertfordshire, Harvester Wheatsheaf in association with the Open University.
- Schanche-Andersen, A. (1996). «Treatment in prison. The Pathfinder prison program». Στο Tsiboukli A. (ed.), *Europe in transition. T.C. in transition. Proceedings of the 2nd European conference on rehabilitation and drug policy, Thessaloniki-Greece, 28/5-2/6/1995*, σσ.125-131. Αθήνα, ΚΕΘΕΑ.
- Σαραντίδης, Δ. (2005). «Η συνέντευξη μέσω διερμηνέα». Στο Δημοπούλου-Λαγωνίκα Μ. και Μαρντικιάν-Γαζεριάν Μπ. (επιμ.), *Πολυπολιτισμικότητα στην Ελλάδα. Πρόκληση για την Κοινωνική Εργασία. Πρακτικά Σεμιναρίου στο Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης, 14-16 Μαΐου 2004*, σσ.106-108. Αθήνα, ΙΑΚΕ-ΣΕΚΕ.
- Σινόπουλος, Τ. (1985). «Η εργασία των εγκλείστων βοηθάει στην επαγγελματική τους αποκατάσταση μετά την αποφυλάκιση;». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 56, σσ.147-168.

- Skardhamar, T. (2003). «Inmates' social background and living conditions». *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 4, σσ.39-56.
- Τρωϊανού-Λουλά, Α., Ταβουλάρη, Μ. και Δερμάτη, Σ. (1997). *Μετέφηβοι. Ποινική αντιμετώπιση. Σωφρονιστική μεταχείριση*. Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ.Σάκκουλας.
- Τσαλίκोगλου, Φ. (1996). *Μυθολογίες βίας και καταστολής*, 2<sup>η</sup> έκδοση. Αθήνα, Παπαζήσης.
- Τσαούσης, Δ.Γ. (1989). *Χρηστικό λεξικό Κοινωνιολογίας*. Αθήνα, Gutenberg.
- Τσιμπουκλή, Α. (1999). «Η ολοκληρωμένη προσέγγιση στην εκπαίδευση εφήβων χρηστών με παραβατική συμπεριφορά». Στο Αναγνωστάκης κ.συν, *Εκπαίδευση Ενηλίκων. Όψεις της πραγματικότητας*, σσ.98-103. Πάτρα, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- VanDer Slice, A. (1991). «Elizabethan houses of correction». Στο Muncie J. και Sparks R. (eds), *Imprisonment: European perspectives*, σσ.30-45. Hertfordshire, Harvester Wheatsheaf in association with the Open University.
- Windzio, M. (2006). «Is there a deterrent effect of pains of imprisonment?». *Punishment and Society*, 8:3, σσ.341-364.
- Wortley, R. (2002). *Situational prison control. Crime prevention in correctional institutions*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Φαρσεδάκης, Ι. (1985). *Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος των ανηλίκων*. Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Φίλιας, Β. εποπτεία (2003). *Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών*, 2<sup>η</sup> έκδοση. Αθήνα, Gutenberg.
- Φιλιππίδης, Τ.Γ. (1990). *Ποιμαντική κοινωνικών προβλημάτων*. Θεσσαλονίκη, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη.

Φουκώ, Μ. (1989). *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, (μτφρ. Κ.Χατζηδήμου, Ι.Ράλλη). Αθήνα, εκδόσεις Ράππα.

Χαΐδου, Α. (2003). *Εγκληματολογικά Κείμενα*. Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.

Χαΐδου, Α. (2002). *Το σωφρονιστικό σύστημα. Ζητήματα θεωρίας και πρακτικής*. Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.

Χαΐδου, Α. (1990). *Η ιδρυματική και εξωιδρυματική μεταχείριση των ανηλίκων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό*. Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.

## **ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ:ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ**

Τα ερωτηματολόγια προορίζονται για εκπαιδευτικούς λόγους. Η συμπλήρωση και η αξιολόγησή τους είναι εντελώς ανώνυμη. Παρακαλούμε, ας είστε όσο το δυνατόν πιο ειλικρινείς.

### **Α)ΓΕΝΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ**

1)Ηλικία.....

2)Οικογενειακή κατάσταση Άγαμος Έγγαμος άλλο

3)Με ποιους μένατε πριν την εισαγωγή σας στη φυλακή;

Με γονείς ή/και αδέρφια Μόνος Άλλο (τι).....

4α)Εθνικότητα Έλληνας Αλλοδαπός (από ποια χώρα).....

β)Εάν είστε αλλοδαπός, πόσα χρόνια ζείτε στην Ελλάδα;.....

5)Ποιο το εκπαιδευτικό σας επίπεδο; Αναλφάβητος Μερικές τάξεις Δημοτικού

Απολυτήριο Δημοτικού Μερικές τάξεις Γυμνασίου Απολυτήριο Γυμνασίου

Μερικές τάξεις Λυκείου ή ΤΕΕ (ειδικότητα)..... Δεν απαντώ

6α)Εργαζόσασταν πριν την εισαγωγή σας στη φυλακή; Ναι Όχι Δεν απαντώ

β)Εάν ναι, σε τι εργασία;.....

### **Β)ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΠΟΙΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ**

1)Για ποιο αδίκημα κρατείστε;.....

2)Είστε προφυλακισμένος; Ναι Όχι Δεν απαντώ

3α)Εκτίετε ποινή; Ναι Όχι Δεν απαντώ

β)Εάν ναι, τι ποινή;.....

γ)Τι υπόλοιπο έχει μείνει;.....

4α)Έχετε προηγούμενη εμπειρία φυλάκισης; Ναι Όχι Δεν απαντώ

β)Εάν ναι, σε ποια ηλικία και για ποιο αδίκημα;.....

γ)Είχατε προφυλακιστεί ή είχατε ποινή;

### **Γ)ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΚΡΑΤΗΣΗ ΣΤΗ ΦΥΛΑΚΗ**

**1α)Συμμετείχατε σε εκπαιδευτικά προγράμματα στη διάρκεια κράτησής σας;**

Ναι.....Όχι.....Δεν απαντώ

**β)Εάν ναι, σημειώστε σε ποια**

Δημοτικό      Γυμνάσιο      Λύκειο      ΙΕΚ Μαγειρικής Τέχνης

**γ)Είχατε συστηματική παρουσία;Ναι.....Όχι.....Δεν απαντώ**

**δ)Πιστεύετε ότι αυτό θα σας βοηθήσει για την περίοδο μετά την αποφυλάκιση;**

Πολύ λίγο      Λίγο      Σχετικά      Πολύ      Πάρα πολύ

**ε)σε τι;.....**

**2α)Συμμετείχατε σε προγράμματα κατάρτισης στη διάρκεια κράτησής σας;**

Ναι.....Όχι.....Δεν απαντώ

**β)Εάν ναι, σημειώστε σε ποια**

Πληροφορική      Γραμματισμός      Κινηματογράφος      Μουσική      Άλλα (ποια).....

**γ)Είχατε συστηματική παρουσία;Ναι.....Όχι.....Δεν απαντώ**

**δ)Πιστεύετε ότι αυτό θα σας βοηθήσει για την περίοδο μετά την αποφυλάκιση;**

Πολύ λίγο      Λίγο      Σχετικά      Πολύ      Πάρα πολύ

**ε)σε τι;.....**

**3α)Συμμετείχατε σε προγράμματα υποστήριξης στη διάρκεια κράτησής σας;**

Ναι.....Όχι.....Δεν απαντώ

**β)Εάν ναι, σημειώστε σε ποια**

Στροφή ΚΕΘΕΑ      Συμβουλευτική προγραμμάτων κατάρτισης      Άλλο (ποιο).....

**γ)Είχατε συστηματική παρουσία;Ναι.....Όχι.....Δεν απαντώ**

**δ)Πιστεύετε ότι αυτό θα σας βοηθήσει για την περίοδο μετά την αποφυλάκιση;**

Πολύ λίγο      Λίγο      Σχετικά      Πολύ      Πάρα πολύ

**ε)σε τι;.....**

**4α)Έχετε εργαστεί στη διάρκεια κράτησής σας;**

Ναι.....Όχι.....Δεν απαντώ

**β)Εάν ναι, σημειώστε που**

Καθαριότητα      Μαγειρείο      Συνεργείο      Αλλού (που).....

**γ)Εργαζόσασταν καθημερινά;Ναι.....Όχι.....Δεν απαντώ**

**δ)Πιστεύετε ότι αυτό θα σας βοηθήσει για την περίοδο μετά την αποφυλάκιση;**

Πολύ λίγο      Λίγο      Σχετικά      Πολύ      Πάρα πολύ

**ε)σε τι;**.....

**5α)Δραστηριοποιείστε στη διάρκεια κράτησής σας;**

Ναι.....Όχι.....Δεν απαντώ

**β)Εάν ναι, σημειώστε σε τι**

Αθλητισμός      Χειροτεχνίες      Άλλο (τι).....

**γ)Πόσο συχνά;**.....

**δ)Πιστεύετε ότι αυτό θα σας βοηθήσει για την περίοδο μετά την αποφυλάκιση;**

Πολύ λίγο      Λίγο      Σχετικά      Πολύ      Πάρα πολύ

**ε)σε τι;** .....

#### **Δ)ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΑΠΟΦΥΛΑΚΙΣΗ**

**1)Τι θα θέλατε να είναι διαφορετικό στη διάρκεια κράτησής σας ώστε να βοηθηθείτε πιο πολύ για την περίοδο μετά την αποφυλάκιση;**

.....  
.....  
.....

**2)Πώς θα θέλατε να είναι η ζωή σας μετά την αποφυλάκιση;**

.....  
.....  
.....

**3)Πώς πιστεύετε ότι θα είναι η ζωή σας μετά την αποφυλάκιση;**

.....  
.....  
.....

Βεβαιωθείτε ότι απαντήσατε σε όλες τις ερωτήσεις

*Σας ευχαριστούμε θερμά για τη συνεργασία*